

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÜNEN-İ TİRMİZİ’DE HADİS İSTİLAHLARI VE TİRMİZİ’NİN
HADİSLERİ DEĞERLENDİRME USÛLÜ

(YÛKSEK LİSANS TEZİ)

Selim YILMAZ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

ŞANLIURFA – 2015

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 135202006 numaralı Selim Yılmaz'ın hazırladığı "Sünen-i Tirmizî'de Hadis İstılahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usulü" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 12 / 06 / 2015 tarihinde, saat 10:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

12 / 06 / 2015

yzkarkin

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Üye

Doç. Dr. Recep TUZCU

Üye

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Bu tezin Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

30.7.2015

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü ✓

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarının, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Hadis Bilim Dalı 135202006 no'lu Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “SÜNEN-İ TİRMİZİ’DE HADİS İSTİLAHLARI VE TİRMİZİ’NİN HADİSLERİ DEĞERLENDİRME USÛLÜ” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(28 / 07 / 2015)

Selim YILMAZ

İLETİŞİM ADRESİ:

Harran Üniversitesi Osmanbey Kampüsü İlahiyat Fakültesi B Blok ŞANLIURFA

Telefon: (0541) 498 54 74

e-mail : hfz-selim87@hotmail.com

ÖNSÖZ

Gizli ve açık her şeyi bilen, insanoğluna bilmediklerini öğreten Yüce Rabbimize hamd, Onun Yüce Kitabını bizlere tebliğ ve tebyîn eden Sevgili Peygamberimize salât ve selam olsun. Hiçbir fedakârlıktan kaçınmayıp güzel dinimizin değerlerini bizlere ulaşmasına vesile olan İslâm şuhedâsı ve ulemâsından Rabbim razı olsun.

Dinimizin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı olan sünnet/hadis, İslâm âlimlerinin üstün gayretleriyle sahabe döneminden itibaren sadırlarda ve satırlarda muhafaza edilerek bize en doğru şekilde ulaştırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Kütüb-i Sitte'den (temel altı hadis kitabı) biri olan Tirmizî'nin *Sünen*'i de bir ibadet ve hizmet edasıyla bu amaca binaen te'lif edilmiştir.

Hadisleri bir araya getirmekten daha fazlasını yapan İmam Tirmizî, *Sünen*'ini hadis ilminin farklı alanlarında kaynaklık edecek tarzda te'lif etmiştir. Tirmizî, hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için tüm birikimini kitabına yansıtmıştır. Kendisiyle amel edilen hadisleri almayı amaçlayan Tirmizî, *Sünen*'inde diğer müelliflerden farklı bir metot takip etmiştir.

Hadis alanında önemli bir yere sahip olan Tirmizî'nin *Sünen*'i, takip edilen metot ve kullanılan hadis terimleri açısından hep adından söz ettirmiştir. Biz de *Sünen*'in bu güzel özelliklerini daha iyi yansıtabilmek için danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN'in tavsiyesi üzerine "Sünen-i Tirmizî'de Hadis İstılahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü" adıyla bir tez çalışması hazırlamayı planladık.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te; tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi ile ilgili kısa bilgilere değindik. Birinci bölümde; Tirmizî'nin hayatı ve hadis ilmindeki yerinden bahsettik. İkinci bölümde; *Sünen-i Tirmizî*'nin farklı isimlerine, temel özelliklerine, âlimlerin kitap hakkındaki takdirlerine, Tirmizî'nin hadisleri alma şartlarına, *Sünen*'inde kullandığı metoduna, Kütüb-i Sitte müelliflerinin metotlarıyla mukayesesine ve *Sünen*'in *Kütüb-i Sitte*'deki önemine değindik. Üçüncü bölümde ise hadislerin sıhhat durumunu

belirten ıstılahlara, hadis usûlü ile ilgili kullanılan terimlere, râvilerle ilgili kullanılan cerh-ta'dîl lafızlarına ve fikhî değerlendirmelerine değindik.

Hadis ilmi alanında yaptığımız çalışma ve araştırmalarda, özellikle bu çalışmanın her safhasında bize yol gösteren, teşvik eden ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN'e, ayrıca ilimlerinden istifâde ettiğim hocalarım Doç. Dr. Kadir PAKSOY ve Doç. Dr. Abdullah YILDIZ'a teşekkür ederim. alışmak bizden, muvaffakiyet Allah'dandır.

Haziran – 2015

Selim YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
ÖZET.....	XI
ABSTRACT	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TİRMİZİ'NİN HAYATI

1.1. İsmi, Nesebi, Doğumu	3
1.2. Yetiştığı Dönem.....	4
1.3. İlmî Kişiliği.....	5
1.4. Hocaları ve Talebeleri	6
1.5. Âlimlerin Tirmizî Hakkındaki Sözleri	8
1.6. Eserleri	9
1.7. Vefatı.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNEN-İ TİRMİZİ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Sünen-i Tirmizî İçin Kullanılan Muhtelif İsimler	13
2.2. Temel Özellikleri	15
2.3. Âlimlerin Kitap Hakkındaki Değerlendirmeleri	16
2.4. Tirmizî'nin Kitabına Hadisleri Alma Şartları.....	18
2.5. Tirmizî'nin Kitabında Kullandığı Metot	20
2.5.1. Kitap ve Bâb Başlıklarında Kullandığı Metot	21
2.5.2. Sened ve Metinle İlgili Kullandığı Metot.....	22

2.6. Tirmizî'nin Metodu ile Diğer Kütüb-i Sitte Müellifleri'nin Metotlarının Mukayesesi	27
2.6.1. Tirmizî - Buhârî	28
2.6.2. Tirmizî - Müslim.....	29
2.6.3. Tirmizî - Ebû Dâvûd.....	30
2.6.4. Tirmizî - Nesâî.....	31
2.6.5. Tirmizî - İbn Mâce.....	32
2.7. Sünen-i Tirmizî'nin Kütüb-i Sitte Arasındaki Yeri	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE HADİS İSTİLAHLARI

3.1. Hadisin Sıhhati ile İlgili Kullanılan İstilahlar	36
3.1.1. Sahîh – صحيح	37
3.1.2. Ceyyid – جيد	39
3.1.3. Hasen – حسن	40
3.1.3.1. Tirmizî'nin Hasen Hadis Tanımı	41
3.1.3.2. Tirmizî'nin Hasen Hadis Tanımına Yapılan İtirazlar	44
2.1.3.3. Hasen li Zâtihi ve Hasen li Ğayrihi.....	45
2.1.3.4. Tirmizî'nin Hasen Hadisi Kullanma Şekilleri	46
3.1.4. Tafdîl Sığıması Şeklinde Kullanılan Terimler	48
3.1.5. Garîb – غريب	49
3.1.5.1. Ferd-i Mutlak – غريب متناً واسناداً	50
3.1.5.2. Ferd-i Nisbî – غريب اسناداً لا متناً	52
3.1.5.3. Ziyâdetü's-Sikât – زيادة الثقات.....	54
3.1.5.4. Garîb Hadisin Kullanımı.....	55

3.2. Hadislerin Sıhhatiyle İlgili Kullanılan Mürekkeb İstılahlar	57
3.2.1. Hasen Sahîh – حسن صحیح	58
3.2.1.1. Farklı İki Senetle Gelmiştir	58
3.2.1.2. Sahîh ve Hasen Hadis Arasındaki Farklı Bir Hadis Çeşididir.	59
3.2.1.3. Münekkidlerin İhtılafları Nedeniyle Bu Terim Kullanılmıştır.	59
3.2.1.4. Sahîh ve Hasen Kelimeleri Eş Anlamlıdır	60
3.2.1.5. Hasen Kelimesinin Sözlük Manası Kastedilmiştir.	60
3.2.1.6. Hasen Sahîh Teriminin Kullanımı	61
3.2.2. Hasen Garîb – حسن غریب	62
3.2.3. Sahîh Garîb – صحیح غریب	64
3.2.4. Hasen Sahîh Garîb – حسن صحیح غریب	65
3.3. Senedin Zayıf Olduğunu İfade Eden Tabirler	66
3.4. Sünen-i Tirmzî’de Hadis Çeşitleri	70
3.4.1. Şâz Hadis – غیر محفوظ	70
3.4.2. Münker Hadis	73
3.4.3. Muztarib Hadis	74
3.4.4. Munkatı’ Hadis	76
3.4.5. Mürsel Hadis.....	78
3.4.6. Mevkûf Hadis	81
3.4.7. Maktû’ Hadis	83
3.5. Cerh ve Ta’dîl İle İlgili Kullanılan İstılahlar	84
3.5.1. Ta’dîl Bildiren İstılahlar	85
3.5.1.1. Birinci Mertebe	86
3.5.1.2. İkinci Mertebe	88

3.5.1.3. Üçüncü Mertebe.....	89
3.5.1.4. Dördüncü Mertebe	90
3.5.1.5. Beşinci Mertebe	91
3.5.1.6. Altıncı Mertebe	93
3.5.2. Cerh Bildiren İstılahlar	94
3.5.2.1. Birinci Mertebe	95
3.5.2.2. İkinci Mertebe	97
3.5.2.3. Üçüncü Mertebe.....	97
3.5.2.4. Dördüncü Mertebe	99
3.6. Fıkhî Değerlendirmeler.....	101
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR

<i>AÜ İİFD</i>	: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız.
<i>CU İFD</i>	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.no	: Hadis numarası
hlf.	: Hilafet Dönemi
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anhâ.	: Radıyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Basım tarihi yok.
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Basım yeri yok.

ÖZET

SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE HADİS İSTİLAHLARI VE TİRMİZÎ'NİN HADİSLERİ DEĞERLENDİRME USÛLÜ

Bu çalışmada, Tirmizî'nin *Sünen* 'inde kullandığı hadis istilahları ve takip ettiği metot incelenmektedir. Tirmizî'nin kullandığı istilahların anlamlarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız, bilgilendirici açıklamaların hadislerin daha iyi anlaşılması için önemli olduğunu göstermiştir. Tirmizî'nin hadislerin sıhhat durumunu belirten hasen, hasen sahîh, hasen sahîh garîb gibi istilahlar kullandığı ve bu istilahlara yeni manalar yüklediği tespit edilmiştir. Ayrıca şâz hadis için “ğayr-i mahfûz” terimini kullandığı ve bazen mürsel terimini munkatî' terimi anlamında kullandığı belirlenmiştir. Cerh-ta'dil terimlerini kullanarak da ravîlerin durumu hakkında bilgi verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tirmizî, Sünen, Hadis, Usûl, İstilah

ABSTRACT

HADITH TERMINOLOGY IN SUNAN OF TIRMIDHI AND HIS METHODOLOGY OF HADITH EVALUATION

This study analyzes Tirmidhi's hadith terminology and his method in his book *al-Sunan*. It aims to find out the meanings of the technical terms used by Tirmidhi.

The research has revealed that in order to better understand the hadiths it is important to give explanations to the hadiths. It has further indicated that in order to clarify authenticity of the hadiths, Tirmidhi uses the terms such as 'hasan,' 'hasan sahih,' and 'hasan sahih gharib' with new meanings. In addition, he employs the term 'ghayr-u mahfuz' for the 'shaz' hadith and he sometimes uses the 'mursal' in the meaning of 'munqati'. Furthermore, it has underlined that he gives information about the narrators (*al-rāwī*) with the terms 'jarh and ta'dīl'.

Key Words: Tirmidhi, Sunan, Hadith, Methodology, Terminology

GİRİŞ

“Sünen-i Tirmizî’de Hadis İstılahları ve Tirmizî’nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü” adıyla yaptığımız bu çalışma usûl ve ıstılah yoğunluklu bir çalışmadır.

Tirmizî, hadislerin ardından yaptığı açıklamalarla *Sünen*’ine ayrı bir değer katmıştır. *Sünen-i Tirmizî*, bu yönüyle *Kütüb-i Sitte* arasında ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma genel olarak Tirmizî’nin hadislerin ardından tahriç, cerh-ta’dîl, hadisin sıhhati ve âlimlerin hadisten çıkardığı fikhî hükümlerle ilgili yaptığı açıklamaların değerlendirilmesi şeklinde ele alınacaktır. Bu çalışmada hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yapılan açıklamalar ve kullanılan terimler dikkate alınarak hadis ilminin farklı alanlarına da değinilecektir.

Çalışmamız, İslâm Dinine ikinci derecede kaynaklık teşkil eden Resûlullah’ın (s.a.s.) hadislerini bir araya getiren eserlerden *Sünen-i Tirmizî* kitabında müellif tarafından yapılan açıklamaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu vesile ile hadis-i şeriflerin o dönemin meşhur âlimlerince nasıl değerlendirildiği hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Buna ilaveten Tirmizî tarafından yapılan açıklamaları tespit edip hadislerin sened ve metin açısından anlaşılmasına ne ölçüde fayda sağladığını da öğrenmekteyiz.

Sünen-i Tirmizî’de hadislerden sonra yapılan açıklamalardan yola çıkarak *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden biri olan Tirmizî’nin hadisçiliği hakkında bilgi sahibi olacağız. Tirmizî’yi diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden ayıran bu özellik, daha sonra ortaya çıkacak olan cerh-ta’dîl, tahriç ve fikhü’l-hadis gibi ilim dallarına kaynaklık edecek türdendir. Erken kabul edilecek bir dönemde hadislerden sonra yapılan açıklamalar, zikri geçen ilimler için bize fikir sunması açısından önem arz etmektedir.

Tezimizde öncelikle *Sünen-i Tirmizî* incelenecek ve bu kitabın *Kütüb-i Sitte* içindeki yeri değerlendirilecektir. Daha sonra *Sünen*’de geçen hadis terimlerinin tespiti, değerlendirilmesi ve örneklendirilmesi yapılacaktır. Bu anlatımda Tirmizî’nin *Sünen*’i esas alınacak ve zaman zaman hadis usûlü kitaplarından yararlanılacaktır.

Tezimizde konu başlıklarını, *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen*’le ilgili yapılan çalışmaları inceleyerek tespit ettik. Tezimizde *Sünen*’den sonra sırasıyla *Şerhu*

İleli't-Tirmizî, Mukaadimetü Tuhfetü'l-ahvezî, el-İmâm Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn ve yaklaşık 1500 sayfadan oluşan *el-İmâm Tirmizî ve Menhecuhû fî Kitâbihi'l-Câmi* kitaplarından yararlandık.

Hadis terimlerinin tespitinde ve kaç defa kullanıldığını belirlemede elektronik program olan Şamile'yi sıkça kullandık. Bu terimlerin manaları için de Arapça ve Türkçe hadis usûlü kitaplarına başvurduk. Karışıklık olmasın diye bütün dipnotlarda müellif ve eserini zikretmeyi ihmal etmedik. Hadislerin dipnot olarak gösteriminde Kitap, Bab Numarası ve Hadis Numarasını zikrettik. Hadislerin numaralandırılması, 1975'te A. Muhammed Şâkir, M. Fuad Abdulbâkî ve İbrâhîm Utve tarafından tahkik edilen 5 ciltlik Mısır baskısına ve 1998'de Beşşâr Avvâd tarafından tahkik edilen 6 ciltlik Beyrut baskısına uygun şekilde yapılmıştır. Daha kolay ulaşılması için hadislerde, ilgili bölümdeki numaraları değil de *Sünen*'deki bütün hadisler için verilen numaralamayı kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİRMİZİ’NİN HAYATI

1.1. İsmi, Nesebi, Doğumu

“Ebû İâ” künyesi ile meşhur olan Tirmizî’nin 209/824 tarihinde günümüzdeki Özbekistan sınırları içinde bulunan Tirmiz’de veya Tirmiz’in Bûğ kasabasında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.¹ Tirmizî’nin tam ismi hakkında ihtilafli rivâyetler olmakla beraber kaynaklarda çoğunlukla Muhammed b. İâ b. Sevre b. Dahhâk es-Sülemî et-Tirmizî olarak geçmektedir.² Bunun yanı sıra bazı rical kitaplarında Muhammed b. İâ b. Yezîd b. Sevre b. Seken es-Sülemî³ ve Muhammed b. İâ b. Sevre b. Şeddâd et-Tirmizî⁴ şeklinde de zikredilmiştir. Görülüyor ki, Tirmizî’nin babası ve dedesinin isminde herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak büyük dedesi için Dahhâk, Seken, Şeddâd gibi isimler kullanılmıştır. Bu tür farklılıkların kişinin bazen az tanınan babasına değil de daha çok tanınan dedesine veya bir atasına nisbet edilmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Çoğu kaynaklarda Tirmizî’nin âmâ olarak doğduğu söylenip kendisi için “ed-Darîr” yani âmâ sıfatı kullanılmıştır.⁵ Doğru olan ise ilim seyahatlerinden ve kitap

¹ Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru a’lâmin-nübelâ*, thk: Hassân Abdulmennân, Lübnan, Beytu’l-Efkâri’d-Devliyye, 2004, Cilt 3, s. 3626; İbnu’l-Esîr el-Cezerî, Mecduddîn Ebu’s-Saâdât Mübârek b. Muhammed, *Câmiu’l-usûl fî ehâdîsi’r-Resûl*, thk: Abdulkadir el-Arnâvût, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1969-1972, Cilt 1, s. 193; M. Yaşar Kandemir, “Tirmizî”, *DİA*, 1. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2012, Cilt 41, s. 202.

² İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *Kitabu’s-sikât*, thk: Dr. Abdulmuîd Han, 1. Baskı, Haydarabâd, Dâiratu’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, 1973, Cilt 9, s. 153; İbnu’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, Cilt 1, s. 193; Zehebî, *Mizân’l-i’tidâl fî nakdi’r-riâl*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, t.y. Cilt 4, s. 678; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer Şihâbuddin, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, thk: Adil Mürşid, yy. Müessesetü’r-Risâle, 1995, Cilt 3, s. 668.

³ Mizzî, Cemaluddin Ebû Haccâc Yusuf, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk: Dr. Beşşar Avvâd Ma’ruf, 2. Baskı, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1983, Cilt 26, s. 250; Zehebî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk: Eymen Selâme, 1. Baskı, yy. Fârûku’l-Hadîsiyye, 2004, Cilt 8, s. 248; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626.

⁴ Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk: Abdullah Ömer el-Bârûdî, 1. Baskı, Beyrut, Dâru’l-Cinan, 1988, Cilt 1, s. 459.

⁵ Sem’ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 459; İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdulğani el-Hanbelî, *Kitâbu’t-takyîd li ma’rifeti ruvâti’s-sünen ve’l-mesânîd*, thk: Ebû İdris Şerif b. Salih et-Tâşâdî, 1. Baskı, Katar, Vizâretu’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslâmiyye, 2014, Cilt 1, s. 245; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Lübnan, Beytu’l-Efkâri’d-Devliyye, 2004, Cilt 2, s. 1659.

te'liflerinden sonra yaşlılık dönemine doğru görme yetisini kaybetmesidir.⁶ Çünkü doğuştan gözleri görmeyen birinin kimseden yardım almadan İslâm coğrafyasındaki farklı ilim merkezlerine ilim seyahatlerinde bulunması ve birçok kitap te'lif etmesi imkân dâhilinde değildir.

Onun en meşhur nisbesi, beldesi Tirmizî'ye atfen et-Tirmizî'dir. Bunun yanı sıra doğduğu tahmin edilen Bûğ kasabasına nisbet edilerek el-Bûğî⁷ ve soy itibarıyla dayandığı Kays Aylân kabilesinden Süleym b. Mansûr'a nisbetle es-Sülemî⁸ gibi farklı nisbeler de kullanılmıştır.

1.2. Yetiştığı Dönem

Tirmizî'nin yaşadığı 209-279 (824-892) yılları arasındaki dönemde siyasi olarak Abbâsi Devleti hüküm sürüyordu. Tirmizî'nin yaşadığı 70 yıllık dönemde Halife Me'mûn (ö. 218/833) (hlf. 813-833) ile başlayıp Halife Mu'temid Alellah (ö. 279/892) (hlf. 870-892) ile sona eren toplam dokuz Abbâsi halifesi görev yapmıştır.⁹

Tirmizî, hadis ilminin altın dönemi diye tabir edilen hicrî üçüncü asırda yaşamıştır. Hadislerin tedvininden sonra tasnif faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu zaman dilimi, Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Alî b. el-Medîni (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/877), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve *Kütüb-i Sitte* müellifleri gibi birçok muhaddisin yaşadığı döneme denk gelmiştir. Bu dönemde müsned, câmi ve sünen gibi farklı tasnif metotlarıyla pek çok kitap te'lif edilmiştir.¹⁰ Hadis almak için yapılan ilim seyahatleri (rîhleler) de bu döneme ayrı bir önem katmıştır.

Hadis ilmi dışında felsefe, tıp, astronomi, cebir, matematik gibi pek çok ilim faaliyetleri İslâm coğrafyasında bu dönemde ortaya çıkmıştır. Halife Me'mun (hlf. 813-833) öncülüğünde Beytu'l-Hikme'nin kurulması ve Bizans dönemine ait

⁶ Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626.

⁷ ed-Dihlevî, Abdülazîz b. Şah Veliyyullah, *Bostânü'l-muhaddisîn*, çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî, Beyrut, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, t.y, s. 83.

⁸ Yusuf b. Muhammed ed-Dehîl, *Suâlâtü't-Tirmizî li'l-Buharî*, 1. Baskı, Medine, İmâdatu'l-Bahsi'l-İlmî, 2003, Cilt 1, s. 123; Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2012, Cilt 41, s. 202.

⁹ İyâd Hâlid et-Tabbâ', *el-İmâm et-Tirmizî hâfiz nâkud fakihu's-selef ve Câmiu's-sünen*, 1. Baskı, Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 2001, s. 15.

¹⁰ İyâd Hâlid, *el-İmâm Tirmizî*, s. 24-26.

eserlerin tercüme edilmesi İslâm coğrafyasındaki kültürel gelişimi hızlandırmıştır.¹¹

1.3. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda Tirmizî'nin ilim tahsiline tam olarak ne zaman başladığı ile ilgili bilgi mevcut değildir. Ancak onun Alî b. Medî'nî (ö. 234/849), Muhammed b. Abdullah b. Numeyr el-Kûfî (ö. 234/848) gibi hadis aldığı hocalarının vefat tarihleri göz önünde bulundurularak en geç hicrî 235 yılında yani 25 yaşlarında ilim tahsiline ve ilim yolculuklarına başladığı söylenebilir.¹² Ancak hadis rivâyet etmek için belli bir alt yapının gerekeceğini düşünürsek daha erken yaşlarda ilim tahsiline başladığını rahatlıkla belirtebiliriz.

Tirmizî, hadis tarihinde çok önemli bir yere sahip olan tasnif döneminden yeterince istifâde etmiştir. O, Tirmiz'de yaşayan ve Tirmiz'e gelen muhaddislerden rivâyetlerde bulunmakla yetinmemiştir. Ayrıca o dönemde muhaddisler arasında yaygın olan ilim seyahatlerinde (rîhleler) bulunmak suretiyle büyük fedakârlıklar yapmıştır. Tirmizî, İslâm coğrafyasında farklı beldelerde yaşayan hadis ulemâsından rivâyetlerde bulunmak için kilometrelerce yol kat etmiştir. O dönemin ilim merkezlerinden Buhâra, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Merv, Rey¹³ gibi şehirlere seyahatler yapıp o bölgelerdeki muhaddislerden ilim elde etmiş ve rivâyetlerde bulunmuştur.

Tirmizî için “hâfız, imâm, bâri' (usta), sika” gibi sıfatlar kullanılmıştır.¹⁴ Tirmizî rivâyetleri bir araya getirmiş, sınıflandırmış, ezberlemiş ve bu rivâyetleri müzakere etmiştir.¹⁵ O, hadis ilminde derinleşmiş âlim bir şahsiyettir. Hadis ilminde yolu takip edilen imamlardan biridir. Onun kuvvetli hafızası ve ezberlediğini hatasız bir şekilde muhafaza etmesi, insanlar arasında söylene gelen önemli bir özelliğidir.¹⁶ Tirmizî'nin hafızasının kuvvetli olması ile ilgili Muhammed b. Hâris el-Mervezî, Tirmizî'den şu rivâyeti işitmiştir:

¹¹ İyâd Hâlid, *el-İmâm Tirmizî*, s. 31.

¹² Nureddin İtr, *el-İmâm Tirmizî ve'l-Muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, 1. Baskı, Matbaatu'l-Cennet, 1970, s. 11.

¹³ İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 245; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Cilt 26, s. 250; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Cilt 3, s. 668.

¹⁴ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, Cilt 4, s. 678; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626.

¹⁵ İbn Hibbân, *Kitabu's-sikât*, Cilt 9, s. 153.

¹⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 459.

Tirmizî kendisiyle ilgili şu anektodu anlatır: “Ben, Mekke sokaklarındayken daha önce kendisinden iki cüz hadis rivâyet ettiğim bir şahıs yanımdan geçti. O şahsın kim olduğunu sormam üzerine, bana sözünü ettiğim iki cüz hadisin râvisi olduğunu söylediler. Bu rivâyetlerin bendeki kitaplarda yazılı olduğunu zannederek o hocamın yanına gittim ve bana okuması için ricada bulundum. O da kabul etti. Heybemden kitapları çıkardığımda o hocamın rivâyetlerinin bende olmadığını fark ederek telaşa kapıldım. Ben de boş iki cüz’ü açarak hocamı dinlemeye başladım. Hocam hadisleri ezberinden okurken bir ara gözleri bendeki boş sayfalara ilişti. Hocam; “Benden utanmıyor musun?” diyerek çıkıştı. Ben de durumu anlatıp o hadislerin hepsini ezberlediğimi söyledim. Hocamın hadisleri oku demesi üzerine bütün hadisleri kendisine okudum. Gelmeden önce hadisleri tekrar ettiğimi söyleyerek bana güvenmediğini ima etti. Ben de “O halde bana farklı hadisler okuyuver” dedim. Hocam garîb hadislerden kırk tanesini okuyup benim de ezberden okumamı istedi. Ben de hadisleri hatasız bir şekilde başından sonuna kadar okudum. Bunun üzerine hocam bana “senin gibisini görmedim” dedi.”¹⁷

1.4. Hocaları ve Talebeleri

Tirmizî, ilim hayatı boyunca pek çok hocadan istifâde etmiştir. O, her hocasından aynı derecede yararlanmamıştır. Bazılarından birkaç rivâyet almakla yetinirken bazı hocalarının ilim tecrübelerini kitaplarına yansıtmıştır.

Elektronik bir program olan Şâmîle’de Tirmizî’nin hocaları bölümünde 216 kişiye yer verilmiştir. Bu bölümde bütün hocaları teker teker zikretmeyi gereksiz bulduğumuz için özellikle Tirmizî’nin en çok rivâyette bulunduğu ve hadis ilminde önemli yere sahip bazı hocalarını ismen zikredeceğiz.¹⁸

Sünen’inde, Tirmizî’nin en çok rivâyette bulunduğu bazı hocaları şunlardır.

- ✓ Kuteybe b. Saîd el-Belġânî (ö. 240/854) Rivâyet sayısı → 601
- ✓ Muhammed b. Beşşar Bundâr (ö. 252/866) Rivâyet sayısı → 442
- ✓ Mahmûd b. Ğaylân el-Adevî el-Mervezî (ö. 239/853) Rivâyet sayısı → 293

¹⁷ İbn Nukta, *Kitabu’t-takyîd*, Cilt 1, s. 249, Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627.

¹⁸ Sem’ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 460; İbnu’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, Cilt 1, s. 193; İbn Nukta, *Kitabu’t-takyîd*, Cilt 1, s. 245; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626; Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhû fi kitâbihi’l-Câmi*, 1. Baskı, Umman, Dâru’l-Feth, 2003, s. 73-111.

- ✓ Hennâd b. Serîyy (ö. 243/857) Rivâyet sayısı → 280
- ✓ Ahmed b. Menî' b. Abdurrahman (ö. 244/858) Rivâyet sayısı →249
- ✓ Muhammed b. Yahya el-Adenî (ö. 243/857) Rivâyet sayısı →180
- ✓ Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ' (ö. 248/862) Rivâyet sayısı →176
- ✓ Ali b. Hucrel-Mervezî (ö. 244/858) Rivâyet sayısı →163
- ✓ Abd b. Humeyd b. Nasr b. el-Kissî (ö. 249/863) Rivâyet sayısı → 158
- ✓ Ebû Mûsâ Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866) Rivâyet sayısı → 78

Tirmizî'nin ilelü'l-hadis ve cerh-ta'dîl ilminde şahsen görüştüğü veya başka râviler aracılığıyla yararlanıp görüşlerine başvurduğu bazı hocaları şunlardır.¹⁹

- ✓ Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)
- ✓ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869)
- ✓ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870)
- ✓ Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878)

Tirmizî'nin kendi veya başka râviler aracılığıyla yararlanıp fikhî görüşlerine başvurduğu bazı hocaları şunlardır.²⁰

- ✓ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)
- ✓ Mâlik b. Enes (ö. 179/795)
- ✓ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)
- ✓ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)
- ✓ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/819)
- ✓ İshak b. Râhûye (ö. 238/852)
- ✓ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)

Tirmizî, yaşadığı dönemin meşhur muhaddisi olduğu için kendisinden ilim tahsil etmek isteyen talebeler de haliyle çok olmuştur. Hocalarında olduğu gibi talebelerinde de bir sayı verip hepsini alt alta sıralamak mümkün değildir. Burada sadece rical kitaplarından tespit ettiğimiz bazı talebelerine yer vereceğiz.²¹

¹⁹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, thk: Yasir Hasan vd. Dimaşk, Müessesetü'r-Risâle, 2009, (*Kitâbu'l-İlel*) s. 1281; Tâhir Ezher el-Hazîrî, *el-Medhal ilâ Câmi' İmâm Tirmizî*, 1. Baskı, Kuveyt, Mektebü's-Şuuni'l-Fenniyye, 2007, s. 28, 29.

²⁰ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1281; Tâhir Ezher el-Hazîrî, *el-Medhal*, s. 33-35.

²¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 460; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 245; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Cilt 26, s. 251; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, Cilt 8, s. 249; Zehebî, *Tezkirâtu'l-huffâz*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Cilt 2, s. 634; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Cilt 3, s. 668.

- ✓ Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah b. Dâvûd el-Mervezî (ö. 282/895)
- ✓ Muhammed b. Munzir el-Herevî (ö. 303/915)
- ✓ Mekhûl b. Fadl en-Neseî (ö. 308/920)
- ✓ Ebû Muhammed Hammâd b. Şâkir el-Verrâk en-Neseî (ö. 311/923)
- ✓ Ebû Alî Huseyin b. Yusuf b. Abdulmecîd el-Bundâr el-Firebrî (ö. 320/932)
- ✓ Dâvûd b. Nasr b. Suheyl el-Bezdevî (ö. 323/935)
- ✓ Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî (ö. 335/946)
- ✓ Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb b. Fudayl el-Mervezî (ö. 346/957)
- ✓ Ebubekir b. Ahmed b. İsmail b. Âmir es-Semerkandî (ö. ?)
- ✓ Ahmed b. Yûsuf en-Neseî (ö. ?)
- ✓ Ebû Hâris Esed b. Hamdeveyh en-Neseî (ö. ?)
- ✓ Abd b. Muhammed b. Mahmûd en-Neseî (ö. ?)
- ✓ Muhammed b. Mekkî b. Nûh en-Neseî (ö. ?)

1.5. Âlimlerin Tirmizî Hakkındaki Sözleri

Tirmizî, hicrî üçüncü yüz yılda yaşamış büyük bir muhaddistir. Dönemindeki büyük âlimlerle ilim mütalâalarında bulunmuştur. Keskin zekâsıyla ve ilim yolundaki gayretleriyle herkesi kendisine hayran bırakmıştır. Tirmizî, gerek dönemindeki gerekse sonraki dönemlerdeki âlimlerin takdirlerini kazanmıştır.

Tirmizî hakkında hocası İmam Buhârî (ö. 256/870); “*Senin benden istifâde ettiğinden çok ben senden istifâde ettim.*” şeklinde bir taltifte bulunmuştur.²²

Ömer b. Allek (ö. 325/936), Tirmizî ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur. “*Buhârî vefat ettiğinde arkasında Tirmizî gibi zeki, âlim, zühd ve takva sahibi başka birini bırakmamıştı. Buhârî'nin vefatından sonra Tirmizî âmâ oluncaya dek ağladı ve ömrünün geri kalanını âmâ olarak geçirdi.*”²³

İbn Hibban (ö. 354/965), Tirmizî'yi hadisleri toplayan, tasnif eden, ezberleyen ve müzakere eden kişi olarak tavsîf ederken²⁴ Sem'ânî (ö. 562/1166) *el-Ensâb* adlı eserinde Tirmizî'yi hadis ilminde yolundan gidilen hâfiz, sağlam kişilikli,

²² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Cilt 3, s. 669.

²³ Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627.

²⁴ İbn Hibbân, *Kitabu's-sikât*, Cilt 9, s. 153.

“*Câmi*’, *Târih*, *İlel*” gibi kitapları te’lif eden bir imam olarak tanıtmıştır.²⁵ Mizzî (ö. 742/1341), onun için “*Müslümanlara faydası dokunan, önde gelen hafız imamlardan biridir*” demiştir.²⁶

Ebû Yâ’lâ Halil b. Abdullah el-Halîlî el-Kazvînî (ö. 446/1055), *Ulûmu’l-hadis* kitabında Tirmizî için “*sikâ olduğu konusunda üzerinde ittifak edilen, cerh-ta’dîl ve diğer alanlarda kitapları olan, ilmi ve güvenilirliğiyle meşhur biridir*” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.²⁷

İbnu’l-Esîr (ö. 606/1209) de Tirmizî’nin meşhur hâfız imamlardan biri olduğunu söyleyip fıkıh konusunda söz sahibi olduğunu belirtmiştir.²⁸

1.6. Eserleri

Konularına göre hadislerin tasnifiyle ilgili te’lif ettiği *es-Sünen (el-Câmi’)* isimli eseriyle meşhur olan Tirmizî, bu eserin yanı sıra farklı alanlarda da eserler ortaya koymuştur. Tirmizî, yalnızca hadis rivâyet etmekle yetinmemiştir. Aynı zamanda rivâyet ettiği hadisleri anlamaya yardımcı olacak hadis ilmi ile bağlantılı cerh-ta’dîl, ilel, tarih, sahabe isimleri gibi alanlarda da eser yazmış bir şahsiyettir. Birçok alanda te’lifte bulunan Tirmizî’nin bazı eserleri matbu’ olarak bize ulaşmıştır. Günümüze ulaşmamış bazı eserlerinden ise başka kitaplardan edinilen bilgiler aracılığıyla haberdar olmaktadır. Şimdi Tirmizî’ye ait olduğu söylenen kitaplardan bahsedip muhtevalarına kısaca değineceğiz.

Sünen-i Tirmizî (Câmi’): Hadis metinlerinin senetleriyle birlikte zikredilmesiyle fıkıh bablarına göre oluşturulan bu kitap, Tirmizî’nin en meşhur eseridir. *Kütüb-i Sitte*’den biri olan Tirmizî’nin bu kitabını araştırma konusu yapacağımız için detaylı bilgiyi ikinci bölümde vereceğiz.

el-İlelu’s-sağîr: *İlelu’t-Tirmizî* diye de adlandırılan bu esere, genellikle *Sünen-i Tirmizî*’nin sonunda *Kitabu’l-İlel* adıyla yer verilir. Baskılarına göre 20 ile 30 arasında değişen sayfa sayısı ile küçük bir hacme sahip olan *el-İlelu’s-sağîr*, bu küçük hacmine rağmen hadis ilmine dair birçok konuya değinir. Tirmizî, *el-İlelu’s-*

²⁵ Sem’ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 459.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, Cilt 26, s. 250.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Cilt 2, s. 1659.

²⁸ İbnu’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl*, Cilt 1, s. 193.

sağîr'de özet olarak da sayılabilecek başlıca şu konulara yer verir.²⁹

- ✓ Tirmizî, bu kitapta *Sünen-i Tirmizî*'de kullandığı metoda kısmen değinir.
- ✓ Meşhur âlimlerin hadisler hakkında belirttikleri fikhî görüşlerden bahsettiğini söyler.
- ✓ Fıkıh ve illel konusunda görüşlerine yer verdiği âlimlerin görüşlerinin kendisine genellikle hangi tarikle ulaştığını belirtir.
- ✓ Buhârî (ö. 256/870), Dârimî (ö. 255/869) ve Ebû Zur'a (ö. 264/878) gibi hocalarından cerh-ta'dîl konusunda istifâde ettiğinden bahseder.
- ✓ İsnadın gerekliliğine ve râviler hakkında cerh veya ta'dîl ile ilgili olarak gerek kendisinin gerekse de münekkidlerin değerlendirmelerine yer verdiğini belirtir.
- ✓ Tenkit edilen râvilerden alınan rivâyetlerle ilgili açıklamalarda bulunur.
- ✓ Mana ile rivâyetin geçerliliği ile ilgili görüşünü açıklar.
- ✓ Hadisin ahz ve tehammül sığaları hakkında beyanatta bulunur.
- ✓ Mürsel, garîb, hasen, münker rivâyetlerle ilgili bilgiler verir.
- ✓ Sika râvilerin hadislere yaptığı ziyâdelerle ilgili görüşünü belirtir.

el-İlelu's-sağîr'in baskısı *Sünen-i Tirmizî* kitabıyla beraber defalarca yapılmıştır. Bu esere İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) çok güzel bir şerh yazmıştır. Nureddin Itr tarafından tahkiki yapılan bu çalışma *Şerhu İleli't-Tirmizî* adıyla 2 cilt halinde yayımlanmıştır.³⁰

el-İlelu'l-kebîr: *el-İlelu's-sağîr*'den farklı olan bu eser, *el-İlelu'l-müfred* diye de isimlendirilmiştir. Bu eserde illetli hadisler zikredilip ardından bu hadislerin illetleri açıklanmış, farklı tariklerden daha sahîh olanına işaret edilmiştir. Ebû Tâlib el-Kâdî (ö. 608/1212), Tirmizî tarafından illetleri açıklanan hadisleri fıkıh bablarına göre tasnif ederek bu eseri düzenlemiştir.

Tirmizî, bu eserdeki çoğu hadislerden sonra: *سألت محمداً عن هذا الحديث, فقال:* (Buhârî'ye bu hadisle ilgili sordum o da şöyle dedi), *قلت لمحمد فأبى رواياتٍ اصحَّ عندك*, (Buhârî'ye “bu tariklerden hangisi sana göre daha sahîhtir” diye sordum.) şeklindeki

²⁹ Tirmizî, *Sünenü-i Tirmizî*, (thk: Yasir Hasan vd.) *Kitabu'l-İlel*, s. 1279-1299.

³⁰ İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk: Nureddin Itr, y.y. Dâru'l-Melâh, t.y.

kalıp ifadeleri kullanmıştır. Ayrıca sıklıkla قال ابو عيسى (Tirmizî der ki) tarzındaki kalıp ifadelerle kendi görüşünü de belirtir. Buhârî'nin yanı sıra zaman zaman Ahmed b. Hanbel, Mâlik b. Enes, Ebû Zur'a gibi âlimlerin görüşlerine de yer verir.³¹

eş-Şemâilu'n-Nebeviyye ve'l-Hasâilu'l-Mustafaviyye: Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dış görünüşünden yeme içmesine, oturup kalkmasından konuşmasına, nâfile ibâdetlerine hatta uyuma şekline kadar hayatının hemen hemen her safhasıyla ilgili bu kitapta 56 ana başlıkta 400'ü aşkın rivâyete yer verilmiştir.³² Sahasında ilk çalışma olan eser, bu konuda yazılanların en mükemmeli kabul edilmiştir. İçindeki hadislerin büyük çoğunluğu sahîh, önemli bir kısmı hasen, pek azı zayıf rivâyetlerden meydana gelmiştir. Üzerinde birçok şerh, hâşiye, ihtisar çalışması yapılan, çeşitli dillere tercüme edilen ve çeşitli taş baskıları yapılan eseri İzzet Ubeyd ed-De'âs neşre hazırlamış (Humus, 1968; Beyrut, 1985), Semîh Abbas da eseri *Evsâfü'n-Nebî* adıyla yayımlamıştır (Kahire, 1985; Beyrut, 1985).³³

Tesmiyetu ashâbi'n-Nebî (Kitâbu esmâi's-sahâbe, Tesmiyetu ashâbi Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem): Sahâbe adlarının sadece ilk harfine göre alfabetik düzenlenen esere aşere-i mübeşşere ile başlanmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki mevcut iki nüshasına göre kitapta 730 sahâbînin adı zikredilmektedir. Aynı nüshalardan faydalanarak eseri Ali Yardım *Tesmiyetu ashâbi'n-nebî aleyhisselâm* ve Âmir Ahmed Haydar da *Tesmiyetu ashâbi Resûlillâh* adıyla yayımlamıştır.³⁴

Bu eserlerin yanı sıra çeşitli ricâl kitaplarında ismen zikredilip günümüze ulaşmayan *Kitâbu't-târih*³⁵, *Kitâbu'l-esmâ ve'l-künâ*³⁶, *Kitâbu'z-zühd*³⁷, *Kitâbun fi*

³¹ Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelu't-Tirmizî el-Kebîr*, thk: Seyyid Ebu'l-Meâfî en-Nûrî, 1. Baskı, Beyrut, Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1989.

³² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (thk: Yasir Hasan vd.) *Kitabu'ş-Şemâil*, s. 1301-1362.

³³ Kandemir, "Tirmizî" *DİA*, Cilt 41, s. 203.

³⁴ Tirmizî, *Tesmiyetu ashabi Resûlillâh (s.a.s.)*, thk: Amir Ahmed Haydar, Beyrut, Dârü'l-Cinan, 1986 ve 1990; Kandemir, "Tirmizî", *DİA*, Cilt 41, s. 203.

³⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 459; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 246.

³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Cilt 3, s. 669.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Cilt 3, s. 669.

*âsâri 'l-mevkûfe*³⁸ gibi eserlerden de bahsedebiliriz.

1.7. Vefatı

Pek çok eser te'lifini ve İslâm coğrafyasındaki çoğu ilim merkezlerine yaptığı rihleleri yetmiş yıllık bir ömre sığdıran İmâm Tirmizî, 13 Receb 279 (9 Ekim 892) tarihinde Tirmiz beldesinin Bûğ nâhiyesinde vefat etmiştir.³⁹

³⁸ Tirmizî, *Kitâbu 'l-İlel*, s. 1281.

³⁹ İbnu'l-Esîr, *Câmiu 'l-usûl*, Cilt 1, s. 193; İbn Nukta, *Kitabu 't-takyîd*, Cilt 1, s. 246; Mizzî, *Tehzîbu 'l-Kemâl*, Cilt 26, s. 252; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNEN-İ TİRMİZÎ VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Sünen-i Tirmizî İçin Kullanılan Muhtelif İsimler

Bir müellif, kitabı için özel bir isim kullanmamışsa, kitabın isimlendirilmesi genellikle müellifin amacı, kitabın içeriği, kitabın yer aldığı kategori gibi sebepler göz önünde bulundurularak yapılır. Tirmizî de yazdığı hadis kitabına özel bir isim kullanmadığı için⁴⁰ Tirmizî'yi tanıtan ve kitabı hakkında bilgi veren eserlerde farklı isimlendirmeler kullanılmıştır. Bu farklı isimlendirmelerin temel sebebi; söz konusu hadis kitabının içerdiği konular ve Tirmizî'nin sıhhat bakımından farklı derecelerde bulunan hadisleri kitabına almasıdır. Şimdi, *Kütüb-i Sitte* eserlerinden biri olan Tirmizî'nin te'lif ettiği hadis kitabının muhtelif isimlendirilmelerine sebeplerini de göz önünde bulundurarak değineceğiz.

Sünen, Sünen-i Tirmizî: Tirmizî'nin kitabı için en çok kullanılan isimlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Tirmizî'nin kitabı, *Kütüb-i Sitte*'deki dört sünenen biri olarak değerlendirilmiş, hadislerin fıkıh konularına göre tertip edilmesi sebebiyle de "sünen" denilmiştir.⁴¹ *Sünen-i Tirmizî*'de fikhî hüküm içeren merfû', mevkûf, maktû' türü rivayetlere yer verildiği ve fakihlerin hadislerle nasıl amel ettiklerine sıkça değinildiği için bu çalışmamızda biz de "sünen" ismini kullanmayı tercih ettik. Çoğu yerde "Sünen-i Tirmizî" ifadesi yerine bu kitabı kastederek kısaca "Sünen" kelimesini kullandık.

Câmi', Câmi'u't-Tirmizî: Tirmizî'nin te'lif ettiği hadis kitabı için *Câmi'* veya müellife nispetle *Câmi'u't-Tirmizî* ifadesinin kullanımı da birçok kitapta yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴² Tirmizî'nin kitabı, dînî konuların hemen hemen hepsini kapsayan "iman, ahkâm, âdâb, siyer/tarih, fiten, zühd/rikak, menâkıb, tefsir"

⁴⁰ Tirmizî, kendi kitabından bahsederken "Bu kitabı Hicaz, Irak, Horasan ulemâsına arz ettim. Onlar da beğendi. Kimin evinde bu kitap varsa evinde sanki Resûlullâh (s.a.s.) konuşmaktadır" diyerek kendisince malum olan kitabın ismini zikretmemiştir. (Bkz. İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt, 1, s. 247)

⁴¹ Kandemir, "Sünen", *DİA*, 1. Baskı, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, Cilt 38, s. 141.

⁴² Sem'ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 459; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt, 1, s. 246; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Cilt 26, s. 250; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3626.

bölümlerini ihtivâ ettiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴³

Sahîhu't-Tirmizî: Hadislerinin büyük bir kısmı “sahîh hadis” olarak kabul edildiği için *Sahîh*⁴⁴ ismi kullanılmıştır. Müellifine nispetle de *Sahîhu't-Tirmizî* denilmiştir. Ancak Tirmizî'nin kitabına sadece sahîh hadisleri alma iddiası taşımaması ve “sahîh, hasen ve zayıf” rivâyetlerin de kitabında bulunması sebebiyle bu ismin ve buna benzer “Câmi'u's-Sahîh” gibi isimlerin kullanılması kitabın tamamını kapsamadığı için eleştirilere neden olmuştur.⁴⁵ Sıhhat kelimesinin türevlerinden oluşan bir kelimenin veya terkinin Tirmizî'nin kitabı için kullanılması, okuyucuya o kitaptaki bütün rivâyetlerin sahîh olduğu düşüncesini vermektedir. Oysa bütün rivâyetlerin sahîh olmadığı, müellifin muhtelif yerlerde hadislerle ilgili yaptığı değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere aşikârdır. Böyle bir yanılgıya sebebiyet vermemek için isimlendirmede dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyiz.

el-Müsnedü's-Sahîh: Eserdeki hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandırılması ve kitaptaki rivâyetlerin büyük bir kısmının da sahîh olarak kabul edilmesi sebebiyle “müsned” (muttasıl) ve “sahîh” kelimelerinin terkinin oluştuğu bu isim kullanılmıştır. *Müsnedü's-Sahîh* ismi, Tirmizî'nin “Bu kitabı Hicaz, Irak ve Horasan ulemâsına arzettim” sözünün nakli sırasında “bu kitap” kelimesinden sonra açıklama tarzında parantez içinde “Müsnedü's-Sahîh” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁶

Bu isimlerin yanı sıra “el-Câmi'u'l-Kebîr”, “el-Câmi'u's-Sahîh”, “el-Müsnedü'l-Câmi” gibi farklı ifadeler de kullanılmıştır.⁴⁷

Abdulfettah Ebû Ğudde (ö. 2002), bu konu ile ilgili *Tahkîku ismei's-sahîhayn ve Câmi'i't-Tirmizî* adında bir risale te'lif etmiştir. O, Tirmizî'nin eseri için İbn Hayr el-İşbîlî'nin de (ö. 575/1179) kullandığı *الجامع المختصر من السنن عن رسول الله و* *معرفة الصحيح والمعلول وما عليه العمل* isminin kullanılmasının uygun olduğunu

⁴³ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 44; İsmail Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 8. Baskı, İstanbul, İFAV Yayınları, 2011, s. 78.

⁴⁴ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, Cilt 1, s. 193.

⁴⁵ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 44; A. Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs Şerhu ihtisâri ulumi'l-hadis li İbn Kesîr*, thk: Ali b. Hasan, 1. Baskı, Riyad, Mektebetü'l-Ma'ârif, 1996, Cilt 1, s. 116.

⁴⁶ İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 147; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Cilt 3, s. 669.

⁴⁷ Farklı isimlendirmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 44, 45.

belirtmiştir.⁴⁸

2.2. Temel Özellikleri

Tirmizî, hadisleri konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif ederek te'lif ettiği *Sünen* adlı eserini, hicrî 270 yılının Zilhicce ayında Semerkand'da hitâma erdirmiştir.⁴⁹

Sünen-i Tirmizî, Concordance'ye göre 46 kitap içinde 2496 bâb ve A. Muhammed Şâkir'in 1958 tahkiki ile başlayan 5 ciltlik baskıya göre de 3956 hadisten meydana gelmektedir. *Tuhfetu'l-ahvezî* şerhi ile birlikte olan baskıda ise hadis sayısı 4051'dir.⁵⁰

Sünen-i Tirmizî'nin, 2011 yılında yapılmış ve bizim de takip ettiğimiz numaralandırılmış modern Beyrut baskısında ise “*Kitâbu'l-ilel*” hariç 48 kitap, 2259 bab ve 4300 hadis bulunmaktadır.⁵¹ Bu baskıda numaralandırmalar farklılık gösterse de ayrıca parantez içinde A. Muhammed Şâkir'in numaralandırmasına uygun olarak hadisler numaralandırılmıştır. Biz de dipnotlarda kaynağa daha kolay ulaşılsın diye bu baskıyı ve şâmile programındaki numaralandırmaları dikkate alarak hadis numaralarını verdik.

Görüldüğü üzere *Sünen*'in bölüm, bâb ve hadis sayıları farklı baskılarda birbirinden farklıdır. Bu değişkenliğin temel sebebi; bazı baskılarda bazı bâb veya hadislerin numaralandırılmasının ihmal edilmesidir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde âlî isnâd⁵² olarak “ebvâbu'l-fiten”in sonlarında bulunan bir adet sülasi rivâyet vardır.⁵³

Sünen-i Tirmizî'de tekrar edilen hadis sayısı oldukça azdır. Bir hadis en fazla üç yerde tekrar edilmiştir. Tekrar edilen yerlerde de hadis ya farklı senetlerle gelir ya

⁴⁸ Abdulfettah Ebû Ğudde, *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve ismi Câmi'i't-Tirmizî*, 1. Baskı, Halep, Mektebetu'l-matbû'âtu'l-İslâmiyye, 1993, s. 55.

⁴⁹ İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 248; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Cilt 2, s. 1660; Ekrem Ziya el-Ömerî, *Turasu't-Tirmizî el-ilmî*, Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1991, s. 15.

⁵⁰ Çakan, “Câmi'u's-sahîh”, *DÎA*, 1. Baskı, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, Cilt 7, s. 129; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 98.

⁵¹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk: Yasir Hasan vd. Dımaşk, Müessesetü'r-Risâle, 2009.

⁵² Âlî isnâd: En kısa yoldan dah az râvi sayısı ile sahîh bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaşan senettir. (Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 6. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, 2007, s. 151.)

⁵³ Tirmizî, Fiten, 66, h.no: 2260.

da metni farklı, manası aynı olur. *Sünen*'de yaklaşık 173 mükerrer rivâyet olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴

Sünen'de zayıf rivâyetler olsa da zayıf oldukları açıklanıp illetleri belirtilmiştir. Uydurma rivâyet ise bulunmamaktadır.⁵⁵ *el-Mevzû'ât* adlı eserinde Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Sünen-i Tirmizî*'de 23 tane mevzû' rivâyetin bulunduğunu söylemiştir. Ancak Suyûtî (ö. 911/1505), *el-Kavlü'l-hasen fi'z-zebbi ani's-Sünen* adlı eserinde söz konusu 23 rivâyetin uydurma olmadığını delilleriyle açıklamış ve İbnu'l-Cevzî'nin bu hadislerle uydurma hükmünü verme konusunda aşırıya gittiğini söylemiştir.⁵⁶

2.3. Âlimlerin Kitap Hakkındaki Değerlendirmeleri

Tirmizî, *Sünen* kitabını te'lif ettikten sonra “*Bu kitabı tasnif ettim. Hicaz, Irak, Horasan ulemâsının beğenilerine sundum. Onlar da beğendiler. Kimin evinde bu kitap bulunursa orada sanki konuşmakta olan Peygamber var demektir.*”⁵⁷ diyerek kitabı hakkındaki düşüncesini belirtmiştir. Ayrıca kitabındaki bütün (ahkâm) hadislerle amel edildiğine, iki hadis dışındaki bütün hadislerin bazı ilim ehli tarafından alınıp kullanıldığına da işaret etmiştir.⁵⁸

İbnu'l-Esîr, *Sünen-i Tirmizî* hakkında, “*Kitapların en güzeli, en çok faydalı olanı, tertibi mükemmel ve mükerrer rivâyetlerin de en az olduğu kitaptır. Mezheplerin görüşlerini, delil olma yönlerini, hadislerin sahîh, hasen, garîb gibi çeşitleri ile ilgili açıklamaları ve râvileri cerh veya ta'dîl eden ifadeleri içeren bir kitaptır. Bu kitabın sonunda güzel ve faydalı bilgileri toplayan “ilel bölümü” vardır.*” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁹

Zehebî (ö.748/1347) ise *Sünen-i Tirmizî* için; “*Ana meseleleri içeren çok faydalı bir kitaptır. Hadislerle ilgili İslâm'ın temel kaynaklarından biridir. Çoğunluğu fezâil bölümünde yer alan bazı zayıf ve uydurma rivâyetleri kitabına*

⁵⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (tahkik eden Yasir Hasan vd. mukaddimesi) s. 81.

⁵⁵ Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdürrahim, *Mukaddimetu Tuhfetü'l-ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y. s. 367.

⁵⁶ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 365.

⁵⁷ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, Cilt 1, s. 194; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 247, Zehebî, *Tezkirâtu'l-huffâz*, Cilt 2, s. 634; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Cilt 3, s. 669.

⁵⁸ Tirmizî, *Kitabu'l-İlel*, s. 1280.

⁵⁹ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, Cilt 1, s. 193.

keşke almasaydı. Tirmizî'nin kitabı, onun hadislerde ne denli uzman olduğunu, hıfzını ve fakîhliğini kabul etmek için kâfidir. Ancak hadisleri kabulünde mütesâhil biridir. Rivâyetleri alırken râvileri sıkı bir tenkide tabi tutmamıştır. Zayıf rivâyetleri kitabına alma konusunda biraz rahat hareket etmiştir.”⁶⁰ diyerek hem beğenisini sunmuş hem de tenkide tabi tutmuştur.

Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî (ö. 507/1113), Herat beldesinde Tirmizî ve kitabından bahsedildiği sırada Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî'den şunu işitmiştir. “Bana göre Tirmizî'nin kitabı Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinden daha faydalıdır. Çünkü Sahîhân'da ancak hadis ilminde uzmanlaşmış şahsiyetler tam manasıyla faydalanabilirler. Oysa Sünen-i Tirmizî'den bütün insanlar rahatlıkla istifâde edebilirler.”⁶¹

Sünen'in şârihlerinden İbnu'l-Arabî (ö. 543/1164); “Muvattâ birinci, Sahîh-i Buhârî ise ikinci asıldır. Sahîh-i Müslim bu iki asıl üzerine bina edilmiştir. Sünen-i Tirmizî ise bunlardan sonra gelir. Diğerlerinde Tirmizî'nin kitabındaki kadar güzel bölümler, sonuca ulaştıracak zengin ifadeler ve bitmek bilmeyen güzellikler yoktur” diyerek Sünen'i methetmiştir. İbnu'l-Arabî, Sünen'de on dört ilim olduğuna işaret ederek Tirmizî'nin kullandığı metotlarla ilgili ipuçları da vermiştir.

1. Tirmizî, hadisleri tasnif etmiştir.
2. Rivâyetleri senetleriyle beraber vermiştir.
- 3-4. Sahîh ve zayıf hadisleri belirtmiştir.
5. Hadislerin farklı tariklerini zikretmiştir.
- 6-7. Râviler hakkında cerh veya ta'dîl bildiren açıklamalarda bulunmuştur.
8. Künyeleriyle veya tanıtıcı olmayan isimlerle zikredilen râvilerin isimleri hakkında bilgilendirici açıklamalar yapmıştır.
9. Sadece isimleri verilen râvilerin daha iyi tanınması için künyelerini de zikretmiştir.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627.

⁶¹ Makdîsî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 24; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 247; Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Cilt 2, s. 1660.

10. Hadisleri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaştırarak muttasıl bir şekilde aktarmıştır.

11. Bazen de mevkûf olarak sahâbî sözlerini zikretmiştir.

12. Kendisiyle amel edilen veya amel edilmeyip terkedilen rivâyetleri belirtmiştir.

13. Rivâyetlerden çıkarılan hükümler hakkında âlimlerin bu hükümleri kabulü veya reddi açısından aralarındaki ihtilaflara değinmiştir.

14. Rivâyetlerin yorumlanması sırasında âlimlerin ihtilaflı görüşlerini zikretmiştir.

Zikredilen özelliklerin her biri hadis alanında başlı başına bir ilimdir. Bu kitabı okuyan kişi, mükemmel bir ilim bahçesinde üzerinde ittifak edilen birbiriyle uyumlu bilgilerle haşir neşir olur.⁶²

2.4. Tirmizî'nin Kitabına Hadisleri Alma Şartları

Tirmizî veya diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri, kitaplarına alacakları rivâyetlerin hangi şartları taşıması gerektiğini açıkça belirtmemişlerdir. Ancak müelliflerin hadisleri kitaplarına alma şartları, bazen yine kendileri tarafından yapılan açıklamalardan yola çıkılarak, bazen de kitaplarının detaylı incelenmesi sonucu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tirmizî'nin "İlel" bölümünden ve bu konu ile ilgili yapılan çalışmalardan istifâde etmek suretiyle *Sünen-i Tirmizî*'ye hadislerin hangi şartlar göz önünde bulundurulurken alındığını şöyle açıklayabiliriz:

Tirmizî, henüz *İlel* bölümünün başında kitabına ne tür hadisler aldığını şu cümlelerle açıklamıştır. "Bu kitaptaki mevcut hadislerden ikisi hariç⁶³ hepsi "ma'mûlun bih"tir (kendisiyle amel edilmiştir). Bu iki hadis dışındaki hadisleri mutlaka bazı âlimler hüküm koyarken delil olarak kullanmışlardır."⁶⁴ Bu ifadesiyle Tirmizî, âlimler tarafından kabul gören rivâyetleri aldığını, amel edilmeyen rivâyetleri de almadığını işaret etmiştir.

⁶² İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, *Ârızâtu'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y. Cilt 1, s. 5, 6.

⁶³ Bu iki hadis için bkz. Tirmizî, *Salât*, 125, h.no: 186; *Hudûd*, 15, h.no: 1444.

⁶⁴ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1280.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin hadisleri tahric etme şartlarıyla ilgili çalışma yapan Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî (ö. 507/1113), *Sünen*'deki hadisleri dört kısma ayırmıştır.⁶⁵

1. *Sahîhân*'daki hadislerle muvâfık olanlar.

2. Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin şartına uygun olanlar. (Bunlar; Buhârî ve Müslim'in şartına uyduğu halde kitaplarına almadığı hadislerdir.)

3. Zıtlık için zikredilen rivâyetler. Yani tercih ettiği görüşün delillerini verdikten sonra buna zıt düşen görüşün delillerini de kaydeder ve bu rivâyetlerin illetlerini bildirir.

4. Bazı fukahânın kendisiyle amel ettiği için tahric ettiği hadisler. “*Bu kitapta iki hadis dışında kendisiyle amel edilmeyen hiçbir rivâyet yoktur*” sözüyle geniş kapsamlı bir şart ortaya koymuştur. Ancak hadislerden sonra varsa hadislerin illetleri ile ilgili gerekli açıklamayı yapması kitabı için ayırt edici bir özelliktir.

Tirmizî daha ziyâde dördüncü tabakada⁶⁶ yer alan râvilerden (dördüncü tabakadaki râviler; hem şeyhleriyle görüşmeleri oldukça az olan, hem de cerh sebeplerinden biri ile cerh edilmiş zayıf râvilerdir) rivâyette bulunmuştur.⁶⁷

Tirmizî, yalan söylemekle itham edilen, ezberi zayıf (seyyiu'l-hıfz) ve rivâyet esnasında fazlaca hata yapan râvilerden sayıları az da olsa rivâyetlerde bulunmuştur.⁶⁸ Tirmizî, zayıf sayılabilecek râvilerden rivâyetlerde bulunduğu için eleştirilmiştir. Mütesâhil biri olduğu söylenerek olumsuz değerlendirmelere maruz kalmıştır.⁶⁹ Ancak söz konusu bu râvilerin durumlarını da açıklamayı ihmal etmemiştir. Tirmizî'nin her bir hadisin derecesini ve zayıflık sebebini rivâyetin ardından açıklaması, onun kitabında râvilerle ilgili tereddüt ve itimatsızlığı berteraf etmiştir. Bu sebeple bir kısım âlimler Tirmizî'nin eserini *Sahîhân*'dan sonra üçüncü

⁶⁵ Makdîsî, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, s. 21; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Cilt 2, s. 634; İbrahim Canan, “Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları”, *AÜ İİFD*, 3. Sayı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979, s. 123.

⁶⁶ Güvenilirlik ve İbn Şihâb ez-Zuhrî ile görüşme süreleri bakımından ez-Zuhrî'nin rivâyetlerini aktaran muhaddisler beş tabakaya ayrılmıştır. Bu tabakalar için bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 399.

⁶⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 123.

⁶⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 397.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 347.

sırada mütalâa etmişlerdir.⁷⁰

Tirmizî ve Kütüb-i Sitte'nin diğer müelliflerinin hadis alma şartlarıyla ilgili Makdîsî'nin (ö. 507/1113) *Şurûtu eimmeti's-sitte* ve Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) *Şurûtu eimmeti'l-hamse* adında değerli çalışmaları mevcuttur. Bunun yanı sıra Merhum İbrahim Canan Hocamızın *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları* adında bir makalesi ve Mehmet Dilek'e ait *Hadis Tahriç Şartları Açısından Kütüb-i Sitte*⁷¹ adıyla yayımlanmış bir kitap vardır.

2.5. Tirmizî'nin Kitabında Kullandığı Metot

Belli bir amaca yönelik te'lif edilen bütün çalışmalarda iyi veya kötü mutlaka bir metot takip edilmiştir. Hadislerle ilgili tasnif edilen kitaplarda da müelliflere göre değişkenlik arz eden metotlar göze çarpmaktadır. Örneğin bazı eserlerde bir isim altında o isme ait rivâyetler⁷² sıralanırken bazılarında ise konu başlıkları altında konusuna uygun hadisler⁷³ zikredilmiştir.⁷⁴ Tüm bu metotlar, insanların hadis malzemesine kolay bir şekilde ulaşabilmeleri ve bu malzemedен en üst düzeyde faydalanabilmeleri için kullanılmıştır. Müellifler, eserlerinde önceki âlimlerin kullandıkları metotların eksilerini ve artılarını dikkate alarak yeni metotlar geliştirmişlerdir.

İlk dönem hadis kitaplarında müelliflerin ekseriyeti, eserlerini nasıl bir metodu takip ederek te'lif ettiklerini açıkça beyan etmemişlerdir. Daha sonraki dönemlerde, söz konusu bu eserler şerh edilirken veya bu kitaplarla ilgili özel nitelikli çalışmalar yapılarak müelliflerinin hangi metotları kullandıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Biz de *Sünen-i Tirmizî*'yi ve bu kitapla ilgili yapılan şerh veya müstakil çalışmaları incelemek suretiyle Tirmizî'nin kitabında takip ettiği metot hakkında derli toplu bilgileri sunmaya çalışacağız. *Kütüb-i Sitte* içinde önemli bir yere sahip

⁷⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 123; (Keşfu'z-Zunûn'dan naklen Cilt 1, s. 559)

⁷¹ Mehmet Dilek, *Hadis Tahriç Şartları Açısından Kütüb-i Sitte*, 1. Baskı, İstanbul, İpek Yayınları, 2009, s. 181.

⁷² Müsned ve Mü'cem türü eserler bu tarz kitaplardır.

⁷³ Musannef, Câmi' ve Sünen gibi eserler de konularına göre düzenlenmiştir.

⁷⁴ Farklı metotlarla tasnif edilen çeşitli hadis kitapları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yardım, *Hadîs I-II*, 4. Baskı, İstanbul, Damla Yayınları, 2000, Cilt 2, s. 64-100.

olan Tirmizî'nin *Sünen*'inde kullanılan metotları, hafızada daha iyi yer etmesi için ana hatlarıyla maddeler halinde sıralayacağız. Bunun yanı sıra kullanılan her metottan sonra o metotla ilgili birer örnek vererek bilgilerin teoriden pratiğe aktarılmasına çalışacağız.

2.5.1. Kitap ve Bâb Başlıklarında Kullandığı Metot

➤ Tirmizî'nin kitabı, câmi' türü kitaplarda bulunması gereken sekiz ana konuya dair hadisleri ihtivâ eder.⁷⁵

➤ Tirmizî, diğer müelliflerin “kitâb” ismini verdikleri ana bölümlere “ebvâb” başlığını koymuştur. Bu ifadeyi de “عن رسول الله” (Resûlullah'tan nakledilen merfû' nitelikli hadisler) cümlesiyle tamamlamıştır.

Örnek: “ابواب الطهارة عن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” (Temizlik konusunda Resûlullah'tan (s.a.s.) nakledilen rivâyetlerle ilgili bölüm)⁷⁶

Tirmizî, bu şekilde nakledeceği hadislerin “merfû” karakterine işaret etmiştir. “Ebvâb” kelimesiyle de hadisler üzerinde yapacağı usûlî ve fikhî değerlendirmelere zemin hazırlamayı hedeflemiştir. Çünkü Tirmizî, bu eserinde mevkûf ve maktu' hadisleri merfû' hadislerin değerlendirilmesi sadedinde zikretmiştir.⁷⁷

➤ Ale'l-ebvâb bir tertibe sahiptir. Yani hadisler konularına göre belli başlıklar altında sıralanmıştır. Ancak bâb başlıklarını genellikle kısa tutmuş ve bâb başlıklarında fikhî hüküm belirten ifadeleri pek kullanmamıştır.

Örnek: “باب ما جاء في صلاة الخوف” (Korku namazı ile ilgili bâb), “باب ما جاء في حجّ الصبي” (Çocuğun hac etmesiyle ilgili bâb)⁷⁸

➤ Bâb başlıklarında çoğunlukla “falan konu hakkında vârid olan rivâyetler” mealindeki “باب ما جاء في...” veya “باب ما جاء أن...” kalıplarını kullanmıştır.

⁷⁵ Bu sekiz konu: İman, ahkâm, âdâb, siyer/tarih, fiten, zühd/rikak, menâkıb, tefsir (Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 44)

⁷⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, s. 221, 266, 450.

⁷⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 98, 99.

⁷⁸ Tirmizî, *Sefer*, 8, s. 386; *Hac*, 83, s. 481.

Örnek: *بَابُ مَا جَاءَ فِي ثَوَابِ الْمَرِيضِ* (Hasta ziyaretinin ecri/fazileti ile ilgili bâb)⁷⁹

➤ Bâb başlıklarında bazen hadis metninden yararlanmıştır.

Örnek: *بَابُ مَا جَاءَ كُلِّ مُسْكِرٍ حَرَامٍ* (“Sarhoşluk veren herşey haramdır” ile ilgili bâb), *بَابُ مَا جَاءَ مَا أَسْكِرُ كَثِيرَهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٍ* (“Fazlasının sarhoşluk verdiği maddenin azı da haramdır” ile ilgili bâb)⁸⁰

➤ “Kitabu’l-Menâkıb”daki bazı bâb başlıklarında şahıs isimlerine yer vermiştir.

Örnek: *بَابُ مَنَاقِبِ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ وَزَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ وَابِيٍّ بْنِ كَعْبٍ* (Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ’b’in menkıbeleriyle ilgili bâb)⁸¹

➤ Bazen de bir bâb başlığı zikretmeksizin sadece “باب” ifadesini kullanmıştır.⁸² Bazen de bâb başlığı zikretmeyip bir önceki bâb ile bağlantılı olduğuna işaret etmek için “باب منه”, “باب منه أيضا”, “باب منه آخر” gibi ifadeleri kullanmıştır.⁸³

➤ İhtilafli olan konularda bâb başlıklarını seçerken genellikle soru edatlarını kullanarak başlığı tanzim etmeyi tercih etmiştir.

Örnek: *بَابُ مَا جَاءَ فِي الْعُمْرَةِ أَوْاجِبَةٌ هِيَ أَمْ لَا* (Umre yapmak vacip mi, değil mi?)

بَابُ كَيْفِ الصَّلَاةِ عَلَيِ الْجَنَازَةِ وَالشَّفَاعَةِ لِلْمَيِّتِ (Cenaze namazı nasıl olmalı ve cenaze namazı meyyite fayda sağlar mı?)⁸⁴ Yani kaç saf olmalı ve kaç kişinin namaz kılması/ölen kişiyi iyi biri olarak anması meyyitin faydasına olur?

2.5.2. Sened ve Metinle İlgili Kullandığı Metot

➤ Tirmizî, senetteki râviler mertebeye eşitse ve rivâyetleri lafzen ve manen

⁷⁹ Tirmizî, Cenâiz, 1, s. 492.

⁸⁰ Tirmizî, Eşribe, 2, 3, s. 737.

⁸¹ Tirmizî, Menâkıb, 105, s. 1242.

⁸² Tirmizî, Hacc, 68, s. 477; Cenâiz, 11, s. 497.

⁸³ Tirmizî, Tahâret, 50, s. 240; Salât, 76, 86, s. 299, 303.

⁸⁴ Tirmizî, Hacc, 87, s. 483; Cenâiz, 40, s. 509.

birbirine uyuyorsa bir hadisin farklı senetlerini bir bâbda toplar. Rivâyetin birinci senedinden sonra hadisin metnini ve diğer senetlerini zikreder.⁸⁵

➤ Birleştirdiği senetler arasına, senetlerde ortak olan ilk isimden sonra (ح) “tahvil” harfini koyar.⁸⁶

➤ Hadislerin bütün tariklerini bir araya toplayarak tekrara yer vermeme prensibiyle İmâm Müslim’i örnek alır. Ancak her seferinde bütün senetleri zikretmez. Hadisin diğer tariklerine hadisi rivâyet eden sahâbîlerin isimleriyle işaret eder.⁸⁷ Ancak burada sadece o hadis metnini rivâyet eden sahâbîlerin isimlerinin verildiği yanlışlığına düşmemeliyiz. Çünkü Tirmizî, aynı zamanda hadisin ihtivâ ettiği hükümle müsâvi manada veya benzer manada olan farklı hadislerin de sahâbî râvisini “وفي الباب عن فلان” kalıbını kullanarak verir.⁸⁸

➤ Kendine ait görüşleri قال ابو عيسى (Ebû İsâ der ki) kalıbını kullanarak belirtir.⁸⁹

➤ Hadisin sıhhati ile ilgili açıklamalar yapar. Özellikle kullandığı kendine has mürekkep lafızlarla yeni bir çığır açmıştır.⁹⁰

➤ Hadis metinlerindeki farklılıklara işaret eder.⁹¹

➤ Hadislerin farklı senetlerini verdikten sonra metni tekrar etmeyip “نحوه، مثله” gibi kelimelerle hadis metninin aynı veya benzer olduğunu belirtir.⁹²

➤ Mübhem olan râvilerin künyelerini veya tam isimlerini vererek isnattaki kapalılığı giderir.⁹³

➤ Sened zincirindeki râviler hakkında cerh ve ta’dîl ile ilgili değerlendirmelerde bulunur.⁹⁴

➤ O konuyla ilgili fukahânın görüşlerini, hadisle nasıl ihticac ettiklerini,

⁸⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 124

⁸⁶ Tirmizî, Tahâret, 1, 2,3; h.no: 1, 2, 3; Zekât, 18, h.no: 645.

⁸⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 124.

⁸⁸ Tirmizî, Tahâret, 1, 2, 3, h.no: 1, 2, 3; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 386;

⁸⁹ Tirmizî, Salât, 2, 3, h.no: 150, 151.

⁹⁰ Tirmizî, Tahâret, 7, h.no: 11; Savm, 1, 2, 3, h.no: 683, 684, 686.

⁹¹ Tirmizî, Tahâret, 1, h.no: 1.

⁹² Tirmizî, Tahâret, 20, h.no: 26; Cenâiz, 72, h.no: 1073.

⁹³ Tirmizî, Tahâret, 1, 2, 6, h.no: 1, 2, 8.

⁹⁴ Tirmizî, Tahâret, 3, 7, h.no: 3, 10.

âlimler arasında ittifak mı ihtilaf mı olduğunu açıklar. İcmâ' varsa belirtir.⁹⁵

➤ Bazen verdiği lafzın hangi râviye ait olduğuna değinir.⁹⁶

➤ Tirmizî, eserini fikhî yaklaşım tarzıyla düzenlediği için, bir hadiste fikha temas etmeyen bir kısım varsa kitabın hacminin artmaması amacıyla orayı çoğunlukla hazfeder. Ancak hadiste yaptığı bu kısaltma ve taktî' işlemine de وفي طويلة gibi ifadeler kullanarak dikkat çeker.⁹⁷

➤ Tirmizî birçok bâbda önce râvileri cerh edilen (illetli) hadisi zikreder, sonra da sahîh olanı kaydederek önceki hadisin illetini belirtir.⁹⁸

➤ Tirmizî bâb içinde ana hükmü ortaya koyan sahîh hadislerle beraber aynı anlamı içeren “munkatî', mu'allel ve muztarib” gibi zayıf hadisler de nakleder. Meçhul râvilerden hadis naklederken hangi râvinin meçhul olduğunu belirtir. Bu tür rivâyetleri bâb içinde tek olarak değil de başka zayıf bir rivâyeti desteklemek ya da durumu hakkında bilgi vermek için verir.⁹⁹

➤ Garîbu'l-hadis konusuna yani az kullanılmaları veya yabancı kökenli olmaları sebebiyle anlaşılması zor olan kelimelere bazen kendi açıklamalarıyla bazen de başka âlimlerin o kelime ile ilgili açıklamalarını vererek değinir.

Örnek:

Tirmizî; *الْقَلَنْسُوَّةُ الصَّغِيرَةُ* (küçük külah)¹⁰⁰, *وَاسِعَةً* kelimesini *بُطْحٌ* (geniş) kelimesi ile¹⁰¹ açıklamıştır. *هُوَ رَفَعَ الصَّوْتِ بِالتَّلْبِيَةِ* (telbiyeyi yüksek sesle getirmek) *وَالسَّحْجُ* kelimesini ise *هُوَ نَحْرُ البَدَنِ* (deve kesmek) şeklinde açıklamıştır.¹⁰²

➤ İki hadis arasındaki teâruzu ulemânın görüşlerini naklederek gidermeye

⁹⁵ Tirmizî, Tahâret, 6, 9, 11, h.no: 8, 13, 15.

⁹⁶ Tirmizî, Tahâret, 1, 47, h.no: 1, 64; Salât, 61, h.no: 230.

⁹⁷ Tirmizî, Cenâiz, 25, h.no: 1005; Siyer, 10, h.no: 1558; Canan, *Hadis Usulü ve Hadis Tarihi*, s. 221.

⁹⁸ Tirmizî, Zekât, 18, h.no: 645; Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s.124.

⁹⁹ Tirmizî, Tahâret, 44, h.no: 59; Cemal Ağırman, “Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili”, *CU İFD*, 2006, s. 76.

¹⁰⁰ Tirmizî, Libâs, 10, h.no: 1734.

¹⁰¹ Tirmizî, Libâs, 40, h.no: 1782.

¹⁰² Tirmizî, Hac, 14, h.no: 828.

çalışır.¹⁰³

➤ Kitabın sonunda bulunan *Kitâbu'l-İlel*, Tirmizî'ye has bir özelliktir. Kitabın sonunda olsa da muhtevâ olarak mukaddime niteliğindedir.

➤ Aralarında nesh cereyan eden hadislerden önce mensûh olan hadisleri bir bâbda, ardından önceki hükmü nesh eden hadisleri de başka bir bâbda verir.¹⁰⁴

Tirmizî kitabında sadece bu metotları takip etmemiştir. Kitabında sürekli aynı metodu kullandığını da söyleyemeyiz. O gerekli gördüğü yerde doyurucu bilgiler vererek hadis malzemesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için çaba göstermiştir. Kendinden önce te'lif edilen kitaplardan da yararlanarak güzide bir hadis kitabını bizlere sunmuştur.

Sünen-i Tirmizî'deki bir hadisi zikrederek Tirmizî'nin kitabında kullandığı metotları somutlaştırmaya çalışalım.

Örnek:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، وَهَنَّادٌ، وَمَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ (ح) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنْفِيَّةِ، عَنْ عَلِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ. هَذَا الْحَدِيثُ أَصَحُّ شَيْءٍ فِي هَذَا الْبَابِ وَأَحْسَنُ.

وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ هُوَ صَدُوقٌ، وَقَدْ تَكَلَّمَ فِيهِ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ.

وَسَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ، يَقُولُ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَالْحُمَيْدِيُّ،

يَحْتَجُّونَ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، قَالَ مُحَمَّدٌ: وَهُوَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ.

وَفِي الْبَابِ عَنْ جَابِرٍ، وَأَبِي سَعِيدٍ.

Hz. Ali'den (r.a.) bildirildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Namazın anahtarı temizlik, namaz içinde yapılması yasak olan şeyleri haram kılan*

¹⁰³ Tirmizî, Tahâret, 8, 9, h.no: 12, 13.

¹⁰⁴ Tirmizî, Tahâret, 6, 7, h.no: 8, 9; Salât, 78, h.no: 258, 259; Çakan, “Camîu's-sahîh” *DİA*, Cilt 7, s. 129.

şey ise tekbîr getirmektir. O şeyleri helâl kulan ise selâm vermektir.”

(Tirmizî dedi ki): Bu hadis bu konuda rivâyet edilenlerin en sahîh ve en güzel olanıdır. Abdullah b. Muhammed b. Akîl; “sadûk” biridir; fakat hafızası yönünden tenkit edilmiştir.

(Tirmizî dedi ki): Muhammed b. İsmail’in (Buhârî) şöyle dediğini işittim. “Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrâhîm ve Humeydî, Abdullah b. Muhammed b. Akîl’in rivâyetini delil olarak kabul ederlerdi.” Buhârî dedi ki; O, “mukâribu’l-hadîs”tir. Yani hadisleri alınabilecek düzeyde güvenilir biridir.

(Tirmizî dedi ki): Bu konuda Câbir ve Ebû Saîd’den de hadis rivâyet edilmiştir.¹⁰⁵

Bu örneği tahlil edecek olursak Tirmizî’nin hadisleri değerlendirmede kullandığı metodu görebiliriz.

Tirmizî, bu rivâyette iki senedi birleştirmek için tahvil (ح) işareti kullanmıştır.

Tirmizî, “هذا الحديث أصح شيء في هذا الباب و أحسن” cümlesi ile bu hadisin bu konudaki rivâyetler içerisinde rivâyetlerin en sahîhi olduğuna işaret etmiştir.

Râvi hakkında yapılan cerh-ta’dîl ile ilgili değerlendirmelere هُوَ صَدُوقٌ، وَقَدْ cümlesi ile değinmiştir.

يَحْتَجُونَ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ tabiriyle hadisi kimlerin hüküm koymada delil olarak kullandığına işaret etmiştir.

قَالَ مُحَمَّدٌ: وَهُوَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ cümlesi ile hocası Buhârî’nin de râviler hakkındaki değerlendirmelerine yer vermiştir.

وَأَبِي سَعِيدٍ فِي الْبَابِ عَنْ جَابِرٍ، وَأَبِي سَعِيدٍ cümlesi ile bu konuyla ilgili rivâyette bulunan diğer sahâbîleri belirtmiştir.

¹⁰⁵ Tirmizî, Tahâret, 3, h.no: 3.

2.6. Tirmizî'nin Metodu ile Diğer Kütüb-i Sitte Müellifleri'nin Metotlarının Mukayesesi

Kütüb-i Sitte müellifleri, kitaplarını telif ederken İslâm'ın ikinci kaynağı olan Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetini yaşamak ve yaşatmak gayelerini benimsemişlerdir. Aynı amaçla yazılan bu eserlerde bazen benzer metotlar kullanılırken bazen de farklı yöntemler takip edilmiştir. İslâm geleneğinde *Kütüb-i Sitte* olarak meşhur olan hadis kitaplarından Tirmizî'nin eseriyle Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserlerinden oluşan diğer beş kitap arasındaki benzerliklere ve farklılıklara şu şekilde değinebiliriz.

Kütüb-i Sitte, sahîh hadisleri bir araya getirmek için konularına göre tasnif edilen eserlerdir. Ancak bu kitaplardaki hadisler sıhhat bakımından birbirinden farklıdır. Öyle ki, aynı kitaptaki bütün hadisler, sıhhat yönünden birbirine eş değer değildir.

Bu kitapların hepsinde hadis metinleri senetleriyle beraber zikredilmiştir. Zaman zaman hadislerin farklı tariklerine yer verilmiştir.

Müslim dışındaki diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri, bâb başlıklarını kendileri koymuşlardır.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin eserleri, dini hayatın bütün konularına dair hadislere yer verdiği için muhtevâ olarak hadis kitaplarının "câmi" türüne dâhil iken, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserleri, çoğunlukla fikhî konularla alakalı hadislerden oluşan "sünen" türü kitaplar arasında sayılmıştır.

Ahmed Muhammed Şakir, *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kitaplarında yer almayıp sadece Tirmizî'nin kitabında bulunan önemli özellikleri şöyle sıralamıştır:

Tirmizî, bir konudaki hadisi verdikten sonra o bâbta, kendisinden hadis rivâyet edilen sahâbîlerin isimlerini verir. Yani bir bakıma tahriç yapmış olur.

O, çoğu zaman fikhî konularda fakihlerin görüşlerini ve görüş ayrılıklarını delillerine de işaret ederek verir. Konuyla alakalı muarız hadisleri zikreder.

Tirmizî, hadislerin illetlerini göstermekle fevkalade ısrarlıdır. Hadislerin sıhhat derecelerini, rical tenkitleriyle beraber verir. Böylece onun kitabı usûle ait konuları, özellikle de ileli, hadislere tatbik eden yegâne kaynak niteliğindedir. Bu

sebeple de onun kitabı hoca-talebe ve araştırmacılar için pratik ve faydalı bir kitaptır.¹⁰⁶

Ayrıca *Kütüb-i Sitte*'deki diğer kitaplarda ana bölümler için “كتاب” kelimesi kullanılırken Tirmizî “ابواب” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

Kütüb-i Sitte'nin ortak özelliklerine ve *Sünen-i Tirmizî*'yi diğer kitaplardan ayıran bazı temel özelliklere değindik. Şimdi de Sünen ile *Kütüb-i Sitte*'deki diğer kitaplar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları detaylı bir şekilde ele alalım.

2.6.1. Tirmizî - Buhârî

“Buhârî'nin fikhî bab başlıklarındadır” şeklinde meşhur olan sözden de anlaşılacağı üzere Buhârî, bâb başlıklarında fikhî hüküm taşıyan ifadeler kullanır. Bu sebeple bâb başlıkları genelde uzundur.¹⁰⁷ Tirmizî ise bâb başlıklarında fikhî yapmayı amaç edinmediği için bu tür yöntemlere pek başvurmamıştır. Tirmizî'nin bâb başlıkları daha kısa ve nettir.

Mevkûf ve maktu' hadisler *Sünen*'de merfû' hadislerin değerlendirilmesi sadedinde yer alırken Buhârî, *Sahîh*'inde, bu iki çeşit hadisi bâb başlıklarında muallak olarak verir.¹⁰⁸ Buhârî, bâb başlıklarında birinci derecede âyetlere, sonra merfû' hadislere ve temriz (بُرْوَى gibi meçhul) sığalarıyla zikredilen muallak hadislere yer verirken¹⁰⁹ Tirmizî, çoğunlukla bâb başlıklarında o bâbda bulunan hadislerdeki konuyu anlatan anahtar kelimeler kullanmayı tercih eder.¹¹⁰

Buhârî, hadisleri delalet ettiği fikhî hükme göre kısaltarak ilgili olduğu başlıklar altında tekrarlar. O nedenle mükerrer hadisler *Sahih-i Buhârî*'de çoktur. Tirmizî ise çok uzun olan hadisler dışında taktî' işlemine pek gitmez. Taktî' yaptığı hadislerin devamı olduğunu da belirtir.¹¹¹

¹⁰⁶ Tirmizî, *Sahîhu't-Tirmizî*, (tahkik eden A. Muhammed Şakir'in mukaddimesi) s. 66-70; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 106.

¹⁰⁷ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 65.

¹⁰⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 99.

¹⁰⁹ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 65.

¹¹⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 99.

¹¹¹ Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 187, 221.

Buhârî, tekrar ettiği hadisleri aynı senetle değil de farklı senetlerle vermeyi prensip edinmiştir.¹¹² Tirmizî, hadislerin farklı tariklerini aynı bâbta metni zikrettikten sonra veya farklı tarikler arasına tahvil işareti koyarak verir. Ayrıca o konu ile ilgili aynı veya benzer rivâyetler varsa onlara da sahâbî isimlerini zikretmek suretiyle işaret eder.

Tirmizî, hadislerden sonra râviler hakkında bilgi verip hadislerin sıhhat durumunu belirtir. Fakihlerin o konuyla ilgili görüşlerine, ulemâ arasındaki ittifak veya ihtilaflara değinir. Râvilerin durumunu, varsa senetteki illetleri beyan eder. Kendi görüşünü de açıklar. Buhârî ise hadislerden sonra bu tür açıklamalara pek yer vermez.

2.6.2. Tirmizî - Müslim

İmâm Müslim (ö. 261/874), kitabına mukaddime yazmıştır. Tirmizî ise kitabının sonunda mukaddime mesâbesindeki “*Kitabu'l-İlel*”i yazmıştır.

Tirmizî de dâhil *Kütüb-i Sitte* müellifleri bâb başlıklarını kendileri eklemiştir. Ancak Müslim, hadislerden başka söz koymama amacıyla kitabını telif ettiği için bâb başlıklarını hatta bir bâbtan diğer bir bâba geçerken “باب” kelimesini dahi kullanmamıştır.¹¹³ Bunun yanı sıra Müslim, Tirmizî'nin yaptığı gibi hadislerden sonra açıklamalarda da bulunmamıştır.

Müslim, bir hadisin bütün tariklerini metindeki bütün farklılıklarla birlikte ait olduğu konu altında bir arada zikredip râvilerin bir harf de olsa ihtilaflarını kaydetmiştir.¹¹⁴ Tirmizî ise hadisi zikrettikten sonra aynı hadisin veya konu ile alakalı olan diğer hadislerin sadece sahâbî râvisine işaret etmekle yetinmiştir.

Tirmizî ve Müslim, farklı senetlerle gelen tek bir metnin tariklerini, isnâdın değiştiği noktalara tahvil (ح) işareti koyarak belirtmişlerdir. Ancak tahvil (ح) işareti ile senetleri birleştirme işlemini Müslim kitabında çokça kullanılırken Tirmizî, bu işlemi nadiren kullanmıştır.

¹¹² Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 187.

¹¹³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 88.

¹¹⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 88.

Tirmizî ve Müslim'in kitaplarında bir hadis metninin benzeri, sıhhat bakımından daha alt derecedeki senetlerle gelmişse, o senetler verildikten sonra hadis metni yerine “نحوه veya مثله” demekle yetinilmiştir.¹¹⁵

Tirmizî ile Müslim'in kitapları, hadislerde taktî' işlemine nadiren karşılaşılması ve tekrarlarının az olması bakımından birbirine benzerken¹¹⁶ daha önce de zikrettiğimiz gibi Tirmizî'nin hadislerden sonra bir takım açıklamalar yapması bakımından da farklılık gösterir.

Müslim, bir bâb altında öncelikle senedi en sahîh olan rivâyeti zikreder. Ardından sıhhat derecesi daha alt düzeyde olan senetleri veya hadisleri sıralar.¹¹⁷ Tirmizî ise aksine önce illet sebebine de değinerek illetli olanı, sonra isnâdı daha sahîh olanı zikreder.¹¹⁸

2.6.3. Tirmizî - Ebû Dâvûd

Tirmizî'nin kitabı, muhtevâ olarak dinin bütün konularıyla ilgili hadislere yer veren “câmi” türü bir eser iken Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) eseri ise daha çok ahkâm hadislerin zikredildiği “sünen” türü kitaplar kapsamındadır.

Muhtevâ bakımından farklı olsalar da metot olarak Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un kitapları birbirine benzemektedir. İki kitapta da bâb başlıkları kısa ve nettir. İkisi de fakihlerin delil olarak kullandıkları hadisleri zikretmeye çalışmışlardır. Kendi ifadeleriyle iki kitapta da amel edilmeyen hadis yani “metrûku'l-hadis” yoktur.¹¹⁹ İki müellif de râvileri tanıtır râviler hakkında cerh ve ta'dîl yapmışlardır. Özellikle hadislerde taktî' işlemi iki kitapta da çok nadir olmuştur. Bir hadisin farklı yerlerde tekrarlanmasına da az rastlanır.¹²⁰

Tirmizî ve Ebû Dâvûd, kendilerine ait görüşleri “قال ابو عيسى - قال ابو داود” şeklinde künyelerini kullanarak vermişlerdir. Kendi görüşlerinin yanı sıra fakihlerin

¹¹⁵ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 66.

¹¹⁶ Canan, *Hadis Edebiyatı ve Tarihi*, s. 200, 221.

¹¹⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 88.

¹¹⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları*, s. 124.

¹¹⁹ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1280; (Tirmizî, kitabındaki iki hadisi istisna tutmuştur.) Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 110.

¹²⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 99, 113.

görüşlerine de yer vermişlerdir. İki müellif de hadis ıstılahlarını kullanmışlardır.¹²¹

Tirmizî ve Ebû Dâvûd, çelişkili görünen iki hadisi farklı bâblarda peş peşe vererek aralarındaki teâruzu ya nesh yoluyla ya da cem yoluyla gidermeye çalışmışlardır.¹²²

Tirmizî, hemen hemen her hadisten sonra hadisin sıhhat derecesi hakkında değerlendirme yaparken Ebû Dâvûd, hadislerden sadece zayıf ve münker olanlarını belirtmiştir.¹²³

İkisi de, zayıf hadisleri illetlerini de belirterek kitaplarında zikretmişlerdir. Ebû Dâvûd, bir konu hakkında sağlam bir rivâyet bulamamışsa münker kabul edilen rivâyetleri, münker olduğuna işaret ederek almıştır.¹²⁴ Tirmizî ise münker sayılabilecek rivâyetleri kitabında kullanmamıştır.

Ebû Dâvûd, zaman zaman hadislerin sebab-i vürûdu ve hadislerde geçen mekân isimleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca bir hadisi belli bir yöreye ait âlimler rivâyet etmişse buna da işaret etmiştir.¹²⁵ Tirmizî ise bu metodu pek kullanmamıştır.

2.6.4. Tirmizî - Nesâî

Tirmizî ve Nesâî (ö. 303/915), kitaplarını fıkıh konularına göre tasnif etmişlerdir. İki kitapta da bâb başlıkları kısa ve net olup bazen bâb başlıklarında soru cümleleri de kullanılmıştır.

Nesâî, genel olarak merfû' rivâyetleri olsa da râvilerin ihtilafı söz konusu olduğunda mevkûf ve maktû' rivâyetlere de nadiren yer vermiştir. Tirmizî de merfû' rivâyetleri almayı gaye edindiği halde ihtilafı konularda karşıt görüşte hüküm veren fakihlerin delil olarak kullandıkları illetli rivâyetlere yer vermiştir. Bunun yanı sıra bâb içinde ana hükmü ortaya koyan sahîh hadislerle beraber aynı anlamı içeren munkatı', muallel, muztarib gibi zayıf hadis çeşitlerini de zaman zaman kitabına

¹²¹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk: Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî, 1. Baskı, Riyad, Mektebetü'l-Maarif, 1988.

¹²² Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 73, 77.

¹²³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 99, 110.

¹²⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 110.

¹²⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 113.

almıştır.¹²⁶

Tirmizî ve Nesâî, kendisiyle amel edilen rivâyetleri alırken ittifakla kendisinden hadis alınmayan râvilerin rivâyetlerini de terk etmişlerdir.¹²⁷

Tirmizî, çoğunlukla “حدَّثنا” sığasıyla hadisleri rivâyet ederken Nesâî, genellikle “أخبرنا” sığasını kullanmıştır.¹²⁸

Sünen-i Nesâî, daha önce müellif tarafından telif edilen *es-Sünenü'l-kübra* adlı eserin özetidir. Nesâî, özetleme esnasında zayıf hadisleri çıkarttığını söyleyip eserindeki bütün hadislerin sahîh olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Bu nedenle kitabındaki hadisler hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Tirmizî ise hadislerden sonra hadislerin sıhhat derecesine değinmiştir.

Nesâî'nin kitabı, *Kütüb-i Sitte* içerisinde *Sahîhân*'dan sonra en az zayıf rivâyeti bulunan ve râvileri en az cerhe uğrayan kitap konumundadır. Nesâî, cerhta'dil ilminde otoriter biri olup hadislerin senetlerini derinlemesine tenkit eden müteşeddid bir muhaddistir.¹³⁰ Tirmizî ise kitabına sahîh, hasen ve illetini açıklasa da zayıf rivâyetleri aldığından dolayı mütesahil biri olarak vasıflandırılmıştır.¹³¹

2.6.5. Tirmizî - İbn Mâce

Sünen-i İbn Mâce, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî'nin (ö. 507/1113) *Şurûtü'l-eimmeti's-sitte* adlı eserinde altıncı kitap olarak zikredilmesiyle *Kütüb-i Sitte* olarak meşhur olan atı kitap arasındaki yerini almıştır. Ancak altıncı kitap olarak *Sünen-i İbn Mâce* yerine farklı kitapları tercih edenler de olmuştur. Bunun temel sebebi ise *Sünen-i İbn Mâce*'de 613 zayıf, 99 münker veya mevzû' derecesinde zayıf rivâyetin bulunmasıdır.¹³² *Sünen-i Tirmizî*'de ise isnâdı yok hükmünde olan bu denli zayıf rivâyetler mevcut değildir.

¹²⁶ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 76.

¹²⁷ Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 218, 224.

¹²⁸ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, thk: Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1999.

¹²⁹ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 89.

¹³⁰ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili*, s. 89, 90.

¹³¹ Zehebî, *Siyer*, Cilt 3, s. 3627.

¹³² Canan, *Hadis Usulü ve Hadis Tarihi*, s. 226.

Tertibi ve tekrardan uzak olması bakımından İbn Mâce'nin *Sünen*'i ile Tirmizî'nin eseri benzerlik gösterirler. Her iki kitapta da bâb başlıkları kısa ve nettir.¹³³

İbn Mâce (ö. 273/886) de zaman zaman hadislerin farklı senetlerini “ح” tahvil işaretini kullanarak bir arada toplamıştır.¹³⁴

Muhammed b. Beşşar, Muhammed b. Müsennâ, Hennad b. Serîyy, Süfyan b. Vekî' gibi bazı muhaddisler, İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivâyette buldukları ortak hocalarıdır.

2.7. Sünen-i Tirmizî'nin Kütüb-i Sitte Arasındaki Yeri

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan hadisler hakkında şüphesiz birçok tedvîn, tasnîf ve tehzîb çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu kitaplar içinde güvenilir hadis kaynakları olarak *Kütüb-i Sitte* adıyla meşhur olan Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserleri gerek halk nazarında gerekse de ilmî çalışmalar yapan çevrelerce asırlarca hep ilgi odağı olmuşlardır. Ancak bu kitaplara gösterilen aşırı ilgi, diğer hadis kitaplarının güvenilir ve önemli olmadığını akla getirmemelidir. Çünkü kaynak niteliği taşıyan her hadis kitabı kendi içinde değerlendirildiğinde sıhhat dereceleri birbirinden farklı olan hadisleri ihtivâ eder. *Kütüb-i Sitte*'deki bütün hadislerin de aynı şekilde sıhhat dereceleri birbirinden farklıdır. Öyleyse “*Kütüb-i Sitte*'yi meşhur eden ve diğer hadis kitaplarından ayıran özellik nedir?” sorusu aklımıza gelmektedir. Bizce *Kütüb-i Sitte*'yi meşhur eden ve diğer hadis kitaplarından ayıran bazı özellikler şunlardır:

✓ *Kütüb-i Sitte* müellifleri rihleler yaparak hadisleri ilk ağızdan dinlemek ve te'yîd ettirmek suretiyle hadis senetlerindeki râvi sayısını azaltmışlar ve rivâyette bulunacakları râvilerde bazı kriterler aramışlardır.

✓ Ulaştıkları her hadisi değil de tespit ettikleri en sahîh hadisleri almaya çalışmışlardır.

✓ Hadisleri konularına göre titiz bir şekilde belli metotlar takip ederek

¹³³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 121.

¹³⁴ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk: Yasir Hasan, vd. 1. baskı, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2009.

seçmişlerdir. Böylece insanların hadis malzemesine daha kolay bir şekilde ulaşmalarını ve hadislerden daha çok faydalanmalarını sağlamışlardır.

Kütüb-i Sitte'deki kitapların taşıdıkları özellikler ayrı ayrı dikkate alındığında birinde olan özellik diğerinde olmayabilir. Bu bakımdan ele alınırsa *Kütüb-i Sitte*'deki her bir kitabın diğer kitaplardan üstün oldukları yönleri vardır. Bu konuda *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin metotlarının mukayesesini yaparken yeterli derecede özellikleri verdiğimizizi düşünüyoruz. Ancak *Kütüb-i Sitte*'deki kitaplar, genelde incelendiğinde üstünlük bakımından ekseriyetle şu şekilde sıralanırlar:

Makdîsî'nin *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* kitabındaki tertibe göre en sahîh olarak kabul edilen Buhârî ve Müslim'in kitapları ilk iki sırada bulunur. Üçüncü sırada Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i yer alırken Tirmizî'nin eseri dördüncü olarak zikredilmiştir. Beşinci sırada ise *Sünen-i Nesâî*'ye yer verilmiştir. Makdîsî'nin *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak zikretmesiyle sıralamadaki yerini alan İbn Mâce'nin *Sünen*'i son sırada bulunur.¹³⁵ *Sünen-i İbn Mâce*'de uydurma ve çok sayıda zayıf rivâyetler olduğu için bazı âlimler, altıncı kitap olarak *Muvattâ*'yı zikrederken bazıları da bu sıraya *Sünen-i Dârimî*'yi layık görmüşlerdir.¹³⁶ Ayrıca Nesâî'nin *Sünen*'ini, zayıf hadislerin çok az olması hasebiyle *Sahîhan*'dan sonraki sırada görenler de vardır.¹³⁷

Tirmizî'nin hocalarıyla uzun zaman beraber olmaması, durumlarını açıklasa bile tenkide uğramış dördüncü tabaka râvilerinden hadis alması, Hâzimî (ö. 584/1188) gibi bazı âlimlerin Ebû Dâvûd'u ona tercih etmelerine sebebiyet vermiştir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), üslûbunun açık ve kolay olması, hadislerinin güvenilirlik derecesinin tek tek belirlenmesi sebebiyle *Sünen-i Tirmizî*'yi *Sahîhân*'dan bile faydalı bulduğunu söylemiş, derece itibarıyla *Muvattâ* ile *Sahîhân*'dan sonraki tabakada (ikinci tabaka) gelmesi gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸

Yaygın kanaate göre Tirmizî'nin *Sünen*'i, *Kütüb-i Sitte* içinde Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden sonra dördüncü sırada bulunmaktadır. Ancak Ebû Bekir İbnu'l-Arabî ve Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) gibi eski, Tirmizî şârihi Mübârekfûrî (ö. 1353/1935) ve Nûreddin İtr gibi çağdaş bazı müellifler onun üçüncü sırada yer alması gerektiğini

¹³⁵ Makdîsî, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, s. 10-12.

¹³⁶ Canan, *Hadis Usûlü ve Hadis Tarihi*, s. 226.

¹³⁷ Canan, *Hadis Usûlü ve Hadis Tarihi*, s. 224.

¹³⁸ Çakan, "Câmi'u's-sahîh" *DİA*, Cilt 7, s. 129.

ileri sürmüşlerdir. Tirmizî'nin hadis kabul şartlarında Ebû Dâvûd'dan daha titiz davranması, eserin dînî her konuyu kapsamı gibi özellikleri, onu *Kütüb-i Sitte*'nin üçüncü sırasında görme düşüncesine haklılık kazandırmaktadır.¹³⁹

Makdîsî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî'den *Sünen-i Tirmizî* ile ilgili şu değerlendirmeleri duymuştur: “*Bana göre Tirmizî'nin kitabı Sahîhân'dan daha faydalıdır. Çünkü Buhârî ve Müslim'in kitaplarından sadece hadis alanında derin bilgiye sahip olanlar faydalanabilir. Tirmizî'nin kitabından ise muhaddisler, fakihler ve sıradan insanlar da istifâde edebilir.*”¹⁴⁰

Sünen-i Tirmizî, herkesin fıkıh alanında istifâde etmesi ölçüt alındığında *Sahîh-i Buhârî*'den ve diğer kitaplardan önce gelir. Sıhhat bakımından incelenecek olursa *Sahîhân* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*'dan sonra gelir. Âlî isnâd olarak bakıldığında ise *Sahîh-i Müslim* ile eşit derecede olup *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*'dan sonra gelir.¹⁴¹

¹³⁹ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 365; Çakan, “Câmi’u’s-sahîh” *DİA*, Cilt 7, s. 129.

¹⁴⁰ Makdîsî, *Şurûtu eimmeti’s-sitte*, s. 24; İbn Nukta, *Kitabu’t-takyîd*, Cilt 1, s. 1660; Sem’ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 247; Ebu’l-Fettah Muhammed İbn Seyyidu’n-nâs el-Ya’mûrî, *Nefhu’s-Şezî fî şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, 1. Baskı, Riyad, Dâru’l-Âsime, 1989, Cilt 1, s. 184.

¹⁴¹ Tâhir Ezher el-Hazîrî, *el-Medhal*, s. 47, 48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE HADİS İSTİLAHLARI

Sünen-i Tirmizî'yi değerli kılan en önemli etkenlerden biri, Tirmizî'nin ilgili eserde hadislerin sıhhati ve isnattaki râvilerin durumu hakkında açıklamalarda bulunmasıdır. İlk dönem hadis kitaplarında nadiren rastlanan bu durum, Tirmizî ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Tirmizî, bir bakıma kendisinden sonra te'lif edilen hadis usûlü kitaplarına kaynaklık etmiştir, diyebiliriz. Tirmizî, hadislerin sened ve metnini zikrettikten sonra hadislerin sıhhat derecesini, râvilerin durumunu, hadislerin farklı tariklerini ve o konu ile ilgili fukahânın görüşlerini zikrederek¹⁴² kitabından havâssın ve avâmın istifâde etmesini sağlamıştır.¹⁴³

3.1. Hadisin Sıhhati ile İlgili Kullanılan İstilahlar

İlk dönem muhaddisler, hadisleri sıhhat açısından sahîh ve zayıf olarak iki başlık altında değerlendirmişlerdir.¹⁴⁴ “Zayıf hadisle amel etmek, kıyasla amel etmekten evlâdır” prensibini benimseyen ehli hadisten Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı muhaddisler, sahîh hadisle zayıf hadis arasında bulunan bazı rivâyetleri kullanmışlardır. Bu rivâyetler, Tirmizî'nin kitabında da görüleceği üzere sonraki dönemlerde üçüncü bir kısım olarak hasen hadis ismi altında mütâlâa edilmiştir. Nitekim İbn Teymiye (ö. 728/1328) hadisleri sıhhat açısından bu şekilde üç kısma ayıran ilk kişinin Tirmizî olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁵ Ancak Tirmizî'den önce sahîh ve zayıf hadis arasında bulunan hasen hadis terimini Ali b. Medînî (ö. 234/849), Buhârî ve Ya'kub b. Şeybe (ö. 262/875) gibi âlimler de kullanmıştır.¹⁴⁶ Bununla beraber sıhhat bakımından hadislerin üç kısımda değerlendirilmesi, Tirmizî'nin hasen terimini kitabında sıkça kullanmasıyla yaygınlaşmış ve şöhret bulmuştur. Böylece hadis usûlü kitaplarında hadislerin kabulü veya reddi açısından

¹⁴² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 99, 100.

¹⁴³ Makdîsî, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, s. 24; Sem'ânî, *el-Ensâb*, Cilt 1, s. 247; İbn Nukta, *Kitabu't-takyîd*, Cilt 1, s. 1660.

¹⁴⁴ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 344.

¹⁴⁵ Kâsımî, Muhammed Cemaluddin, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, thk: Muhammed Behce Baytâr, 2. Baskı, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1961, s. 103.

¹⁴⁶ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 344.

“sahîh, hasen, zayıf” olmak üzere üç kısma ayrılması genel geçer bir kabul haline gelmiştir.

Buhârî ve Müslim’in aksine Tirmizî, kitabında sadece sahîh hadisleri tasnif etmeyip sahîh hadislerin yanı sıra kendisiyle amel edilen hasen ve zayıf rivâyetlere de yer vermiştir. Bu nedenle olsa gerek ki, Tirmizî her hadisten sonra hadisin sıhhatiyle ilgili açıklama yapma gereği duymuştur. O, hadislerin sıhhatiyle ilgili bazen tek kelimedenden oluşan bazen de bir kaç kelimedenden oluşan kendine has tabirler kullanmıştır.

Sünen-i Tirmizî’deki hadislerin sıhhat durumunu belirten ıstılahlar, sadece Tirmizî tarafından kullanılmamıştır. Bu ıstılahlar, bazı rivâyetlerde Tirmizî’nin kendi görüşünü, bazen Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi âlimlerin görüşünü, bazen de hem kendi hem de diğer âlimlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu nedendir ki, bazı rivâyetlerde iki veya daha fazla ıstılah birden kullanılmış olabilir.¹⁴⁷ ıstılahların kullanımı ile ilgili başlıklarda hangi terimden bahsediyorsak, rivâyetteki o terim ile ilgili bölümü dikkate aldık. Dolayısıyla bir terimin kullanımına verdiğimiz örnek rivâyette, diğer farklı terimlerin de bulunması muhtemeldir. Terimlerin sayımı konusunda da bunu dikkate aldığımız için bir terimin kaç rivâyet için kullanıldığına değil de toplamda kaç defa kullanıldığına işaret ettik.

3.1.1. Sahîh – صحیح

Muhaddislerce sahîh hadis için yapılan yaygın tanımlama şöyledir. Adalet¹⁴⁸ ve zabt¹⁴⁹ sahibi râvilerin şâz¹⁵⁰ ve illet¹⁵¹ olmaksızın senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi adalet ve zabt sahibi râvilerden muttasıl bir senetle naklettikleri

¹⁴⁷ Bir rivâyet hakkında farklı kişiler tarafından kullanılan farklı terimler için bkz. Tirmizî, Tahâret, 3, 61, h. no: 3, 84; Ahkâm, 9, h.no: 1336.

¹⁴⁸ Adalet: Dinin hükümlerine uygun yaşayan, halk nazarında şahsiyetini zedeleyecek söz ve işlerden kaçınan kimse. (Bkz. Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 4. Baskı, İstanbul, İfav Yayınları, 2011, s. 15)

¹⁴⁹ Zabıt: Öğrendiği hadisi başkasına nakledinceye kadar olduğu gibi koruyabilen kimse (Bkz. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 335)

¹⁵⁰ Şâz: Sika râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan râviye aykırı olarak rivâyet ettiği hadis (Bkz. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 291)

¹⁵¹ İlet: Hadiste bulunan ve ancak mütehasıs hadis âlimlerinin fark edebileceği, kapalı, gizli ve çoğunlukla hadisin sıhhatine zarar veren kusur (bkz. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 134)

hadistir.¹⁵²

Tirmizî, ilel kitabında hasen ve garîb terimlerle ilgili bilgi verirken¹⁵³ sahîh hadisin ne olduğu hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. O dönemde sahîh hadisin herkesçe bilinmesi hasebiyle Tirmizî'nin bu konu hakkında açıklama yapma gereği duymadığını düşünmekteyiz.¹⁵⁴

Tirmizî, makbul hadis çeşitlerinden biri olan sahîh hadis terimini tek başına kullanmakla beraber çoğunlukla yanında “hasen, garîb” gibi farklı terimleri de zikrederek mürekkep bir şekilde kullanmıştır. Tirmizî, kitabında صحیح ifadesini yalın olarak yaklaşık 90 rivâyet için kullanmıştır.¹⁵⁵ Bu doksan rivâyetten 42 rivâyeti Buhârî ve Müslim birlikte, 4 rivâyeti sadece Buhârî, 9 rivâyeti ise sadece Müslim kitabına almıştır. Dolayısıyla Tirmizî'nin “صحیح” hükmünü verdiği 55 rivâyet Sahîhân'da mevcuttur. Bu benzerlik, Sahîhân'ı telif eden Buhârî ve Müslim'in şartları ile Tirmizî'nin sahîh hadisler konusundaki şartlarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir.¹⁵⁶

Tirmizî'nin “bu hadis sahîhtir” hükmü verdiği ve Sahîhân'da da geçen hadislerden bir örnek verelim.¹⁵⁷

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أَيَّامًا يُرْفَعُ فِيهَا الْعِلْمُ وَيَكْثُرُ فِيهَا الْهَرْجُ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْهَرْجُ؟ قَالَ: الْقَتْلُ. وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَخَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ، وَمَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ. وَهَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ.

Ebû Mûsâ'dan (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Önünüzde öyle günler gelecek ki, o günlerde ilim ortadan kalkmış

¹⁵² İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dîmeşk, Dâru'l-fîkr, 1986, s. 11; Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, t.y, s. 32.

¹⁵³ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1295, 1297.

¹⁵⁴ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 158.

¹⁵⁵ Tirmizî, *Salât*, 27, h.no: 191; *Buyû'*, 26, h.no: 1246...

¹⁵⁶ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî'l-Câmi'*, s. 390.

¹⁵⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, thk: Muhammed Tamir, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2011, Fiten, 5, h.no: 8062, 8063; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk: Yâsir Hasan. 1. baskı, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 2012, İlim, 2672; Tirmizî, Fiten, 30, h.no: 2200.

olacak ve herç çoğalacaktır.” Ashâb: “Ey Allah’ın Resûlü! Herç nedir?” diye sordular da Resûlullah (s.a.s.); “Öldürme hadiseleridir.” buyurdu.

Bu konu ile ilgili olarak Ebû Hureyre, Hâlid b. Velîd ve Ma’kıl b. Yesâr’ın da rivâyetleri mevcuttur. Bu hadis sahîhtir.

Bunun yanı sıra Tirmizî, bazen sahîh terimini بهذا الاسناد صح عند أهل الحديث (Bu hadisin senetleri sahîhtir.), (Ehli hadise göre bu isnatla gelen hadis sahîhtir.) وَهَذَا الصَّحِيحُ (En sahîh olanı falanın rivâyetidir.), وَقَدْ صَحَّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْبَابِ غَيْرُ (Bu diğer rivâyetlerin en sahîhidir.), حَدِيثٍ (Bu konuda Hz. Peygamber’den pek çok sahîh rivâyet gelmiştir.) gibi farklı şekillerde de kullanmıştır.

Bazen de bu terim ile beraber “غريب ve حسن” gibi bazı terimleri mürekkebe olarak kullanmıştır. Bu kullanım şekillerine ilgili konu başlığı altında değineceğiz.

3.1.2. Ceyyid – جَيِّد

İbnu’s-Salâh (ö. 643/1245) ve Siracuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403) gibi âlimler, ceyyid kelimesine sahîh terimine benzer bir anlam yüklemişlerdir. Çoğu muhaddislerce de bu görüş kabul edilmesine rağmen bazı hadis âlimleri, sahîh ve ceyyid terimlerini birbirine denk tutmazlar. Çünkü onlara göre Tirmizî, bir rivâyetin sahîh derecesine ulaşıp ulaşmadığı konusunda tereddüt ettiği için sahîh terimi yerine ceyyid terimini kullanmıştır. Bu durumda hadisin sıhhatini belirten ceyyid kelimesi, hasen teriminden üstün, sahîh teriminden ise bir derece düşük bir konumdur.¹⁵⁸

Örnek:

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ الْمَرْوَزِيُّ بِمَكَّةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدِ الْجَوْهَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَخْوَصُ بْنُ جَوَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْخَمْسِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَبِي عَثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: قَالَ

¹⁵⁸ Suyûtî, *Tedribu’r-râvi*, s. 89.

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ صُنِعَ إِلَيْهِ مَعْرُوفٌ فَقَالَ لِفَاعِلِهِ: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا فَقَدْ أُنْبِغَ فِي الشَّنَاءِ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ جَيِّدٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ وَقَدْ رُوِيَ عَنْ أَبِي

هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ، وَسَأَلْتُ مُحَمَّدًا فَلَمْ يَعْرِفْهُ.

Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Bir kimseye bir iyilik yapılırsa o kimse de iyilik yapan kimseye Allah seni dünya ve âhirette hayırla mükâfatlandırırsın derse şüphesiz en güzel övgüyü yapmış ve karşılığını vermiş olur.*”

(Tirmizî dedi ki): Bu hadis hasen ceyyid garîbtir. Bu hadisi Üsâme b. Zeyd'in rivâyeti olarak sadece bu tarikle bilmekteyiz. Ebû Hureyre'den, o da Hz. Peygamber'den olmak üzere bu hadisin bir benzeri rivâyet edilmiştir. (Tirmizî dedi ki): Buhârî'ye sordum, o bu hadisi bilemedi.¹⁵⁹

Bu terim, örnekteki şekliyle beraber toplamda üç defa kullanılmıştır.

قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: لَا أَعْلَمُ فِي هَذَا الْبَابِ حَدِيثًا لَهُ إِسْنَادٌ جَيِّدٌ. (Ahmed b. Hanbel, “Bu konu ile ilgili isnâdı ceyyid olan herhangi bir hadis bilmiyorum” dedi.)¹⁶⁰

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، وَإِسْنَادُهُ جَيِّدٌ. (Ebû Hureyre'nin rivâyeti bu şekilde hasen sahîh garîbtir. Senedi ceyyiddir.)¹⁶¹

3.1.3. Hasen – حسن

Hicrî ikinci asırda kelime anlamında kullanılan hasen sözcüğü, hicrî üçüncü asırda Ali b. Medînî (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve Fesevî (ö. 277/890) gibi muhaddisler tarafından terim anlamında kullanılmıştır. Tirmizî ise bu terimi en çok kullanıp yaygınlaştıran ve tarifini yapan ilk kişi olmuştur.¹⁶² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*'te hasen hadisin kullanımı ile ilgili şu açıklamalara yer vermiştir:

¹⁵⁹ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 87, h.no: 2035.

¹⁶⁰ Tirmizî, *Tahâret*, 20, h.no: 25.

¹⁶¹ Tirmizî, *Talak ve Li'ân*, 12, h.no: 1188.

¹⁶² Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 2. Baskı, İstanbul, İfav Yayınları, 2014, s. 175.

“Tirmizî’nin kitabı, hasen hadislerin bilinmesinde asıldır. Hasen hadisi şöhrete ulaştıran ve onu en çok kullanan da kendisidir.”¹⁶³ Tirmizî’nin hasen terimini hocası Buhârî’den, Buhârî’nin de Alî b. Medîni’den öğrenerek kullandığı söylenmiştir.¹⁶⁴

Hasen terimi konusunda birbirine yakın anlamlarda farklı tanımlar yapılmıştır. Tirmizî, Hattâbî (ö. 388/998), İbnu’s-Salâh (ö. 643/1245), İbn Hacer (ö. 852/1448) gibi muhaddisler bazı özelliklerini ön plana çıkartarak hasen hadisi tanımlamaya çalışmışlardır. Biz, burada öncelikle Tirmizî ve Hattâbî’nin yaptıkları farklı tanımlamaları inceleyeceğiz. Sonra bu iki tanımı hasen hadisin farklı iki kısmı şeklinde tanımlayan İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’in değerlendirmelerine yer vereceğiz.

3.1.3.1. Tirmizî’nin Hasen Hadis Tanımı

Tirmizî, kitabının sonundaki *ilel* bölümünde hasen teriminin tanımını şu şekilde yapmıştır.

وما ذكرنا في هذا الكتاب حديث حسن، فأنما اردنا حسن اسناده عندنا، كل حديث يروى لا يكون في

اسناده من يتهم بالكذب، ولا يكون الحديث شاذاً ويروى من غير وجه نحو ذلك فهو عندنا حديث حسن¹⁶⁵

İsnadında yalan söylemekle itham edilmiş râvisi bulunmamakla beraber şâz da olmayan ve bu rivâyetin benzerinin başka bir tarikle de rivâyet edildiği hadise “hasen hadis” denir. Bu terimin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için tanımı derinlemesine tetkik edelim.

Tirmizî, hasen teriminin tanımında حسن اسناده izafet terkiibini kullanırken hadisleri sened yönünden değerlendirdiğini ima etmiştir. O, عندنا kelimesi ile de bu tanımın kendi dönemindeki yaygın kullanımlardan farklı olarak kendine has bir kullanım olduğunu belirtmiştir. Tirmizî, böylece bu terimin başkaları tarafından da farklı anlamlar yüklenerek kullanıldığına işaret etmiştir. Çünkü Tirmizî’den önce bazı muhaddisler, hasen kelimesini sözlük anlamını kastederek de kullanmışlardır.¹⁶⁶

¹⁶³ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 35.

¹⁶⁴ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 405.

¹⁶⁵ Tirmizî, *Kitâbu’l-İlel*, s. 1295.

¹⁶⁶ Şu’be b. el-Haccac (ö. 160/776), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Şâfî (ö. 204/819) gibi muhaddisler (Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 175)

Tirmizî'nin "isnâdında "متهم بالكذب" yani yalan söylemekle itham edilen herhangi bir râvi bulunmayacak" sözünün kapsamına sika râviler, sıdk vasfına sahip fakat zabtı zayıf olan râviler, yalancılıkla itham edilmeyen ve terk edilmesini gerektirecek kadar aşırı düzeyde hata yapmayan zayıf râviler de girmektedir. Ayrıca hakkında cerh-ta'dîl yapılmayan veya farklı kişiler tarafından cerh ve ta'dîli yapıp ihtilaftan dolayı hakkında belirleyici herhangi bir cerh-ta'dîl hükmü verilemeyen meçhul râviler ve an'ane sığasını kullanarak tedlîs yapan râviler de sözünü ettiğimiz kapsama dâhil olmaktadır.¹⁶⁷ Bu yönüyle rivâyetler için kullanılan hasen terimi, sahîh teriminin bir alt derecesidir ve sahîh teriminden daha kapsamlıdır. Yani her sahîh hadise hasen hadis de diyebileceğimiz gibi her hasen hadise şartlarını taşımadığı için sahîh hadis diyemeyiz.

"Hadis şâz olmayacak" sözü ile de hasen hadisteki râvilerin kendilerinden daha sika râvilere aykırı rivâyetlerde bulunmamasını yani bu hasen hadisin sahîh hadislere ters düşecek bir manada olmaması gerektiğini kastetmiştir.¹⁶⁸

"Rivâyetin benzerinin farklı bir tarikle de gelmesi gerekir" sözüyle ise şunu kastetmiş olabilir. Tirmizî, isnattaki râvilerin hepsi sika olmadığı için rivâyetin sıhhatini artırmak maksadıyla başka bir tarikten de gelmesini şart koşmuştur. Nitekim hasen hadisteki bütün râviler sika olsaydı bu rivâyet sahîh mertebesine çıkar ve tek bir tarikle aktarılma durumu da rivâyetin sahîh olmasına engel teşkil etmezdi.¹⁶⁹ Ayrıca farklı bir tarikle gelen destekleyici (âdid)¹⁷⁰ rivâyetin aynı lafızlarla aktarılması gerekmez. Bu rivâyetin mana itibarıyla yakın anlamda olması yeterlidir.¹⁷¹ İbn Receb'e (ö. 795/1393) göre bu şart "Hz. "Peygamber'e (s.a.s.) isnat edilen farklı bir tarik" şeklinde kayıt altına alınmadığı için mevkûf ve maktu' rivâyetlerin de bu şartın kapsamına girmesi muhtemeldir.¹⁷²

Tirmizî, hasen hadiste isnâdının muttasıl olmasını şart koşmamış ve kitabında

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Nüket alâ kitâbi İbnu's-Salâh*, 3. Baskı, Riyad, Dâru'r-Râye, 1994, s. 387; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 384; Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 162.

¹⁶⁸ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 162.

¹⁶⁹ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, İstanbul, Düşün Yayınları, 2010, s. 241.

¹⁷⁰ Âdid: Bir hadisi destekleyen ikinci hadis (bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 15. Ayrıca benzer manadaki "Şâhid" ve "Mütâbi" maddelerine de bakabilirsiniz.)

¹⁷¹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 384; Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 164.

¹⁷² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 387.

senedi muttasıl olmayan mürsel ve munkatı' gibi hadis çeşitlerine de hasen hadis hükmünü vermiştir.¹⁷³

Sonuç olarak denilebilir ki, Tirmizî'nin tanımını yaptığı hasen hadis terimi, usûl kitaplarında “hasen li ğayrihi” şeklinde tanımlanan hadis türüne benzemektedir.¹⁷⁴ Çünkü hasen li ğayrihi hadisler de normalde zayıf olmakla beraber farklı tariklerle desteklendikleri için hasen li ğayrihi mertebesine çıkarılan hadis türleridir. Hasen li zâtihi hadisler için ise Tirmizî, ilgili konu başlığı altında da açıklayacağımız üzere genellikle “hasen ğarîb” terimini kullanmıştır.

Ancak bu genellemeyi yaparken önemli bir hususa da dikkat etmek gerekir. Zira Tirmizî, hasen hadis terimini sadece yaptığı bu tanımlamanın kapsamına giren hadisler için kullanmamıştır. O, bu terimi bazen Buhârî ve Müslim'in de tahriç ettiği sahîh hadisler için, bazen de tek bir tarikle gelen hasen li zâtihi rivâyetler için kullanmıştır.¹⁷⁵

Tirmizî'nin hasen hadis tanımına benzer bir tanımlamayı Hattâbî (ö. 388/998) yapmıştır. Ona göre hasen hadis; isnâdı muttasıl olup rivâyet edildiği belde (mahreç) bilinen, râvileri meşhur olan, âlimlerin çoğu tarafından kabul edilen ve pek çok fakihin kullandığı hadistir.¹⁷⁶

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi bir kısım müteahhirün âlim, Tirmizî ile Hattâbî'nin hasen hadis tanımlarının eş anlamlı olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü onlara göre; Hattâbî'nin “mahreci yani rivâyet edildiği beldesi bilinen” sözü, Tirmizî'nin “farklı bir tarikle gelmesi gerekir” sözüne benzemektedir. Hattâbî'nin “râvileri meşhur olan” sözü ise Tirmizî'nin “râvisi yalancılıkla itham edilmeyen” sözüyle yakın anlamdadır. Hattâbî, tanımda “mahreci bilinen” sözünü söylediği için Tirmizî'nin hasen hadisteki “şâz olmama” şartını söyleme ihtiyacı duymamıştır. Çünkü bir hadisin mahrecinin bilinmesi o hadisin şâz olmasını

¹⁷³ Tirmizî, Salât, 119, h.no: 335; Edep, 40, h.no: 2795.

¹⁷⁴ İbnu's-Salâh'a göre Tirmizî'nin kullandığı hasen hadis, “hasen li ğayrihi” kabilindedir. (bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 32)

¹⁷⁵ Tirmizî'nin hasen hadis hükmü verdiği ve *Sahîhayn*'da da tahriç edilen hadis için bkz. Buhari, Ferâiz, 5, 7, 9, h.no: 6732, 6735, 6737; Müslim, Ferâiz, 1, h.no: 1615; Tirmizî, Ferâiz, 8, h.no: 2098.

¹⁷⁶ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Bustî, *Me'âlimü's-Sünen*, 1. Baskı, Halep, Matbaâtü'l-İlmiyye, 1932, Cilt 1, s. 6; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 76; Mücteba Uğur, “Hasen”, DİA, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, Cilt 16, s. 374.

engelleyen bir durumdur.¹⁷⁷

Ancak Tirmizî ve Hattâbî'nin hasen hadis tanımını özdeşleştirme çabaları da tenkide tabi tutulmuştur. Nitekim Irâkî'ye (ö. 806/1403) göre; Hattâbî “mahreci bilinen” sözü ile munkatî' ve müdelles gibi isnâdında kopukluk bulunan hadis çeşitlerini, hasen hadis tanımı dışında bırakmıştır.¹⁷⁸ Oysa Tirmizî'nin bu tür hadislere de hasen hadis hükmünü verdiğini daha önce de belirtmiştik. İbn Hacer, her iki tanımlama arasında bariz farklar olduğunu söyleyerek Tirmizî'nin mestur ve meçhul râvilerin rivâyetlerini de hasen olarak kabul ettiğini, Hattâbî'nin ise bu tür rivâyetlere zayıf hadis hükmünü verdiğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Dolayısıyla ortaya çıkan verilere göre Hattâbî'nin tanımladığı hasen hadisin, Tirmizî'nin tanımladığı hasen hadisten sıhhat bakımından daha üst mertebede olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.3.2. Tirmizî'nin Hasen Hadis Tanımına Yapılan İtirazlar

Tirmizî'nin yaptığı bu tanımlamaya bazı itirazlar olmuştur. Bu itirazları iki şekilde değerlendirebiliriz.

1- Tirmizî'nin yaptığı “hasen hadis” tanımı, sahîh hadise benzemektedir. O, tanımda bu iki hadis çeşidini birbirinden ayıracak sınırlamalar getirmemiştir. İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ve Irâkî (ö. 806/1403) gibi hadis usûlcüleri, hasen hadisteki râvilerin yalancılıkla suçlanmaması ve hadisin şâz olmamasının sahîh hadis için de söz konusu edildiğini söylemişlerdir.¹⁸⁰

İbn Seyyidünnâs el-Yâ'mûrî (ö. 734/1334) ve İbn Hacer (ö. 852/1448), yapılan bu itirazları çürütecek cevaplar vermişlerdir. Şimdi bu itirazlara cevaben hasen hadisle sahîh hadisin farklı yönlerini maddeler halinde zikredeceğiz.

• Sahîh hadiste rivâyetin farklı bir tarikle desteklenmesi gerekmezken Tirmizî'nin hasen hadis tanımında rivâyetin farklı bir tarikle de gelmesi şart koşulmuştur.¹⁸¹ Tirmizî, hasen hadisin farklı bir tarikle gelmesi gerektiğini söylerken kitabında kendisi bu şarta muhalefet ederek hasen terimini teferrüd ifade eden

¹⁷⁷ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 78.

¹⁷⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 78.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Nüket*, s. 387.

¹⁸⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 31; Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 167; Uğur, “Hasen”, *DİA*, Cilt 16, s. 374.

¹⁸¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 77 (İbn Seyyidünnâs el-Yâ'mûrî'nin sözüdür.)

tabirlerle birlikte kullanmıştır. Bu konu ile ilgili eleştiri ve cevapları “hasen garîb” başlığı altında inceleyeceğiz.

- Tirmizî'nin hasen teriminin tarifinde, sahîh hadisteki isnâdın muttasıl olması kaydının bulunmaması da hasen hadisi sahîhten ayıran bir başka özelliktir. Çünkü sahîh hadiste isnâdın muttasıl olması şartı mevcuttur.

- Tirmizî'nin tanımladığı hasen hadisteki râviler, derece olarak sahîh hadis râvilerinden daha düşüktürler. Çünkü durumu kapalı (mestur), bilinmeyen (meçhul) vb. râviler de yukarıda işaret ettiğimiz gibi yalan söylemekle itham edilmeyen râviler kapsamına girmektedirler. Ancak sahîh hadis râvilerinin sika olması gerekir. Yalan söylemekle itham edilmemek ile sika olmak birbirinden farklı şeylerdir.¹⁸²

2- “Hasen sahîh, hasen garîb gibi mürekkeb ifadeler kullanarak bir rivâyet için aynı anda hasen ve sahîh hükmünü veya hasen ve garîb hükmünü beraber vermiştir.” şeklinde itirazlar da yapılmıştır. Yapılan bu itirazlara ve verilen cevaplara ise ilgili konu başlıkları altında değineceğiz.¹⁸³

2.1.3.3. Hasen li Zâtihi ve Hasen li Ğayrihi

Müteahhirûn dönemi hadis usûlü kitaplarında hasen hadis; hasen li zâtihi ve hasen li ğayrihi şeklinde iki kısımda incelenmiştir. İbnu's-Salâh ve İbn Hacer de hasen hadisi bu şekilde iki kısımda incelemişlerdir.

Tirmizî ve Hattâbî'nin tanımlarını hasen hadisi sahîh hadisten belirgin şekilde ayırmadığı için yeterli görmeyen İbnu's-Salâh, muhaddislerin kullanımları esas alındığında hasen hadislerin iki kısma ayrıldığını ve bunların Tirmizî ile Hattâbî'nin tariflerini de kapsadığını söylemektedir. Bunlardan birincisi; isnâdında rivâyete ehil olup olmadığı tam olarak bilinmeyen (mestûr) bir râvi bulunmakla beraber bu râvisi dikkatsizlik ve dalgınlık, fazla hata yapmak, kasten yalan söylemek, dinin emir ve yasaklarına pek önem vermemek gibi kusurlarla suçlanmayan, metni de aynı veya benzeri başka tariklerle rivâyet edilen hadistir. Ona göre Tirmizî'nin tarifıyla kastedilen de budur.

İsnadında, hadis rivâyetine ehliyeti tam olarak bilinmeyen bir râvi bulunması

¹⁸² İbn Hacer, *Nüket*, s. 387; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 78; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 38.

¹⁸³ Bu çalışmadaki “Hadislerin Sıhhatiyle İlgili Kullanılan Mürekkeb İstilahlar” konusuna bakınız.

sebebiyle aslında zayıf olan böyle bir hadisin başka tariklerden rivâyet edilmesi zayıflığını giderdiği için bu nevi hadisler “hasen li-gayrihi” diye adlandırılmıştır.

İbnu’s-Salâh’a göre hasenin ikinci kısmı; râvileri doğruluk ve güven (adâlet) yönünden meşhur olmakla birlikte hâfıza gücü ve titizlik bakımından sahîh hadis râvileri seviyesine ulaşamayan râvilerin rivâyet ettiği şâz, münker ve muallel olmayan hadistir. Hasen olmaları için bu hadislerin aynının veya benzerinin başka tariklerden rivâyet edilmesine ihtiyaç bulunmadığı için bu çeşit hadisler “hasen li-zâtihi” olarak da anılmıştır. Hattâbi’nin yaptığı tanım, hasen hadisin bu çeşidine uygundur.¹⁸⁴

İbn Hacer de İbnu’s-Salâh’a benzer bir taksimat yaparak hasen hadisi, “hasen li-zâtihi” ve “hasen li-ğayrihi” şeklinde iki kısımda incelemiştir. İbn Hacer, sahîh hadisin tarifini yukarıda verdiğimiz şekilde yaptıktan sonra “râviler zabt bakımından sahîh hadis râvilerinden biraz zayıf olursa hasen li-zâtihi olur. Seyyü’l-hıfz, müdellis, mestur gibi râvilerin rivâyetleri mütâbî rivâyetlerle desteklenip hasen mertebesine çıkarsa bu da hasen li-ğayrihi olur” demiştir.¹⁸⁵

2.1.3.4. Tirmizî’nin Hasen Hadisi Kullanma Şekilleri

Tirmizî, hadislerin sıhhat durumunu belirtirken “hasen” terimini bazen yalın olarak bazen de farklı kelimelerle beraber kullanmıştır. Tirmizî, kitabında hasen terimini yalın olarak yaklaşık 319 hadis için kullanmıştır.

Örnek:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَبْدِةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ
قَالَتْ: كُنَّا نَحِيضُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ نَطْهَرُ، فَيَأْمُرُنَا بِقِضَاءِ الصِّيَامِ، وَلَا يَأْمُرُنَا
بِقِضَاءِ الصَّلَاةِ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَقَدْ رُوِيَ عَنْ مُعَاذَةَ، عَنْ عَائِشَةَ أَيْضًا وَالْعَمَلُ عَلَى هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ لَا نَعْلَمُ
بَيْنَهُمْ اخْتِلَافًا، أَنَّ الْحَائِضَ تَقْضِي الصِّيَامِ وَلَا تَقْضِي الصَّلَاةِ.

¹⁸⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 32-33; Uğur, “Hasen”, *DİA*, Cilt 16, s. 375.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, thk: Abdülhamid b. Salih b. Kâsım, 1. Baskı, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2006, s. 82, 83.

وَعَبِيدَةُ هُوَ ابْنُ مُعْتَبِرِ الضِّيِّ الكُوفِيِّ يُكْنَى أَبَا عَبْدِ الكَرِيمِ

Âişe (r.anhâ): “Biz Resûlullah (s.a.s.) zamanında hayız görür ve temizlenirdik. O, bize orucu kaza etmemizi emreder, namazı kaza etmemizi emretmezdi.”

(Tirmizî dedi ki): Bu hadis hasendir. Muâze ve Âişe’den de aynı şekilde rivâyet edilmiş olup ilim adamları bu hadisle amel ederler. Hayızlı kadının orucu kaza edip namazı kaza etmemesi konusunda farklı bir görüş olduğunu bilmiyoruz.

(Tirmizî dedi ki): Hadisin râvilerinden Ubeyde; İbn Mu’attib ed-Dabbî el-Kûfî’dir. Ubeyde; “Ebû Abdülkerim” diye künyelenir.¹⁸⁶

İbn Hacer, *Nüket* adlı eserinde bu örneği vererek hadisin râvilerinden Ubeyde’nin yalancılıkla itham edilmeyip cerh-ta’dîl imamlarınca zayıf biri olarak değerlendirildiğini söyleyerek hadisin aslında zayıf olduğunu tespit etmiştir. Ancak bu hadisin *Sahîhân*’da da geçen Muaz’ın Hz. Aişe’den naklettiği farklı sahîh bir senetle desteklendiğine işaret ederek aslında zayıf olan hadisin hasen li ğayrihi mertebesine yükseldiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

Tirmizî, hasen terimini sahîh ve garîb terimleri ile beraber mürekkebe bir şekilde birçok rivâyette kullanmıştır. Bu kullanımları mürekkebe istilâhlar başlıklarında zikredeceğiz. Bunun yanı sıra bazı rivâyetlerde ise hasen kelimesini (Bu hadis hasendir. Bu hadisi sadece falan râvinin rivâyeti olarak bilmekteyiz.), (Bu hadis hasendir. Bu hadisi sadece bu tarikten bilmekteyiz.) gibi farklı tabirlerle beraber kullanmıştır.

Sonuç olarak Tirmizî, hasen terimini yalın olarak veya farklı tabirlerle beraber¹⁸⁸ yaklaşık 344 hadis için kullanmıştır.¹⁸⁹ Dr. Adâb Mahmud el-Hemş tarafından yapılan araştırmaya göre; Tirmizî’nin yalın olarak hasen hükmünü verdiği yani hasen li ğayrihî olarak değerlendirdiği yaklaşık 44 hadisi, Buhârî ve Müslim

¹⁸⁶ Tirmizî, *Savm*, 68. h.no: 787.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Nüket*, s. 393. (Ayrıca bu tür örnekler için aynı esere bkz. s. 388-397)

¹⁸⁸ Sahîh ve garîb terimleri ile beraber kullanımlarını istisna tutuyoruz. Çünkü hasen teriminin mürekkebe kullanım şekillerini de ilgili başlıklar altında inceleyeceğiz.

¹⁸⁹ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî 'l-Câmi'*, s. 400.

beraber veya ikisinden biri sahîhlerine almışlardır.¹⁹⁰

3.1.4. Tafdîl Sığıması Şeklinde Kullanılan Terimler

Tirmizî, bazen de sahîh veya hasen terimlerinin ismi tafdîlini kullanarak hadisler hakkında sıhhat değerlendirmesi yapmıştır. Tirmizî'nin kullandığı bu terimler, hadislerin en sahîhini veya en hasenini ifade etmez. Tirmizî'nin kastı; bu konu ile alakalı rivâyetlerden en az zayıf olanı ve kitabına almayı tercih ettiği rivâyetlerdir. Çünkü örneklerden de anlaşılacağı üzere Tirmizî, bu terimi râvilerinden tenkide maruz kalan rivâyetler için de kullanmıştır.¹⁹¹

اصح شيء في هذا “, اصح شيء في هذا الباب واحسن”, “احسن شيء في هذا الباب واصح”
اصح شيء في هذا الباب “, اصح شيء في هذا الباب” (Bu rivâyet, konu ile ilgili gelen rivâyetler içerisinde en sahîh veya en hasen olanıdır.) Tirmizî, bu tür tafdîl sığımalarını yaklaşık 21 rivâyette kullanmıştır.¹⁹²

Örnek

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، وَهَنَّادٌ، وَمَحْمُودُ بْنُ غِيْلَانَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ (ح) وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ
بِشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ
ابْنِ الْحَنْفِيَّةِ، عَنْ عَلِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ،
وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ.

هَذَا الْحَدِيثُ أَصْحُ شَيْءٍ فِي هَذَا الْبَابِ وَأَحْسَنُ.

وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ هُوَ صَدُوقٌ، وَقَدْ تَكَلَّمَ فِيهِ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ.

وَسَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ، يَقُولُ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَالْحُمَيْدِيُّ،

يَحْتَجُّونَ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، قَالَ مُحَمَّدٌ: وَهُوَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ.

¹⁹⁰ Adâb Mahmud el-Hemş, el-Îmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî'l-Câmi', s. 407.

¹⁹¹ Mübârefkûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 400; Nureddin Itr, *Muvâzene*, s. 175.

¹⁹² Tirmizî, Tahâret, 1, 3, 4, 6, h.no: 1, 3, 5, 8; Hac, 85, h.no: 928; Ahkâm, 9, h.no: 1336.

وَفِي الْبَابِ عَنْ جَابِرٍ، وَأَبِي سَعِيدٍ

H.z. Ali'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Namazın anahtarı temizlik, namaz içinde yapılması yasak olan şeyleri haram kılan şey ise, tekbîr getirmektir. O şeyleri helal kılan ise selam vermektir.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis, bu konuda gelen rivâyetler içerisinde en sahîh ve en hasen olanıdır. Abdullah b. Muhammed b. ‘Akîl; “sadûk” kişilerdendir. Fakat hafızası yönünden tenkit edilmiştir.”

(Tirmizî dedi ki): “Buhârî'nin şöyle dediğini işittim: Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrâhîm ve Humeydî, bu kimsenin hadisini delil olarak kabul ederlerdi. Buhârî; onun hakkında “mukâribu'l-hadîs” dedi.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu konuda Câbir ve Ebû Saîd'den de hadis rivâyet edilmiştir.”¹⁹³

Hadisin râvilerinden Abdullah b. Muhammed b. ‘Akîl, “sadûk” olmakla beraber hıfz bakımından bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Tirmizî, buna rağmen bu rivâyet için *اصح شيء في هذا الباب* terimini kullanmıştır. Dolayısıyla bu örnek, konu ile ilgili yukarıda belirttiğimiz açıklamayı destekler mahiyettedir.

Tirmizî, ayrıca bazen bir hadisin farklı iki senedini verdikten sonra bu iki sened arasından daha üstün olan hadis için “*اصح من حديث فلان*”, “*اصح من رواية فلان*”, “*اصح من هذا*” (Bu hadis falan râvinin rivâyet ettiğinden daha sahîhtir.) terimlerini kullanarak karşılaştırma yapmıştır. O, bu tür tafdîl sığalarına ise yaklaşık 105 defa yer vermiştir.¹⁹⁴

Aşağı yukarı aynı anlamları ifade eden bu tür tafdîl sığaları toplam 126 rivâyette kullanılmıştır.

3.1.5. Garîb – غريب

Hangi tabakada olursa olsun tek bir şahsın rivâyette teferrüd ettiği yani yalnız

¹⁹³ Tirmizî, Tahâret, 3, h. no: 3.

¹⁹⁴ Tirmizî, Tahâret, 7, 8, h.no: 10, 12; Salât, 92, h.no: 278.

kaldığı hadise garîb hadis denir.¹⁹⁵ Garîb terimi, hadisin sıhhatini belirten bir terim olmayıp senetteki bir veya birkaç râvinin rivâyette tek kaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla garîb hadis, senetteki râvilerin durumuna göre sahîh, hasen, zayıf hatta uydurma da olabilir. Garîb rivâyet, makbul hadis çeşitlerinden sahîh veya hasen hadis şartlarını taşıyorsa sahîh veya hasendir. Bu şartları taşıyorsa zayıftır.¹⁹⁶

Her ne kadar garîb rivâyetler şartları taşıması halinde sahîh veya hasen olabiliyorsa da bu tür rivâyetlerin ekseriyetinde zayıflık, hata, gizli illet gibi birçok kusura rastlanılmaktadır. Bundan dolayı garîb rivâyetleri nakletmek İbrâhîm en-Nehâ'î (ö. 96/715), Ebû Yûsûf (ö. 183/798), Ahmed b. Hanbel, Hatîb Bağdâdî (ö. 463/ 1071) gibi birçok hadis imamları tarafından pek hoş karşılanmamıştır.¹⁹⁷

Tirmizî, sened veya metin bakımından illetli olan zayıf hadisler için garîb kelimesini, çoğunlukla sahîh veya hasen terimlerinden biri olmaksızın tek başına kullanmıştır. Sahîh veya hasen hadis şartlarını taşıyan garîb rivâyetler için ise sahîh garîb, hasen garîb, sahîh hasen garîb gibi mürekkebe ifadeler kullanmıştır.¹⁹⁸

Tirmizî, “غريب” teriminin tanımını hadisçilerin değerlendirmelerine atfen üç kısma ayırıp misaller vererek yapmıştır.¹⁹⁹ Şimdi bu vesile ile garîb teriminin kısımlarını Tirmizî'nin verdiği örneklerle açıklamaya çalışalım.

3.1.5.1. Ferd-i Mutlak – غريب متناً واسناداً

Tirmizî, tek bir senetle gelmesi durumunda hadisin garîb olacağını belirtmiştir.²⁰⁰ Bu şekilde bir rivâyetin tek senedi varsa bu tür hadislere “غريب متناً”, diğer bir ifadeyle de ferd-i mutlak denilir.²⁰¹ Tirmizî'nin bahsettiği bu garîb çeşidini İbn Receb; tek bir tarikile bize ulaşan ve tek bir tarikile meşhur olan garîb

¹⁹⁵ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 109; Canan, *Hadis Usulü ve Hadis Tarihi*, s. 527.

¹⁹⁶ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 178-179.

¹⁹⁷ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 413; Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 179.

¹⁹⁸ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihi'l-Câmi'*, s. 436, 440.

¹⁹⁹ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1296, 1297.

²⁰⁰ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1296.

²⁰¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 88; İbn Hacer, *Nüket*, s. 703.

hadis diye farklı iki garîb hadis türü olarak ele almıştır.²⁰²

- Tek bir tarikle bize ulaşan garîb hadise örnek:

حَدَّثَنَا هَنَادٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ (ح) وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الْعُشْرَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَمَا تَكُونُ الدَّكَاةُ إِلَّا فِي الْحَلْقِ وَاللَّبَّةِ؟ قَالَ: لَوْ طَعَنْتَ فِي فَخْدِهَا لِأَجْزَأَ عَنْكَ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ: هَذَا فِي الضَّرْوَرَةِ.

وَفِي الْبَابِ عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ. هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، وَلَا نَعْرِفُ لِأَبِي الْعُشْرَاءِ عَنْ أَبِيهِ غَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ وَاخْتَلَفُوا فِي اسْمِ أَبِي الْعُشْرَاءِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْمُهُ أُسَامَةُ بْنُ قَهْطِمٍ، وَيُقَالُ: اسْمُهُ يَسَارُ بْنُ بَرَزٍ، وَيُقَالُ: ابْنُ بَلَزٍ، وَيُقَالُ: اسْمُهُ غَطَارِدٌ نُسِبَ إِلَى جَدِّهِ.

Ebu'l-Uşerâ'nın (r.a.) babasından yaptığı rivâyete göre, babası şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Resûlü! İslâmî şekilde kesmek sadece boğaz ve boyun bölgesini kesmekle mi olur?” diye sordum. Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Uyлуğundan yaralasan bile boğazlamak yerine geçer.*”

Yezîd b. Hârûn'dan naklederek Ahmed b. Menî' şöyle demiştir: “Bu uyлуğundan yaralayıp kesme işi zaruret (kuyu ve benzeri dar bir yere düşüp boğazından kesmek mümkün olmama) halindedir.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu konuda Râfi' b. Hadîc'den de hadis rivâyet edilmiştir.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis garîbtir ve bu hadisi sadece Hammâd b. Seleme'nin hadisi olarak bilmekteyiz. Ebu'l-Uşerâ'nın babasından bundan başka rivâyetini bilmiyoruz. Ebu'l-Uşerâ'nın ismi üzerinde değişik görüşler vardır. Bir kısım âlimler onun Üsâme b. Kıhtım olduğunu söylerken Yesâr b. Berz olduğu da söylenmiştir. Bazıları da İbn Berz demişlerdir. Kimileri de onun isminin dedesine nispetle Utârid olduğunu söylemişlerdir.”²⁰³

Bu hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet eden sahâbî, sadece Ebu'l-

²⁰² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 413.

²⁰³ Tirmizî, Et'ime, 5, h.no: 1481.

Uşerâ'nın babasıdır. Babasından sadece oğlu Ebu'l-Uşerâ, ondan ise sadece Hammâd b. Seleme rivâyet etmiştir. Bu senetle rivâyet edilen başka bir hadis bilinmemektedir.²⁰⁴ Rivâyet Hammâd b. Seleme'den itibaren farklı râvilerce rivâyet edilip meşhur olmuştur. Bu hadis, her ne kadar ilmî çevrelerce sonraki tabakalarda meşhur olsa da senedin ilk üç tabakasındaki râviler teferrüd etmiştir. Bu şekilde senedin başındaki sahâbî, tâbiîn ve ondan rivâyette bulunan râvi teferrüd ederse bu tür rivâyetlere ferd-i mutlak (mutlak garîb) denir.²⁰⁵ Bu tür hadislere “garîb metnen ve isnâden” de denilmektedir.²⁰⁶

• Farklı tarikleri olmakla beraber tek bir sahîh senetle meşhur olan rivâyete ise Hz. Ömer'den rivâyet edilen meşhur “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ” (ameller niyetlere göre değerlendirilir) hadisini örnek verebiliriz.²⁰⁷

Hz. Ömer'den nakledilen bu rivâyetin birçok senedi bulunmaktadır. Ancak bu rivâyet sahîh derecesine sadece Yahya b. Saîd → Muhammed b. İbrâhîm → Alkame b. Vakkâs → Ömer b. Hattâb tarikiyle ulaşmıştır.²⁰⁸ Bu nedenle bu rivâyet de garîb sayılmaktadır. Bu garîb hadis çeşidi, az önceki garîb hadis çeşidinden birçok tariki bulunması ve sadece bir tarikten sıhhat derecesine ulaşması bakımından farklıdır. Suyûtî (ö. 911/1505), bu tür garîb hadisleri “meşhur garîb” şeklinde vasıflandırmıştır. Belli bir tabakadan sonra meşhur derecesine ulaştığı için bu tür rivâyetlere Suyûtî, “garîb metnen lâ isnâden” tabirini de kullanmıştır.²⁰⁹

3.1.5.2. Ferd-i Nisbî – غريب اسنادًا لا متناً

Bir veya birkaç sahabîden nakledilmekle meşhur olan bir rivâyeti başka bir râvi farklı bir sahâbîden nakledecek olursa onun rivâyeti garîb olur. غريب اسنادًا لا متناً (Metin değil de sened bakımından garîb) denilen bu tür hadisleri de Tirmizî, garîb

²⁰⁴ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 415 (Buhari'nin sözü olarak *İlelü'l-Kebir*'den nakledilmiştir.)

²⁰⁵ Canan, *Hadis Usulü ve Hadis Tarihi*, s. 528.

²⁰⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, s. 275.

²⁰⁷ Tirmizî, *Fezâilü'l-cihâd*, 16, h.no: 1647.

²⁰⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 416.

²⁰⁹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, s. 275; Mübârefürî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 399.

hadis çeşidi olarak zikretmiştir.²¹⁰ Aynı zamanda bu tür rivâyetler, ferd-i nisbî olarak da adlandırılmıştır.²¹¹

Örnek²¹²:

1- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ

عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ، وَالْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبِي سَعِيدٍ، وَأَبِي نَضْرَةَ الْغِفَارِيِّ، وَأَبِي مُوسَى،

وَجَهَّجَاهِ الْغِفَارِيِّ، وَمَيْمُونَةَ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو.

2- حَدَّثَنَا أَبُو كَرِيبٍ وَأَبُو هِشَامِ الرَّفَاعِيُّ، وَأَبُو السَّائِبِ، وَالْحُسَيْنُ بْنُ الْأَسْوَدِ، قَالُوا: أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ،

عَنْ بَرِيدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَرْدَةَ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي بَرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:

الْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ وَالْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ.

هذا حديث غريب من هذا الوجه من قبل إسناده وقد روى هذا الحديث من غير وجه، عن النبي

صلى الله عليه وسلم.

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Kâfir yedi bağırsak dolduracak kadar yer, mümin ise tek bağırsak dolduracak kadar yemek yer.*”

Bu hadis hakkında “hasen sahîhtir” diyen Tirmizî, bu konuda Ebû Hureyre, Ebû Saîd, Ebû Nadra el-Gıfârî, Ebû Mûsâ, Cehcâh el-Gıfârî, Meymûne ve Abdullah b. Amr'dan da hadis rivâyet edildiğini belirtmiştir.

Tercümesini verdiğimiz birinci hadis, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre gibi sahâbî râvilerinden farklı senetlerle rivâyet edilmiş ve bu sahâbî râvileri ile meşhur olmuştur. Ancak aynı manadaki Ebû Küreyb'in Ebû Usâme'den alarak naklettiği

²¹⁰ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1297; Suyûti, *Tedribu'r-râvi*, s. 275.

²¹¹ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 180.

²¹² Tirmizî, *Et'ime*, 20, h.no: 1818; *Kitâbu'l-İlel*, s. 1298. (Tirmizî, garîb dediği ikinci rivâyeti “*Kitâbu'l-İlel*”de örnek verirken zikretmiştir. Garîb tarikile nakledilen bu rivâyeti Müslim ve İbn Mâce de tahriç etmişlerdir. Bkz. Müslim, *Etime*, 34, h.no: 2062; İbn Mâce, *Et'ime*, 3, h.no: 3258.)

ikinci rivâyetin sahâbî râvisi, meşhur olanın aksine Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'dir. Bu nedenle Ebû Küreyb'in rivâyet ettiği bu hadis sened bakımından garîbtir.²¹³ Tirmizî bu tür şâz senetler için "غريب من حديث فلان", "غريب من هذا الوجه" gibi ifadeler kullanmıştır.²¹⁴ Bir hadis metninin meşhur ve sahîh olan senetten farklı olarak bu şekilde şâz bir senetle de nakledilmesi, o hadisin sıhhatine zarar vermez.²¹⁵

3.1.5.3. Ziyâdetü's-Sikât – زيادة الثقات

Bir hadisi aynı hocadan rivâyet eden sika râvilerden birinin, kendi akranları olan diğer râvilerden farklı olarak hadisin metninde ziyâde etmesine ziyâdetü's-sikât denir.²¹⁶ Tirmizî bu tür rivâyetleri de garîb hadislerden saymıştır. Her ne kadar ziyâde olan rivâyet, birçok tarikten aktarılsa da bu hadisin senedi de metni gibi diğer tariklerden farklı olduğu için garîb sayılmıştır. Dolayısıyla bu tür rivâyetleri de "garîb metnen ve isnâden" şeklinde adlandırabiliriz.²¹⁷

Örnek:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُوسَى الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَضَ زَكَاةَ الْفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى كُلِّ حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ، ذَكَرَ أَوْ أَنْتَى مِنَ الْمُسْلِمِينَ. حَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

وَرَوَى مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ حَدِيثِ أَيُّوبَ، وَزَادَ فِيهِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. وَرَوَاهُ غَيْرٌ وَاحِدٍ عَنْ نَافِعٍ، وَلَمْ يَذْكَرْ فِيهِ: مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

وَاخْتَلَفَ أَهْلُ الْعِلْمِ فِي هَذَا، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِذَا كَانَ لِلرَّجُلِ عَبِيدٌ غَيْرَ مُسْلِمِينَ لَمْ يُؤَدَّ عَنْهُمْ صَدَقَةَ الْفِطْرِ، وَهُوَ قَوْلُ مَالِكٍ، وَالشَّافِعِيِّ، وَأَحْمَدَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: يُؤَدِّي عَنْهُمْ وَإِنْ كَانُوا غَيْرَ مُسْلِمِينَ، وَهُوَ قَوْلُ الثَّوْرِيِّ، وَابْنِ الْمُبَارَكِ، وَإِسْحَاقَ.

²¹³ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1298; Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 181.

²¹⁴ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 398.

²¹⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (tahkik eden Yasir Hasan vd. mukaddimesi, s. 106.)

²¹⁶ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 339.

²¹⁷ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 177.

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) “*Ramazanda verilmesi gereken fitr sadakasını, hurmadan veya arpadan bir sa’ (ölçek) olarak hür, köle, erkek ve kadın Müslümanlar için farz kıldı.*”

(Tirmizî dedi ki): “Abdullah b. Ömer’in rivâyeti hasen sahîhtir. İmâm Mâlik; bu hadisi Nâfi’ → Abdullah b. Ömer → Hz. Peygamber’den (s.a.s.) Eyyûb’un rivâyet ettiği gibi rivâyet ederek “Müslümanlardan” lafzını ilave etmiştir. Nâfi’den bu hadisi rivâyet eden diğer râviler “Müslümanlardan” sözcüğünü ilave etmemişlerdir.”

İlim adamları bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi bir kısım âlime göre: “Bir kimsenin Müslüman olmayan köleleri olsa onlar için fitr sadakası vermesi gerekmez.”

Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek ve İshâk b. Râhûye gibi âlimlere göre ise: “Müslüman olmasalar da köleler için fitr sadakası vermek gerekir.”²¹⁸

Bu hadisi İmâm Mâlik, Eyyûb es-Sahtiyânî, Ubeydullah b. Ömer ve bir kişi daha Nâfi’den rivâyet etmiştir. Bu bakımdan hadis garîb olmamakla beraber İmâm Mâlik, hadis metnine diğerlerinden farklı olarak “مِنَ الْمُسْلِمِينَ” kelimesini ziyâde etmiştir. Bu ziyâdeyi yaparak Ramazan ayında fitr sadakasının verilmesini sadece Müslümanlara farz kılındığını belirtmiştir. İmâm Mâlik yaptığı ziyâde ile teferrüd ettiği için Tirmizî, bu tür rivâyetleri de garîb saymıştır. Tirmizî, senetteki râvilerin güvenilirliğine binaen de hadise “hasen sahîh” hükmünü vermiştir. Tirmizî’ye göre; metinde ziyâde yapan kişi, İmâm Mâlik gibi hıfz bakımından güvenilir kişilerden ise onun rivâyeti kabul edilir. Aksi takdirde ziyâde kabul edilmez.²¹⁹

3.1.5.4. Garîb Hadisin Kullanımı

Tirmizî, *Sünen*’inde هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ tabirine ekseriyeti yalın olmak üzere toplamda 455 rivâyette yer vermiştir. Bu tabiri, hadisin hangi bakımdan garîb olduğunu belirten aynı veya yakın anlamlı yaklaşık 45 farklı tabir²²⁰ ile birlikte

²¹⁸ Tirmizî, *Zekât*, 35, h.no: 676.

²¹⁹ Tirmizî, *Kitâbu’l-İlel*, s. 1297; İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Cilt 1, s. 418.

²²⁰ Burada garîb teriminin hasen ve sahîh ile birlikte mürekkebi bir şekilde kullanımını istisna tutuyoruz. Bu mürekkebi kullanımlara ilgili konu başlıkları altında değineceğiz.

kullanmıştır.

Sünen-i Tirmizî'de bazen hasen, sahîh, garîb gibi terimlerle beraber, bazen mürekkeb terimlerle, bazen de tek olarak birçok yerde garîb kelimesi dışında teferrüd ifade eden farklı tabirler de kullanılmıştır. Bu tabirlerin kullanıldığı rivâyetlerin büyük çoğunluğunda garîb terimi de kullanılmış ve bu tabirlerin bulunduğu çoğu rivâyette ya râvi cerhedilmiş veya isnâdının zayıf olduğu belirtilmiştir.

”لَا يُرْوَى إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ, إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ, لَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَوَى عَنْ فُلَانٍ نَحْوَ رِوَايَةِ

فُلَانٍ, لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ, لَا نَعْلَمُ أَحَدًا ذَكَرَهُ غَيْرَ فُلَانٍ, لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ, إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ

هذا الوجه...”

“Bu hadisi sadece falan râvinin hadisi olarak bilmekteyiz” veya “Bu hadisi sadece bu şekilde yani bu senetle bilmekteyiz.” gibi benzer manalara gelen bu tabirler, senetteki teferrüdü ifade eder. *Sünen-i Tirmizî*'de bu tabirler mutlak olarak veya sahîh, hasen, garîb gibi terimlerle beraber yaklaşık 500 rivâyette kullanılmıştır.²²¹

Örnek:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ زِيَادٍ، رَدَّهُ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، رَدَّهُ إِلَى مَعْقِلِ

بْنِ يَسَارٍ، رَدَّهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْعِبَادَةُ فِي الْهَرَجِ كَالْهَجْرَةِ إِلَيَّ.

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ الْمُعَلَّى.

Ma’kıl b. Yesâr’dan (r.a.) merfû’ olarak rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Herc (Karışıklık, anarşi ve terör) zamanlarında kulluk yapabilmek bana hicret etmek gibi zordur.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis, sahîh garîb olup bu hadisi sadece Hammâd b. Zeyd’in Muallâ’dan rivâyetiyle bilmekteyiz.”²²²

²²¹ Tirmizî, Salât, 90, h.no: 274; Hac, 53, h.no: 883; Fezâilü'l-Cihâd, 4, h.no: 1625; Zühhd, 47, h.no: 2395.

²²² Tirmizî, Fiten, 30, h.no: 2201.

Tirmizî, ayrıca teferrüd manasında hadisin merfû' olarak Peygamberimiz'e (s.a.s.) tek bir senetle ulaştığını ifade eden aşağıdaki tabirleri de yaklaşık 33 rivâyette kullanılmıştır.²²³

”لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ، لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، فُلَانٌ لَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَفَعَهُ إِلَّا مَا رُوِيَ، لَا نَعْلَمُ أَحَدًا أَسْنَدَهُ إِلَّا مَا رُوِيَ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ...”

Örnek:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ سُوْقَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ عَزَى مُصَابًا فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ.

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عَلِيِّ بْنِ عَاصِمٍ. وَرَوَى بَعْضُهُمْ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوْقَةَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ مَوْفُوفًا، وَلَمْ يَرْفَعَهُ. وَيُقَالُ: أَكْثَرُ مَا ابْتُلِيَ بِهِ عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ نَقَمُوا عَلَيْهِ.

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) gelen rivâyete göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Başına bir felaket gelene geçmiş olsun ziyaretinde bulunan kimseye felaket gelen kimseye verilecek sevâbın aynısı vardır.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis garîbtir. Bu hadisi merfû' olarak sadece Ali b. Âsım'ın rivâyetiyle bilmekteyiz. Bazı râvîler, bu hadisi Muhammed b. Sûka'dan aynı senetle mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir. Ali b. Âsım'ın en çok imtihan olunduğu konunun bu hadis olduğu söylenir. Hadisçiler bu rivâyetinden dolayı ona öfkelenirler.”²²⁴

3.2. Hadislerin Sıhhatiyle İlgili Kullanılan Mürekkebi İstılahlar

Tirmizî, *Sünen*'inde sahîh, hasen ve garîb terimlerini “hasen sahîh”, “hasen garîb”, “hasen sahîh garîb” ve “sahîh garîb” şeklinde mürekkebi olarak kullanmıştır. O, *İlel* bölümünde bazı terimlerin tanımını yaparken kullandığı bu mürekkebi ifadelerle ilgili herhangi bir tanımlama yapmamıştır.

Sahîh, hasen ve garîb başlıkları altında bu ıstılahlarla ilgili gerekli

²²³ Tirmizî, Tahâret, 17, h.no: 21; Talâk ve Li'ân, 7, h.no: 1182; Libâs, 6, h.no: 1726.

²²⁴ Tirmizî, Cenâiz, 72, h.no: 1073.

açıklamaları yapmıştık. Burada bu terimlerin mürekkeb olarak kullanılmasının ne anlama geldiğine ve böyle bir kullanımın doğru olup olmadığına dair muhtelif görüşlere yer vereceğiz.

3.2.1. Hasen Sahîh – حسن صحيح

Hadisin sıhhatini belirten farklı iki terimin mürekkeb olarak bir rivâyet için kullanılması, muhaddislerce muhtelif değerlendirmelere sebep olmuştur. Şimdi konu ile ilgili ileri sürülen bir kısım görüşleri zikredeceğiz.

3.2.1.1. Farklı İki Senetle Gelmiştir.

İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), sahîh hadisin sıhhat bakımından kendisinden daha alt mertebede olan hasen hadisle beraber kullanılmasından kaynaklanan sorunun şu şekilde aşılabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre; bu tür hadisler farklı iki senetle gelmiştir. Bu senetlerden biri hasen, diğeri ise sahîh hadis şartlarını taşıdığı için bu tür rivâyetlere hasen sahîh hükmü verilmiştir.²²⁵

İbnu's-Salâh'ın bu görüşüne İbn Dakîku'l-Îyd (ö. 702/1303) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) şu gerekçe ile itiraz etmişlerdir: “Hasen sahîh” terimi, bazen teferrüd ifade eden “garîb” vb. tabirlerle beraber kullanılmıştır. Bu durumda tek isnatlı bir hadis için nasıl olur da “bir sened bakımından hasen, diğeri sened bakımından sahîhtir” denilebilir?²²⁶

İbn Dakîku'l-Îyd'in itirazına şu şekilde cevap verilmiştir: “Hasen sahîh” terimi teferrüd ifade eden tabirlerden biri ile kullanıldığında bu teferrüd sadece bu metnin lafızlarına münhasır kılınır. Dolayısıyla bu metne, benzer veya yakın anlamdaki farklı rivâyetlerin aynı sahâbîden veya başka sahâbîlerden gelmesi mümkündür.²²⁷ İbn Dakîku'l-Îyd'in bu itirazına bir kısım müteahhirûn âlimler de şu şekilde cevap vermişlerdir: Garîb teriminin kullanıldığı hadisin ya sahâbî râvisi tek olup sonraki tabakalarda farklı senetlerle nakledilmiştir ya da bu mürekkeb terim, ferd-i nishî olan garîb hadis için kullanılmıştır. Saydığımız bu nedenlerle bir rivâyete

²²⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 39.

²²⁶ İbn Dakîku'l-Îyd, Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstulâh*, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ty, s. 10; A. Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs li İbn Kesîr*, s. 140; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 406.

²²⁷ Ekrem Ziya el-Ömerî, *Turâsü't-Tirmizî el-İlmî*, s. 22.

“hasen sahîh garîb” denilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.²²⁸ Ayrıca Tirmizî’nin tanımına göre hasen terimi, tek başına kullanıldığında farklı bir tarikle desteklenmesi gerekir. Sahîh terimi ile beraber kullanıldığında ise o rivâyetin farklı bir tarikten gelmesine gerek kalmaz.²²⁹

3.2.1.2. Sahîh ve Hasen Hadis Arasındaki Farklı Bir Hadis Çeşididir.

İbn Kesîr; makbul hadis çeşitlerini üçe ayırarak “hasen sahîh” terimini, sahîh ve hasen hadis arasındaki bir konuma yerleştirmiştir. Buna göre sahîh hadis, hasen sahîh teriminden daha üstün iken hasen hadis bu terimden sıhhat bakımından daha alt mertebededir.²³⁰ Irâkî (ö. 806/1403), İbn Kesîr’in bu görüşünün isabetli olmadığını belirtmiştir.²³¹ Çünkü Tirmizî, bu terimi çoğunlukla esahhu’l-esânid ve müttefekun aleyh olan rivâyetler için kullanmıştır. Dolayısıyla Tirmizî’nin sadece sahîh terimini kullandığı rivâyetler, sahîh hasen terimini kullandığı rivâyetlerden sıhhat bakımından daha üstün değildirlir.²³²

3.2.1.3. Münekkidlerin İhtilafları Nedeniyle Bu Terim Kullanılmıştır.

Tirmizî’nin bir rivâyetin değerlendirmesinde tereddüde düşerek bir içtihadı binâen hasen, farklı bir içtihadı göre ise sahîh hükmünü verebileceği söylenmiştir.²³³ Böylece bu tür mürekkeb terimlerin kullanımı ortaya çıkmıştır. İbn Hacer (ö. 852/1448); bu görüşün ileri sürülen diğer görüşlerden daha uygun olduğunu kabul etmekle beraber bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Ona göre; şayet iki farklı sıhhat değerlendirmesi olsaydı Tirmizî, hasen ile sahîh kelimeleri arasına “و” veya tereddüt ifade eden “و” harfini eklerdi. Ayrıca Tirmizî, bir hadisin sıhhatini belirtirken başkalarının içtihadına göre değil de kendi içtihadına göre hareket edecek kadar yetkin biriydi.²³⁴

²²⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Cilt 1, s. 391; Ekrem Ziya el-Ömerî, *Turâsü’t-Tirmizî el-ilmî*, s. 21.

²²⁹ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Cilt 1, s. 388.

²³⁰ A. Muhammed Şâkir, *el-Bâisu’l-Hasîs Şerhu İhtisâru Ulûmi’l-Hadîs li İbn Kesîr*, s. 140.

²³¹ Suyûtî, *Tedrîbu’r-râvî*, s. 82; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 406,407.

²³² İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Cilt 1, s. 393; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 407.

²³³ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 408. (Zerkeşî’nin görüşü)

²³⁴ İbn Hacer, *Nuket*, s. 478.

3.2.1.4. Sahîh ve Hasen Kelimleri Eş Anlamlıdır

Zerkeşî (ö. 794/1392), hasen ve sahîh hadisin beraber kullanımından kaynaklanan problemin şu şekillerde aşılabileceğini belirtmiştir. Ona göre; hasen ile sahîh hadisler, makbul hadis çeşitlerinden olmaları bakımından birbirleriyle eş anlamlıdır. Bu nedenle bir rivâyet için hasen terimi ile beraber sahîh teriminin kullanılmasında problem yoktur.²³⁵ Bazı muhaddisler de beraber kullanılan hasen ve sahîh kelimelerinin eş anlamlı olarak te'kid için zikredildiğini söylemişlerdir.²³⁶

Ayrıca Zerkeşî, her ne kadar uzak bir ihtimal de olsa sorunun çözümü için şu ihtimale de yer vermiştir. Ona göre; tek senetli bir rivâyet, mestur veya zabt bakımından noksan bir râviden rivâyet edilmiş, farklı bir zamanda ise bu rivâyet aynı râviden kapalılığı giderilmiş veya adalet ve zabt bakımından sahîh derecesine ulaşmış halde rivâyet edilirse bu hadise hasen sahîh denilebilir.²³⁷ Bir görüşe göre ise Tirmizî, hasen sahîh terimini kendisiyle amel edilen makbul hadisler için kullanmıştır.²³⁸

3.2.1.5. Hasen Kelimesinin Sözlük Manası Kastedilmiştir.

İbnu's-Salâh, bu mürekkebin kullanımında hasen kelimesinin sözlük anlamının, sahîh kelimesinin ise terim anlamının kastedilebileceğini söyleyenlerin olduğunu belirtip bu görüşün de kabul edilebilir olduğunu söylemiştir.²³⁹ İbn Dakîku'l-Îyd, bu görüşe “bazen manası güzel olduğunda mevzû” hadisler için de sözlük anlamı kastedilerek hasen denildiğini” söyleyerek itiraz etmiştir. Ancak İbn Dakîk'in bahsettiği tarzdaki rivâyetlerde hasen kelimesi tek başına kullanılır. Oysa hasen kelimesi sahîh terimi ile beraber kullanıldığında rivâyetin mevzû' olma ihtimali ortadan kalkmış olur.²⁴⁰

Sonuç olarak tüm bu görüşler; sıhhat bildiren hasen ve sahîh terimlerinin beraber kullanılmasının doğru olmadığı tezinden ortaya çıkmıştır. Oysa birbirinden farklı olan bu iki terimin bir rivâyet için mürekkebin bir şekilde kullanımında herhangi bir problem yoktur. Çünkü senetteki râviler, hem hasen hadis şartlarını taşıyan -yani

²³⁵ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 407.

²³⁶ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 409.

²³⁷ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 407.

²³⁸ Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 111.

²³⁹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu 'l-hadîs*, s. 39.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Nüket*, s. 475.

yalancılıkla itham edilmeyip sıdk sıfatına sahip- râvilerden olabilir. Hem de sahîh hadis şartlarını taşıyan hıfzı kuvvetli mütken râvilerden olabilir.²⁴¹ Yani makbul bir hadisin râvilerinde aranan özelliklerin en üst düzeyde olması bakımından sahîh, daha alt düzeyde olması bakımından ise hasen hadis olabilir.

3.2.1.6. Hasen Sahîh Teriminin Kullanımı

Sünen-i Tirmizî'de en çok kullanılan terim, şüphesiz hasen sahîh terimidir. O, bu terimi 44 farklı kullanım şekliyle yaklaşık 1995 rivâyet için kullanmıştır. Çoğunlukla tek başına kullandığı bu terime bazen garîb terimi ile beraber bazen de teferrüd ifade eden farklı tabirlerle beraber yer vermiştir. Tirmizî'nin sadece hasen sahîh hükmünü verdiği 1641 rivâyetten 1096'sını Buhârî ve Müslim birlikte veya yalnız biri tahriç etmişlerdir. Aynı şekilde Tirmizî'nin hasen sahîh garîb hükmünü verdiği 321 rivâyetten 147'si de şeyhân tarafından tahriç edilmiştir.²⁴²

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ،
عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سُوَيْدٍ بْنِ مِقْرَانَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَبْعٍ وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ، أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ، وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَإِجَابَةِ الدَّاعِي،
وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ، وَإِنْرَارِ الْمُقْسِمِ، وَرَدِّ السَّلَامِ، وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ، عَنْ خَاتِمِ الذَّهَبِ، أَوْ حَلْقَةِ الذَّهَبِ، وَآيَةِ
الْفِضَّةِ، وَلُبْسِ الْحَرِيرِ وَالذَّبْيَاغِ، وَالِاسْتَبْرَقِ، وَالْقَسِيِّ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. وَأَشْعَثُ بْنُ سُلَيْمٍ هُوَ: أَشْعَثُ بْنُ أَبِي الشَّعَثَاءِ، وَأَبُو الشَّعَثَاءِ اسْمُهُ سُلَيْمٌ

بْنُ الْأَسْوَدِ

Berâ b. Âzib'den (r.a.) gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) bize yedi şeyi emretti, yedi şeyi de yasakladı: “*Emrettikleri: Cenazeye katılmak, hasta ziyareti, aksıran kimse elhamdülillah derse yerhamukellah demek, davete*

²⁴¹ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhtfe*, s. 406; (İbn Dakîku'l-Îyd ve İbn Hacer de bu görüşü benimsemişlerdir.)

²⁴² Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî'l-Câmi*, s. 380-383 (Bu mürekkebin terimin farklı kullanımları için aynı yere bakınız.)

icabet etmek, mazluma yardım etmek, yemin eden kimseyi tasdik etmek. Yasakladıkları ise: Altın yüzük kullanmak (erkekler için), altından yapılmış değişik şeyler kullanmak, altın ve gümüş kaplardan yemek ve içmek, ipek elbise giymek, ipekli kumaş cinsinden dibâc, istebrak ve kissî giymek (Bu sayılanlar iç çamaşırı veya dışa giyilen değişik kalınlıktaki elbiselerdir.)”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis hasen sahîhtir.”

Eş’as b. Süleym; Eş’as b. Ebu’s-Şa’sâ’dır. İsmi, Süleym b. Esved’tir.²⁴³

3.2.2. Hasen Garîb – حسن غريب

Tirmizî’nin hasen teriminin tanımını yaparken ileri sürdüğü üç şarttan biri, rivâyetin farklı bir tarikle de nakledilmesi idi. Tirmizî, hasen terimi ile beraber garîb terimini veya teferrüd ifade eden diğer tabirleri kullanmakla kendi yaptığı tanıma ters düştüğü için bu mürekkebe kullanımla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Bu müşkil durumun çözümü için ileri sürülen görüşlerden biri şöyledir: Tirmizî, hasen terimini yalnız kullandığında farklı bir tarikle desteklenmesi gerektiğini söyleyerek hasen li ğayrihi hadisi kastetmiştir. Hasen li zâtihî hadisi kastettiği zaman ise farklı bir tarikle desteklenmesine ihtiyaç olmadığı için “hasen garîb” şeklinde mürekkebe bir terim kullanmıştır.²⁴⁴

Hasen hadis şartlarını taşıyan bir rivâyete iki sebeple hasen garîb denilebilir. Ya rivâyetin sahâbî râvisi tek olup sonraki tabakalarda farklı tariklerle nakledilmiştir. Ya da senedi garîb olduğu halde metni başka tariklerle meşhur olmuştur. Dolayısıyla her iki durumda da hasen terimi, garîb hadisin çeşitlerinden ferd-i nisbî ile beraber kullanılmıştır.²⁴⁵ Ancak Tirmizî’nin bazen hasen terimini garîb hadisin ferd-i mutlak olan çeşidiyle de beraber kullanması, verilen bu cevabın çok da isabetli olmadığını göstermektedir.²⁴⁶

Hasen garîb ile ilgili Ürdün Üniversitesinden Usâme Nemr Abdülkerim bir

²⁴³ Tirmizî, el-İsti’zân ve’l-âdâb, 79, h.no: 2809. (Bu rivâyet aynı zamanda *Sahîhan*’da da mevcuttur. Bkz. Buhârî, Cenâiz: 2, h.no: 1239, 1240, s. 207; Müslim, Selâm, 3, h.no: 2162, s. 919.)

²⁴⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (tahik eden Yasir Hasan vd. mukaddimesi, s. 135; Nureddin Itr, *Muvâzene*, s. 186.

²⁴⁵ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Cilt 1, s. 392.

²⁴⁶ Nureddin Itr, *Muvâzene*, s. 186.

çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya göre bu tabir, hasen ve garîb terimlerinin mukadder bir atıf harfiyle birleştirilmesi sonucu oluşmuştur. Bu tabire, bu terimlerden bağımsız yeni bir anlam yüklemek doğru değildir. Ona göre; rivâyetin metni makbul olması bakımından hasen, sened bakımından ise garîbdir.

Bu çalışmaya göre Tirmizî, 367 rivâyet için hasen garîb terimini kullanmıştır. Bu terimin kullanıldığı rivâyetlerden 45'i sahîh li zâtihi, 36'sı ise sahîh li ğayrihi'dir. Hasen li zâtihi olan 12 rivâyet için de bu mürekkebe ifadeyi kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki, bu tabirin kullanıldığı 367 rivâyetten sadece 93'ü yani %25'i delil olarak kullanılan makbul hadis çeşitlerindedir.

Hasen garîb terimi, hasen li ğayrihi olan 122 rivâyet için kullanılırken zayıf olan 54 rivâyet için de kullanılmıştır. Tirmizî, maktû' 98 rivâyete de hasen garîb hükmünü vermiştir. Zayıf hadislerle de hasen hükmü verdiği için bu çalışmada Tirmizî mütesâhil biri olarak eleştirilmiştir.²⁴⁷ Ancak müellif, bu çalışmada sahîh ve hasen hadisleri li zâtihi ve li ğayrihi şeklinde ayırması, hasen li ğayrihi hadisin delil olarak kabul edilen hadisler arasında zikretmemesi gibi sebeplerle eleştirilmiştir.²⁴⁸

Adâb Mahmud el-Hemş ise Tirmizî'nin hasen garîb terimini yalnız veya farklı tabirlerle beraber yaklaşık 557 rivâyet için kullandığını tespit etmiştir. Bu 557 rivâyetten 87 tanesini Buhârî ve Müslim birlikte veya ikisinden biri tahriç etmiştir.²⁴⁹

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَهْلٍ بْنُ عَسْكَرٍ الْبَغْدَادِيُّ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ قَالَ:
حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النَّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ، وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ، آتِ مُحَمَّدًا
الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، إِلَّا حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"، حَدِيثُ جَابِرٍ حَدِيثٌ
حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، لَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَوَاهُ غَيْرَ شُعَيْبِ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ

Câbir b. Abdullah'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle

²⁴⁷ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-Îmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihi 'l-Câmi'*, s. 410-412.

²⁴⁸ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-Îmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihi 'l-Câmi'*, s. 415.

²⁴⁹ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-Îmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihi 'l-Câmi'*, s. 418.

buyurmuştur: *Her kim müezzinin okuduğu ezanı dinledikten sonra: “Allahümme Rabbe hâzihi'dda' veti't-tâmme vessalâti'l-kâime, âti Muhammeden el-vesîlete ve'l-fazîlete veb'ashu mekâmen mahmuden ellezî veadtehû” şeklinde dua ederse kıyamet günü ona şefaât helal olur.*

(Tirmizî dedi ki): Muhammed b. Münkedir tarikiyle gelen Câbir'in rivâyet ettiği bu hadis, hasen garîbtir. Bu hadisi, Muhammed b. Münkedir'den sadece Şuayb b. Ebû Hamza'nın rivâyet ettiğini biliyoruz.²⁵⁰

3.2.3. Sahîh Garîb – صحيح غريب

Sahîh ve garîb terimlerinin tanımını, garîbliğin sıhhat belirten bir terim olmadığını ve sahîh hadis şartlarını taşıyan bir rivâyetin sıhhatine mani olmayacağını daha önce belirtmiştik. Bu duruma göre sahîh hadis şartlarını taşıyan bir rivâyette teferrüd (ferd-i nisbî) meydana gelirse o rivâyet sahîh garîb şeklinde isimlendirilir.²⁵¹ Bu tabir açık ve net olduğu için daha fazla açıklama gereği duyulmamıştır.

Tirmizî, sahîh garîb terimini 18 rivâyet için kullanırken bunlardan 7 tanesi *Sahîhân*'da da tahric edilmiştir.

Örnek:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُنِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ، فَقَالَ: تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ، وَسُئِلَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ النَّارَ، فَقَالَ: الْقَمَمُ وَالْفَرْجُ.

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ هُوَ ابْنُ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيِّ.

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; Resûlullah'a (s.a.s.) insanların cennete girmelerine sebep olan amel hangisidir? diye sorulduğunda: Hz. Peygamber, “Allah'a karşı sorumluluk bilinci ve güzel ahlakıdır” diyerek cevap vermiştir. “İnsanların Cehenneme girmelerine sebep olan amel” sorulduğunda ise; “Ağızdaki dil ve cinsel organıdır” buyurmuştur.

²⁵⁰ Tirmizî, Salât, 157, h.no: 211.

²⁵¹ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 199; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 410.

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis sahîh garîbtir. Abdullah b. İdris; İbn Yezîd b. Abdurrahman el-Evdî’ dir.”²⁵²

3.2.4. Hasen Sahîh Garîb – حسن صحيح غريب

Tirmizî’nin bir rivâyete sahîh hadis şartlarını taşıması bakımından sahîh, metni farklı tariklerle geldiği için hasen, senedi ferd-i nisbî olduğu için ise garîb demesi ve bu üç terimi mürekkebe bir şekilde kullanması kuvvetle muhtemeldir. Irâkî’ye (ö. 806/1403) göre Tirmizî, tarikleri az olup râvileri sika olan hadisler için hasen sahîh garîb veya sahîh garîb gibi mürekkebe ifadeler kullanmıştır.²⁵³

Tirmizî, bu mürekkebe terimi tek başına veya farklı tabirlerle beraber yaklaşık 321 rivâyette kullanmıştır. Bu rivâyetlerden 147’si *Sahîhân*’da mevcuttur.²⁵⁴

Örnek:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي النَّضْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّوْنَ الصَّلَاةَ وَلَيْسَ يُنَادِي بِهَا أَحَدٌ، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: اتَّخِذُوا نَافُوسًا مِثْلَ نَافُوسِ النَّصَارَى، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اتَّخِذُوا قَرْنًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: أَوْلَا تَبْعَثُونَ رَجُلًا يُنَادِي بِالصَّلَاةِ؟ قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا بِلَالُ قُمْ فَنادِ بِالصَّلَاةِ.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ.

Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Müslümanlar Medîne’ye geldiklerinde namaz kılmak için tahminlerine göre toplanırlar, namaz için bir çağrıda bulunmazlardı. Bir gün bu konuda konuştular. Bir kısmı Hıristiyanların çanı gibi çan çalalım dediler. Bir kısmı da Yahudilerin boruları gibi boru çalalım dediler. Ömer b. Hattâb’ın “namaza çağıracak bir kimse gönderebilir misiniz?” demesi üzerine Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “*Ya Bilâl! Kalk,*

²⁵² Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 62, h.no: 2004.

²⁵³ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 411; Ekrem Ziya el-Ömerî, *Türasü't-Tirmizî*, s. 26.

²⁵⁴ Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî 'l-Câmi'*, s. 381.

Müslümanları namaza çağır.”

Bu hadis Abdullah b. Ömer’in rivâyetinden hasen sahîh garîbtir.²⁵⁵

Ezanın ilk nasıl ortaya çıktığı ile ilgili olan bu rivâyet, senedin başından sadece Hz. Ömer → Nâfi’ → İbn Cüreyc tarikiyle bilindiği için garîbtir. Fakat İbn Cüreyc’ten sonraki tabakalarda farklı tariklerle rivâyet edilerek meşhur olmuştur. Bu hadis farklı tariklerle geldiği için hasen, sahîh hadis şartlarını taşıdığı için sahîh, senedin başındaki râviler tek kaldığı için ise garîbtir. Tirmizî, bu tür hadisler için hasen sahîh garîb terimini kullanmıştır.

3.3. Senedin Zayıf Olduğunu İfade Eden Tabirler

Tirmizî, *Sünen*’inde makbul hadisleri rivâyet etmeyi esas almıştır. Bununla birlikte bazen bir fikhî hükmü ortaya koyması, bir kısım fakihlerce amel edilmesi, âdîd olarak zikredilmesi gibi sebeplerle illetli olduklarını açıklayarak zayıf rivâyetlere de yer vermiştir. Şimdi zayıf rivâyet veya senetleri ifade etmek için Tirmizî’nin kullandığı terimlere bakalım.

• “وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِصَحِيحٍ، وَلَا يَصِحُّ، وَلَا يَصِحُّ مِنْهُ كَبِيرُ شَيْءٍ، وَلَا يَصِحُّ مِنْ قِبَلِ إِسْنَادِهِ، لَيْسَ بِصَحِيحٍ...”

Senedinin sahîh olmadığını ifade eden bu tabirler, *Sünen-i Tirmizî*’de 28 rivâyet için kullanılmıştır.²⁵⁶ Tirmizî, bazı yerlerde bir rivâyeti verdikten sonra bu rivâyetin sahîh olmayan farklı bir senetle de geldiğini belirtmiştir.²⁵⁷ Tirmizî’nin sahîh olmadığını belirtmek amacıyla tahric ettiği farklı senetleri, tespit ettiğimiz 28 sayısının dışında tuttuk.

Örnek:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ خَشْرَمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ

عُبَيْدٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ مُعَاذٍ، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُهُ عَنِ الْخَضِرَاوَاتِ وَهِيَ

²⁵⁵ Tirmizî, Salât, 26, h.no: 190.

²⁵⁶ Tirmizî, Tahâret, 41, h.no: 55, Salât, 151, h.no: 358, Nikâh, 24, h.no: 1117; Libâs, 35, h.no: 1775.

²⁵⁷ Tirmizî, Tahâret, 59, h.no: 80; Savm, 25, h.no: 720.

الْبُقُولُ؟ فَقَالَ: لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ.

إِسْنَادُ هَذَا الْحَدِيثِ لَيْسَ بِصَحِيحٍ، وَلَيْسَ يَصِحُّ فِي هَذَا الْبَابِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْءٌ،

وَإِنَّمَا يُرَوَى هَذَا عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا، وَالْعَمَلُ عَلَى هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ: أَنَّهُ لَيْسَ فِي الْخَضِرَاوَاتِ صَدَقَةٌ. وَالْحَسَنُ هُوَ ابْنُ عُمَارَةَ وَهُوَ ضَعِيفٌ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ، ضَعَّفَهُ شُعْبَةُ وَغَيْرُهُ، وَتَرَكَّهُ ابْنُ الْمُبَارَكِ.

Muâz'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre; O, sebzeler yani baklagillerin zekâtı hakkında mektupla Resûlullah'a (s.a.s.) soru sormuştu. Efendimiz de şöyle buyurmuşlardı: “Sebzeler için zekât gerekmez.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Bu konuda Resûlullah'dan (s.a.s.) sahîh bir hadis rivâyet edilmemiştir. Bu hadis ise Mûsâ b. Talha vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) mürsel olarak rivâyet edilmiştir. İlim adamları bu hadisle amel ederek sebzelerde zekât olmadığı görüşündedirler.”

(Tirmizî dedi ki): “Hasan, Umâra'nın oğludur. Hadisçiler tarafından zayıf bir râvi olarak kabul edilir. Şu'be ve başkaları onu zayıf saymışlardır. Abdullah b. Mübârek ise onun hadisini kabul etmeyip terk etmiştir.”²⁵⁸

• “لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ، لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِذَاكَ، لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِذَاكَ الْقَائِمِ”

“Bu hadisin isnâdı aradığın gibi kuvvetli değil” anlamına gelen bu tabirler de zayıf hadisler için kullanılmıştır. Ancak bu ifadeler, aşırı zayıflık belirten ifadeler değildir. Tirmizî, bu tür rivâyetleri ya başka hadisleri desteklemek ya da bilgilendirmek amacıyla zikretmiştir.²⁵⁹

Tirmizî, bu tabirleri *Sünen*'inde yaklaşık 39 rivâyette kullanmıştır.²⁶⁰

Örnek:

حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانٌ وَهُوَ الثَّوْرِيُّ، عَنْ لَيْثٍ وَهُوَ ابْنُ أَبِي سُلَيْمٍ

²⁵⁸ Tirmizî, Zekât, 13, h.no: 638.

²⁵⁹ Ağırman, *Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemleri ve Musanniflerin Dili*, s. 87.

²⁶⁰ Tirmizî, Tahâret, 29, h.no: 37; Zekât, 27, h.no: 660; Savm, 77, h.no: 801.

قَالَ: حَدَّثَنِي كَعْبٌ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَلُوا اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْوَسِيلَةُ؟ قَالَ: أَعْلَى دَرَجَةٍ فِي الْجَنَّةِ لَا يَنَالُهَا إِلَّا رَجُلٌ وَاحِدٌ أَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ.

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَإِسْنَادُهُ لَيْسَ بِالْقَوِيٍّ. وَكَعْبٌ لَيْسَ هُوَ بِمَعْرُوفٍ، وَلَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَوَى عَنْهُ غَيْرَ لَيْثِ

بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ.

Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah’tan vesileyi isteyiniz.” Ashab: “Ey Allah’ın Resûlü! Vesile nedir?” diye sorunca, Resûlullah (s.a.s.) buyurdu ki: “Cennetteki en yüksek derecedir ve ona sadece bir kişi sahib olacaktır. O kişinin ben olacağımı ümit ederim.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis garîbtir. Senedi de zannettiğin gibi sağlam değildir. Kâ’b ise maruf (tanınmış) bir râvi değildir; Leys b. Ebû Süleym’den başka bir kimsenin ondan hadis rivâyet ettiğini bilmiyoruz.”²⁶¹

• “تُكَلِّمُ فِي إِسْنَادِ هَذَا الْحَدِيثِ، فِي إِسْنَادِهِ مَقَالَ”

Senesinde kabul edilmesine engel olacak bir kusur bulunan hadisler için bu tabirler kullanılmıştır.²⁶² Bu tür senetlerdeki râvilerin biri veya birkaçı münekkidlerce cerh edilmişlerdir. *Sünen-i Tirmizî*’de, isnatla ilgili olan bu tür tabirler yaklaşık 12 yerde kullanılmıştır.²⁶³

Örnek:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، وَغَيْرُهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي حُطْبَتِهِ: الْبَيْنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي، وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ.

هَذَا حَدِيثٌ فِي إِسْنَادِهِ مَقَالَ. وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَرَزَمِيُّ يُضَعَّفُ فِي الْحَدِيثِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ،

²⁶¹ Tirmizî, Menâkıb, 1, h.no: 3612.

²⁶² Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 82.

²⁶³ Bazı örnekler için bkz. Tirmizî, Salât, 66, h.no: 242; Zekât, 9, 12, h.no: 629, 636; Hudûd, 24, h.no: 1456.

صَعَفَةُ ابْنُ الْمُبَارَكِ، وَغَيْرُهُ.

Amr b. Şuayb → babası → dedesi tarikiyle nakledilen rivâyete göre Rasûlullah (s.a.s.) bir hutbesinde şöyle demiştir: “*İspat edip delil getirmek davacıya, yemin etmek de davalıya gerekir.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadisin senedi hakkında eleştiri vardır. Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'nin hafızası yönünden hadiste zayıf olduğu kaydedilmiştir. Abdullah b. Mübârek ve başka hadisçiler onun zayıf olduğunu söylemektedirler.”²⁶⁴

• “إِسْنَادٌ ضَعِيفٌ، وَإِسْنَادُهُ ضَعِيفٌ، ضَعِيفُ الْإِسْنَادِ”

Senedin zayıf olduğunu belirten bu tabirler yaklaşık 11 rivâyette kullanılmıştır.²⁶⁵

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُعَلَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ خَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي دَاوُدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَخْبَرَةَ، عَنْ سَخْبَرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى.

هَذَا حَدِيثٌ ضَعِيفُ الْإِسْنَادِ، أَبُو دَاوُدَ اسْمُهُ نَفِيعُ الْأَعْمَى يُضَعَّفُ فِي الْحَدِيثِ، وَلَا نَعْرِفُ لِعَبْدِ اللَّهِ

بْنِ سَخْبَرَةَ كَبِيرَ شَيْءٍ وَلَا لِأَبِيهِ.

Sahbere'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Her kim ilim tahsili için yola koyulur ve tüm sebeplere sarılarak ilim öğrenirse bu yaptığı iş, geçmiş günahlarına keffâret olur.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadisin isnâdı zayıftır. Hadisin râvîlerinden Ebû Dâvûd zayıf görülmüştür. Ebû Dâvûd'un ismi Nüfey' olup âmâdır. Abdullah b. Sahbere ve babasından da hadis konusunda fazla bir rivâyet bilinmemektedir.”²⁶⁶

Yukarıda değindiğimiz tabirler her ne kadar lafzen birbirinden farklı olsa da

²⁶⁴ Tirmizî, Ahkâm, 12, h.no: 1341.

²⁶⁵ Tirmizî, Tahâret, 44, 45, h.no: 59, 61; Cuma, 8, h.no: 501; Sıfatü Cehennem, 8, h.no: 2599.

²⁶⁶ Tirmizî, İlim, 2, h.no: 2648.

hepsi isnattaki zayıflığa işaret eden kelimelerdir. Yakın veya benzer anlamları taşıyan bu tabirler, toplamda yaklaşık 90 yerde geçmektedir.

3.4. Sünen-i Tirmizî’de Hadis Çeşitleri

3.4.1. Şâz Hadis – غير محفوظ

Sika bir râvinin kendinden daha sika râvilere muhalefet ederek tek başına rivâyet ettiği hadisler şâz hadis denilir.²⁶⁷ Şâz teriminin zıttı için mahfûz kelimesi kullanılırken Tirmizî, *Sünen*’inde şâz hadis için mahfûz olmayan manasında “غير محفوظ” kelimesini kullanmıştır.²⁶⁸

Sika bir râvinin şâz rivâyeti, kendisinden daha sika olan râvilerin rivâyetlerine aykırı olursa bu rivâyet reddedilir. Aykırı olmadığı takdirde ise şâz rivâyete bakılır. Eğer şâz rivâyeti nakleden râvi adalet ve zabt sahibi biri ise rivâyeti sahîh, zabt bakımından hafif kusurlu ise hasen olur. Eğer rivâyet sahîh ve hasen hadis şartlarını taşımıyorsa reddedilir.²⁶⁹

Örnek:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ،
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا
حَتَّى تَرَوْنِي خَرَجْتُ.

وَفِي الْبَابِ عَنْ أَنَسٍ، وَحَدِيثُ أَنَسٍ غَيْرُ مَحْفُوظٍ. حَدِيثُ أَبِي قَتَادَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

وَقَدْ كَرِهَ قَوْمٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَغَيْرِهِمْ أَنْ يَنْتَظِرَ النَّاسُ الْإِمَامَ

وَهُمْ قِيَامٌ.

²⁶⁷ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 80; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 118; Babanzâde Ahmed Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 119; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 210, 291.

²⁶⁸ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 208.

²⁶⁹ İbn Hacer, *Nüket*, s. 674; Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 119, Babanzâde Ahmed Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 120.

وَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِذَا كَانَ الْإِمَامُ فِي الْمَسْجِدِ فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَإِنَّمَا يَقُومُونَ إِذَا قَالَ الْمُؤَدُّنُ: قَدْ قَامَتِ
الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ. وَهُوَ قَوْلُ ابْنِ الْمُبَارَكِ.

Ebû Katâde'nin babasından rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Namaz için kamet getirildiğinde benim (mihrâba) çıkışımı görinceye kadar ayağa kalkmayın.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu konuda Enes'den de hadis rivâyet edilmiş olup bu hadis mahfuz değildir.”(yani şâzdır.)

(Tirmizî dedi ki): “Ebû Katâde'nin rivâyet ettiği hadis, hasen sahîhtir. Resûlullah'ın (s.a.s.) ashâbından ve daha sonraki dönemlerden bazı ilim adamları, cemaatin imâmı ayakta beklemesini hoş görmemişlerdir. Abdullah b. Mübârek gibi bazı âlimler de şöyle demektedirler: Müezzin “Kad kâmetissalâti” deyince ayağa kalkılmalıdır.”²⁷⁰

Tirmizî, Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyete, diğer sika râvilere muhalefetten dolayı şâz hadis manasında “غَيْرُ مَحْفُوظٍ” kelimesini kullanmıştır.

Tirmizî, bu terimi bazen zayıf râvilerin sika râvilere aykırı olarak rivâyet ettiği münker hadisler için de kullanmıştır.

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ شَمَيْلٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا صَالِحُ بْنُ أَبِي الْأَخْضَرِ، عَنِ
الرُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا قَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خَيْبَرَ أَسْرَى
لَيْلَةً حَتَّى أَدْرَكَهُ الْكُرَى أَنَاخَ فَعَرَسَ، ثُمَّ قَالَ: يَا بِلَالُ أَكَلْنَا لَنَا اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَصَلَّى بِبِلَالٍ، ثُمَّ تَسَانَدَ إِلَى رَاحِلَتِهِ
مُسْتَقْبِلَ الْفَجْرِ، فَعَلَبْتُهُ عَيْنَاهُ فَنَامَ، فَلَمْ يَسْتَيْقِظْ أَحَدٌ مِنْهُمْ، وَكَانَ أَوْلَهُمْ اسْتِيقَاطُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،
فَقَالَ: أَيُّ بِلَالٍ، فَقَالَ بِلَالٌ: يَا أَبَايَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخَذَ بِنَفْسِي الَّذِي أَخَذَ بِنَفْسِكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: افْتَادُوا، ثُمَّ أَنَاخَ فَتَوَضَّأَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ. ثُمَّ صَلَّى مِثْلَ صَلَاتِهِ لِلْوَقْتِ فِي تَمَكُّثٍ، ثُمَّ قَالَ:

²⁷⁰ Tirmizî, Sefer, 25, h.no: 592.

{وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي}

هَذَا حَدِيثٌ غَيْرٌ مَحْفُوظٌ، رَوَاهُ غَيْرٌ وَاحِدٍ مِنَ الْحُقَاطِظِ عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَذْكُرُوا فِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. وَصَالِحُ بْنُ أَبِي الْأَخْضَرِ يُضَعِّفُ فِي الْحَدِيثِ، ضَعَّفَهُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدِ الْقَطَّانُ وَغَيْرُهُ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ.

Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen rivâyete göre, o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.), Hayber savaşı dönüşünde gece boyu yürüdü. Nihayet uykusu gelinceistirâhat ve uyku için devesini çöktürdü ve “*Ey Bilâl! Sabah namazına bizleri uyandırmak için nöbet tut*” buyurdu. Ebû Hureyre dedi ki: Bilâl bir süre namaz kıldı, sonra sabah namazını beklemek üzere devesine yaslandı. O da uykusuzluğa dayanamadı ve uyuya kaldı. Böylece onlardan hiç kimse sabah namazı için uyanamadı. Yine ilk uyanan Hz. Peygamber (s.a.s.) oldu ve “*Ey Bilâl!*” dedi. Bilâl de “*Anam-babam yoluna feda olsun. Senin başına gelen aşırı uykusuzluk benim de başımda olduğu için uyuya kalmışım*” dedi. Sonra Resûlullah (s.a.s.) “*Develerimizi bu bölgeden sürüp çıkarınız*” buyurdu. Sonra başka bir konaklama yerinde devesini çöktürdü ve abdest aldı. Namaz için kamet getirtti. Sonra vakti içinde acele etmeksizin kıldığı namaz gibi namazını kıldı ve Tâhâ sûresi 14. ayeti olan “*Beni anmak için namazında devamlı ve duyarlı ol*” ayetini okudu.

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis mahfuz değildir. Hadis hafızlarından pek çok kimse bu hadisi Zührî → Saîd b. Müseyyeb tarikiyle rivâyet etmişler ve senesinde “Ebû Hureyre”den dememişlerdir. Hadisin râvilerinden Sâlih b. Ebu'l-Ahdar'ın hadis konusunda zayıf olduğu söylenmiştir. Yahya b. Saîd el-Kattân ve başkaları hafızası yönünden onu zayıf saymışlardır.”

Örnekte de görüldüğü üzere Tirmizî, “غَيْرٌ مَحْفُوظٌ” kelimesini zabt yönünden zayıf olan Sâlih b. Ebu'l-Ahdar'ın sika râvilere mulalefet ederek teferrüd ettiği münker rivâyet için kullanmıştır.

Tirmizî, münker ve şâz manasında kullandığı “غَيْرٌ مَحْفُوظٌ” tabirini yaklaşık 31

yerde kullanmıştır.²⁷¹

3.4.2. Münker Hadis

Zayıf râvilerin sika râvilere aykırı olarak rivâyet ettiği hadislere münker denilir. Münker teriminin zıttı için ma'ruf terimi kullanılır.²⁷²

İbnu's-Salâh yakın anlamlı olan şâz ve münker terimlerinin eş anlamlı olduğunu söylemiştir.²⁷³ İbn Hacer ise bu iki terimin râvilerin muhalefeti itibariyle benzer, râvilerin durumu itibariyle birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Çünkü şâz hadiste sika râvi, kendisinden daha sika olana muhalefet ederken münker hadiste zayıf râvi, sika râvilere muhalefet etmektedir.

Münker hadis, râvisi zayıf olması hasebiyle her iki durumda da yani sika râvilerin rivâyetine aykırı olması veya olmaması durumlarında reddedilir.²⁷⁴

Örnek:

حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقْدِيُّ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ وَقْدٍ الْكُوفِيُّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ

أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ نَزَلَ عَلَى قَوْمٍ فَلَا يَصُومَنَّ تَطَوُّعًا إِلَّا يَأْذِنَهُمْ.

هَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ لَا نَعْرِفُ أَحَدًا مِنَ الثَّقَاتِ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ.

وَقَدْ رَوَى مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْمَدَنِيِّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوًا مِنْ هَذَا.

وَهَذَا حَدِيثٌ ضَعِيفٌ أَيْضًا، وَأَبُو بَكْرٍ ضَعِيفٌ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ.

وَأَبُو بَكْرٍ الْمَدِينِيُّ الَّذِي رَوَى عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: اسْمُهُ الْفَضْلُ بْنُ مُبَشَّرٍ وَهُوَ أَوْثَقُ مِنْ هَذَا وَأَقْدَمُ.

Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Bir kimse bir kimseye misafir olursa misafir olduğu kimselerin izni olmadan nafile oruç tutmasın.”

²⁷¹ Tirmizî, Tahâret, 8, h.no: 12; Salât, 36, 65, h.no: 203, 241; Zekât, 17, h.no: 644.

²⁷² Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 210.

²⁷³ İbnu's-Salah, *Ulûmu 'l-hadîs*, s. 80.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Nüket*, s. 674; Suyûtî, *Tedribu 'r-râvî*, s. 119.

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis münkerdir. Bu hadisi Hişâm b. Urve’den başka güvenilir râvîlerin rivâyet ettiğini bilmiyoruz.”

Mûsâ b. Dâvûd; Ebubekir el-Medenî → Hişâm b. Urve → Urve → Hz. Âişe tarihiyle benzer bir hadis rivâyet etmiştir. Tirmizî’ye göre bu hadis de yukarıdaki gibi zayıftır. Ebubekir el-Medenî hadisçilerce zayıf görülmüştür. Câbir b. Abdullah’dan hadis rivâyet eden (farklı bir) Ebubekir el-Medenî vardır. Onun adı Fadl b. Mübeşşir’dir. Bu iki Ebubekir’den birincisi daha güvenilir olup tarih olarak ondan önce yaşamıştır.²⁷⁵

Tirmizî, Hişâm b. Urve’den bu rivâyeti nakleden râvîlerin zayıf olduğunu belirtmiştir.

Tirmizî “مُنْكَرٌ” (münker) tabirini hadisler için 9 yerde kullanmıştır.²⁷⁶ Bunun yanı sıra bir cerh tabiri olarak مُنْكَرُ الْحَدِيثِ tabirini ise Hasan b. Ali el-Hâşimî, Muhammed b. Ebû Humejd, İmrân b. Enes el-Mekkî, Ebû Şeybe el-Vâsıtî gibi râvîler için yaklaşık 15 rivâyette kullanmıştır. Yine 13 rivâyette de cerh ifade eden وَهُوَ يَرْوِي مَنَاكِبَ (O, münker hadisler rivâyet eder.), يَرْوُونَ عَنْهُ مَنَاكِبَ (Ondan münker hadisler rivâyet etmişler.) وَفُلَانٌ أَحَادِيثُ مَنَاكِبَ عَنِ الثَّقَاتِ (Onun sika râvîlerden rivâyet ettiği münker rivâyetleri vardır.) gibi münker kelimesinin çoğulu kullanılmıştır.²⁷⁷

Münker tabirinin eş anlamlısı olan لَيْسَ بِمَعْرُوفٍ tabiri ise bir rivâyette sened için kullanılmıştır.²⁷⁸

3.4.3. Muztarib Hadis

Zayıf hadis çeşitlerinden biri olan muztarib, bazen bir bazen de birden fazla râvîlerden birbirine aykırı şekilde rivâyet edilen, râvîleri adalet ve zabt yönünden yakın derecelerde olmaları sebebiyle de aralarında herhangi birini tercih etme imkânı

²⁷⁵ Tirmizî, Savm, 70, h.no: 789.

²⁷⁶ Tirmizî, Libâs, 40, h.no: 1782; Et’ime, 44, h.no: 1856; el-İsti’zân ve’l-âdâb, 11, h.no: 2699.

²⁷⁷ Tirmizî, Salât, 108, h.no: 296; Radâ’ 19, h.no: 1174; Eşribe, 14, h.no: 1886.

²⁷⁸ Tirmizî, Deavât, 120, h.no: 3554.

olmayan hadislere denir.²⁷⁹ Rivâyetin muztarib olması, râvilerin zabt yönünden kusurlu olduğunu gösterdiği için zayıf hadisler arasında sayılmıştır.²⁸⁰

Tirmizî, *Sünen*'inde ihtilafli iki rivâyetin cem edilmesi veya ikisinden birinin bazı sebeplerle tercih edilmesi durumunda da rivâyetler arasındaki ihtilafa işaret etmek amacıyla bu terimi kullanmıştır.²⁸¹

Örnek:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، وَأَبُو عَمَّارٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا الْمَقْبِرَةَ وَالْحَمَامَ.

وَفِي الْبَابِ عَنْ عَلِيٍّ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَجَابِرٍ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَحَدَيْفَةَ، وَأَنَسٍ، وَأَبِي أُمَامَةَ، وَأَبِي ذَرٍّ قَالُوا: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدًا وَطَهُورًا.

حَدِيثُ أَبِي سَعِيدٍ قَدْ رُوِيَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ رَوَاتَيْنِ: مِنْهُمْ مَنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يَذْكُرْهُ. وَهَذَا حَدِيثٌ فِيهِ اضْطِرَابٌ.

رَوَى سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْسَلًا. وَرَوَاهُ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَكَانَ عَامَهُ رَوَاتِهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ. وَكَانَ رِوَايَةَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَثْبَتٌ وَأَصَحُّ.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet edildiği üzere Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Mezarlıklar ve hamamlar dışında yeryüzünün tamamı mesciddir (namaz kılınabilir).*”

(Tirmizî dedi ki): “Bu konuda Hz. Ali, Abdullah b. Amr, Ebû Hureyre, Câbir, Abdullah b. Abbâs, Huzeyfe, Enes, Ebû Ümâme, Ebû Zerr'den de hadis rivâyet

²⁷⁹ İbnu's-Salah, *Ulumu'l-Hadis*, s. 93; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 133; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 301.

²⁸⁰ İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 94.

²⁸¹ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 205.

edilmiş olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisini bize aktarmışlardır: “*Yeryüzü bütünüyle bana mescid ve temiz kılındı.*”

(Tirmizî dedi ki): “Ebû Saîd'in bu hadisi, Abdulaziz b. Muhammed'den iki ayrı rivâyet olarak gelmiş olup kimisi onu Ebû Saîd'den olduğunu zikretmekte kimisi zikretmemektedir. Dolayısıyla bu hadiste ıztırab vardır (muztarib hadis).”

Aynı hadisi Süfyân es-Sevrî, → Amr b. Yahya → Babası Yahya tarikiyle Resûlullah'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. Hammâd b. Seleme de bu hadisi Amr b. Yahya → babası Yahya → Ebû Saîd (r.a.) tarikiyle merfû' olarak nakletmiştir. Muhammed b. İshâk da Amr b. Yahya'dan rivâyet ederek aynı tarikle bu hadisi nakletmiştir. Yahya'nın rivâyetlerinin çoğunluğu merfû' olarak Hz. Peygamber'den rivâyet eden sahâbî râvisi Ebû Saîd (r.a.) tarikiyledir. Bu rivâyette ise Yahya, Ebû Saîd'den rivayet ettiğini zikretmemiştir. Süfyân es-Sevrî'nin rivayeti, Amr b. Yahya → babası Yahya → Resûlullah (s.a.s.) şeklindedir. Bu sened mürsel olarak daha sağlam ve daha sahîh gibidir.²⁸²

Görüldüğü üzere İmâm Tirmizî, bu hadisin muttasıl ve mürsel olmak üzere farklı iki vecihten nakledildiğine işaret etmekte ve böylece hadisteki ıztıraba dikkat çekmektedir. Ardından da mürsel olan isnadın râvi yönünden daha sağlam ve sahîh olduğunu ifade ederek muttasıl olan rivayete tercih etmekte ve bu şekilde aralarındaki ıztırabı/ihtilafı gidermektedir.

Tirmizî, *Sünen*'inde muztarib hadis manasına gelen “اضْطَرُّوا فِي إِسْنَادِهِ” (isnadını muztarib gördüler) veya “فِيهِ اضْطِرَابٌ” (bu hadiste ıztırab vardır) ifadelerini yaklaşık 13 rivâyette kullanmıştır.²⁸³

3.4.4. Munkatî' Hadis

İlk defa İmâm Şâfiî (ö. 204/819) tarafından kullanılan bu terimin hierfî üçüncü asırda senedi muttasıl olmayan tüm rivâyetler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî'nin de sahâbî râvisi olmayan mürsel rivâyet için munkatî' terimini

²⁸² Tirmizî, Salât, 121, h.no: 317.

²⁸³ Bazı örnekler için bkz. Tirmizî, Tahâret, 4, 13, h.no: 5, 17; Salât, 121, h.no: 317; Hac, 75, h.no: 915.

kullandığı görülmüştür.²⁸⁴ Tirmizî, munkatı' kelimesini iki yerde kullanmıştır.²⁸⁵

Tirmizî senedin munkatı' olduğunu belirtmek için “وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمُتَّصِلٍ” gibi tabirler kullanmıştır. Rivâyetin senedinin muttasıl olmadığını belirten bu ifadeler *Sünen-i Tirmizî*'de yaklaşık 24 yerde geçmektedir.²⁸⁶

Örnek:

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ الْجَمَحِيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: قَالَ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ عَمْرَوَ بْنَ الْعَاصِ مِنْ صَالِحِي قُرَيْشٍ.

هَذَا حَدِيثٌ إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ الْجَمَحِيِّ. وَنَافِعٌ ثِقَةٌ وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمُتَّصِلٍ، ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ لَمْ يَدْرِكْ طَلْحَةَ.

Talha b. Ubeydullah'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o Resûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işitti: “*Amr b. Âs, Kureyş'in iyi kimselerindedir.*”

(Tirmizî dedi ki): “Bunu, sadece Nâfi' b. Ömer el-Cumahî'nin rivâyet ettiği hadis olarak bilmekteyiz. Nâfi', güvenilir bir kişidir. Hadisin senedi muttasıl değildir; çünkü İbn Ebû Müleyke, Talha'ya yetişip ondan hadis almamıştır.”²⁸⁷

Örnekte de görüldüğü üzere munkatı' rivâyetler için kullanılan وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ terimi, müdelles rivâyetler²⁸⁸ ve senedinde inkıtâ' olan diğer hadis türleri için de kullanılmıştır. Burada İbn Ebû Müleyke, Talha b. Ubeydullah'a yetişmediği halde ondan hadis aldığını ima ettirecek şekilde “قَالَ طَلْحَةُ” diyerek tedlis yapmıştır. Bu iki

²⁸⁴ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 182.

²⁸⁵ Tirmizî, *Salât*, 36, h.no: 203; *Menâkıb*, 60, h.no: 3698.

²⁸⁶ Tirmizî, *Salât*, 14, 119, h.no: 174, 315; *Hudûd*, 22, h.no: 1453; *Kıraât*, 1, h.no: 2927.

²⁸⁷ Tirmizî, *Menâkıb*, 121, h.no: 3845.

²⁸⁸ Müdelles: Bir râvinin görüşmediği halde kendisinden hadis işittiğini zannetirecek şekilde rivâyet ettiği hadistir. (Bkz. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev: M. Yaşar Kandemir, 5. Baskı, Ankara, DİB Yayınları, 1988, s. 142.)

râvi arasında bir tâbiîn râvi düştüğü için bu rivâyet munkatı'dır.

Bu başlık altında senedi muttasıl olmayan diğer hadis çeşitlerine ve Tirmizî'nin bu hadisler için kullandığı terimlere de yer vermek mümkündür. Çünkü senedi muttasıl olmayan her hadis, bir bakıma munkatı' hadis olarak değerlendirilir.

3.4.5. Mürsel Hadis

Meşhur tanıma göre mürsel hadis; tâbiîn tabakasındaki râvinin sahâbîyi atlayıp doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet ettiği hadislere denir.²⁸⁹

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ نُمَيْرِ بْنِ عَرَبٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْغَنِيمَةُ الْبَارِدَةُ الصَّوْمِ فِي الشِّتَاءِ.
هَذَا حَدِيثٌ مُرْسَلٌ عَامِرُ بْنُ مَسْعُودٍ لَمْ يُدْرِكِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ وَالِدُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَامِرِ الْقُرَشِيِّ الَّذِي رَوَى عَنْهُ شُعْبَةُ، وَالثَّوْرِيُّ.

Âmir b. Mes'ûd'dan (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Soğukta elde edilen ganimet, kış günlerinde tutulan oruçtur.”

(Tirmizî dedi ki): “Bu hadis mürseldir. Çünkü Âmir b. Mes'ûd, Resûlullah'a (s.a.s.) yetişmemiştir. O, İbrâhîm b. Âmir el-Kureşî'nin babasıdır. Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî kendisinden hadis rivâyet etmiştir.”²⁹⁰

Usûl âlimleri ve fıkıhçıların kullanımına göre mürsel terimi; “munkatı”, mu'dal, müdelles ve muallak gibi senedinin herhangi bir yerinden bir veya birden çok râvisi düşen hadis için de kullanılmıştır.²⁹¹ Tirmizî de bazı rivâyetlerde mürsel terimini yaygın manasının aksine munkatı' rivâyetler için kullanmıştır.

²⁸⁹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 98; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 213.

²⁹⁰ Tirmizî, *Savm*, 74, h.no: 797.

²⁹¹ Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 2. Baskı, thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1977, s. 26, 28; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 52; Selahaddin Polat, “Mürsel”, *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, Cilt 32, s. 52-54.

Örnek:

حَدَّثَنَا هَنَادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ، عَنِ ابْنِ أَشْوَعٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَلَمَةَ الْجُعْفِيِّ، قَالَ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ سَلَمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي قَدْ سَمِعْتُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَخَافُ أَنْ يُنْسَبَنِي أَوْلَهُ آخِرُهُ، فَحَدَّثْتَنِي بِكَلِمَةٍ تَكُونُ جَمَاعًا قَالَ: اتَّقِ اللَّهَ فِيمَا تَعَلَّمُ.

هَذَا حَدِيثٌ لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمُتَّصِلٍ، وَهُوَ عِنْدِي مُرْسَلٌ، وَلَمْ يُدْرِكْ عِنْدِي ابْنُ أَشْوَعٍ يَزِيدَ بْنَ سَلَمَةَ وَابْنُ أَشْوَعٍ اسْمُهُ: سَعِيدُ بْنُ أَشْوَعٍ.

Yezîd b. Seleme'den (r.a.) gelen rivâyete göre, o şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Resûlü! Senden pek çok hadisler işittim. Sonraki öğrendiklerimin öncekilerini unutturacağından endişe ediyorum. Bana kapsamlı bir şekilde bir şeyler söyleyiniz.” dedim. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdular: “*Bildiğin her konuda yolunu Allah’ın kitabıyla bulmaya çalış.*”

(Tirmizî dedi ki): Bu hadisin senedi muttasıl değildir. Bence bu hadis mürseldir. Bana göre İbn Eşva’, Yezîd b. Seleme’ye ulaşmamıştır. İbn Eşva’ın ismi Saîd b. Eşva’dır.²⁹²

Mürsel terimi, normalde tâbiînin sahâbî râvisini zikretmeden Resûlullah’a (s.a.s.) isnâd ettiği hadisler için kullanılırken bu rivâyette sahâbî râvisi ile ondan rivâyet eden İbn Evşa’ arasındaki tâbiînin inkitâ’ı sebebiyle kullanılmıştır.

Tirmizî, mürsel kelimesini toplamda yaklaşık 110 yerde kullanmıştır. Bu kullanımlardan çoğu meşhur tanımına uygun iken,²⁹³ bir kısmı ise munkatî,²⁹⁴ manasında veya mu’dal²⁹⁵ manasında kullanılmıştır. Tirmizî, bu terimi bazı rivâyetlerde, rivâyetin muttasıl senedini zikrettikten sonra mürsel olarak farklı senetlerinin de olduğunu belirtmek için kullanmıştır. Bu nedenle mürsel kelimesinin kullanıldığı her rivâyetin metni için “sahîh değildir” diyemeyiz. Bazı durumlarda ise mürsel senetle gelen rivâyet, senedi illetli olan muttasıl rivâyete tercih edilmiştir.

²⁹² Tirmizî, İlim, 19, h.no: 2683.

²⁹³ Tirmizî, Savm, 74, h.no: 797; Cenâiz, 26, h.no: 1009.

²⁹⁴ Tirmizî, Tahâret, 10, h.no: 14; Hudûd, 16, h.no: 1446.

²⁹⁵ Mu’dal; Senedinde birden fazla râvisi düşen hadislere denir. (Bkz. İbnu’s-Salah, *Ulûmu’l-hadîs*, s. 59. Örnek için bkz: Tirmizî, Nikâh, 40, h.no: 1140.)

Örnek:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْسِمُ بَيْنَ نِسَائِهِ، فَيَعْدِلُ، وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ هَذِهِ قِسْمَتِي فِيمَا أَمْلِكُ، فَلَا تَلْمَنِي فِيمَا تَمْلِكُ وَلَا أَمْلِكُ.

حَدِيثُ عَائِشَةَ هَكَذَا رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْسِمُ، وَرَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَغَيْرُ وَاحِدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ مُرْسَلًا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْسِمُ وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ.

Hız. Âişe'den (r.anhâ) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) geceleri hanımları arasında paylaşarak adaleti sağlar ve şöyle derdi: “Allah’ım! Elimden gelen taksimat budur. Senin gücünün yettiği, benim gücümün yetmediği hususlarda beni kınayıp hesaba çekme.”

(Tirmizî dedi ki): “Âişe hadisi bu şekildedir. Pek çok kimse Hammâd b. Seleme → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Abdullah b. Yezîd → Âişe tarikiyle bu hadisi Resûlullah’dan naklederek “Gecelerini taksim ederdi” şeklinde rivâyet etmişlerdir.

Hammâd b. Zeyd ve pek çok kimse, Eyyûb → Ebû Kılâbe tarikiyle bu hadisi mürsel olarak: “Resûlullah (s.a.s.) gecelerini hanımları arasında taksim ederdi” şeklinde rivâyet etmişlerdir. Hammâd b. Seleme’nin rivâyetinden bu mürsel rivâyet daha sahîhtir.²⁹⁶

Tirmizî, iki râvisi düşmüş halde (mu’dal olarak) Ebû Kılâbe’den nakledilen mürsel rivâyetin, muttasıl olarak gelen Hammâd b. Seleme’nin rivâyetinden daha sahîh olduğunu belirtmiştir.

Tirmizî, *el-İlelü’s-sağîr*’de mürsel hadisin çoğu muhaddislere göre sahîh olmadığını, birçok muhaddisin de mürsel rivâyetlere zayıf dediğini belirtmiştir.²⁹⁷

²⁹⁶ Tirmizî, Nikâh, 40, h.no: 1140.

²⁹⁷ Tirmizî, *Kitâbu’l-İlel*, s. 1292.

Mürsel hadisin delil olup olmaması konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁹⁸ Bazı âlimler mürsel hadisi mutlak manada delil olarak kabul ederken²⁹⁹ bir kısmı ise mürsel hadislerin tümünü delil olarak kabul etmemişlerdir.³⁰⁰ Bir kısmı ise bazı şartları taşıması durumunda mürsel hadisleri delil olarak kabul etmişlerdir.³⁰¹

3.4.6. Mevkûf Hadis

Hz. Peygamber'e isnâd edilmeyip sahâbîlerden rivâyet edilen söz ve fiillere denir.³⁰² Tirmizî, *Sünen*'inde mevkûf hadis manasına gelen “موقوفاً، ولم يرفعه” kelimelerini toplamda yaklaşık 87 rivâyette kullanmıştır.³⁰³ Bu kullanımların çoğunda, muttasıl sened zikredildikten sonra senedi mevkûf olan rivâyet tahriç amaçlı verilmiştir. Yani bazen muttasıl senetli sahîh bir rivâyet verildikten sonra aynı hadisin mevkûf olarak da rivâyet edildiği belirtilmiştir.

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُمَانَ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ عُمَانَ بْنِ عَمَّانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَهِدَ الْعِشَاءَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ قِيَامٌ نِصْفَ لَيْلَةٍ، وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ لَهُ كَقِيَامِ لَيْلَةٍ.

²⁹⁸ Mürsel hadisle ilgili detaylı bilgi için bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 98-104; Polat, *Mürsel Hadis ve Delil Olma Yönünden Değeri*, İstanbul, TDV Yayınları, 2012; Polat, “Mürsel” *DİA*, Cilt 32, s. 52-54.

²⁹⁹ Mürsel hadisi mutlak olarak makbul ve hüccet sayanlar arasında Mu'tezilî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerinden çoğunun yer aldığı belirtilmekte ve Ebû Hanîfe, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ebübekir el-Cessâs, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Kesîr, Seyfeddin el-Âmidî gibi âlimlerin adı zikredilmektedir. (Bkz. Polat, “Mürsel” *DİA*, Cilt 32, s. 52-54.)

³⁰⁰ Hadisçilerin çoğunun ve fukahanın bir kısmının mürseli zayıf kabul ettiği belirtilmiş, hadisçilerden Saîd b. Müseyyeb, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ebübekir İbn Ebû Şeybe, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Huzeyme, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Zûr'a er-Râzî, Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Abdülber en-Nemerî, Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Nevevî ve İbn Hacer el-Askalânî ile fukahadan İbn Hazm, Gazzâlî, Bâkîllânî ve Şevkânî'nin bu görüşte olduğu kaydedilmiştir. (Bkz. Polat, “Mürsel” *DİA*, Cilt 32, s. 52-54.)

³⁰¹ Mâlikîler'in büyük çoğunluğu ile Ahmed b. Hanbel'e göre bütün tâbîlerin, İsa b. Ebân, Ebübekir el-Cessâs, Ebû'l-Usr el-Pezdevî gibi âlimlere göre ilk üç neslin, İbnü'l-Hâcib ve İbnü'l-Humâm'a göre hadiste imam olanların ya da sadece sika râvilerden rivâyet ettiği bilinen kimselerin mürsellersi makbuldür. (Bkz. Polat, “Mürsel” *DİA*, Cilt 32, s. 52-54.)

³⁰² İbnü's-Salah, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 46.

³⁰³ Tirmizî, *Tahâret*, 57, h.no: 78; *Salât*, 65, h.no: 241; *Hac*, 109, h.no: 958; *Diyât*, 7, h.no: 1395.

وَفِي الْبَابِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَنْسِ، وَعُمَارَةَ بْنِ رُوَيْبَةَ، وَجُنْدَبِ، وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ، وَأَبِي مُوسَى، وَبُرَيْدَةَ. حَدِيثُ عُثْمَانَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الْحَدِيثُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ عُثْمَانَ مَوْفُوفًا، وَرُوِيَ مِنْ غَيْرِ وَجْهِ عَنِ عُثْمَانَ مَرْفُوعًا.

Osman b. Affân'dan (r.a.) gelen rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Yatsı namazını cemaatle kılan kimse gece yarısını ibadetle geçirmiş gibi sevap kazanır. Yatsı ve sabah namazını cemaatle kılan kimse ise tüm geceyi ibadetle geçirmiş gibi sevap kazanır.*”

Bu konuda Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Enes, Umâre b. Ruveybe, Cündüb b. Abdullah b. Süfyân el-Becelî, Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ ve Büreyde'den de hadis rivayet edilmiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) hadisi, hasen sahîhtir.

Bu hadis, Abdurrahman b. Ebû Amre yoluyla Hz. Osman'dan mevkûf olarak, başka bir vecihten ise merfû' olarak rivâyet edilmiştir.³⁰⁴

Tirmizî, bazı durumlarda mevkûf rivâyeti daha sahîh bulmakta ve onu muttasıl rivâyete tercih etmektedir.

Örnek:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَعْقُوبَ الطَّلَقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِ الْمِكْيَالِ وَالْمِيزَانِ: إِنَّكُمْ قَدْ وُلِّئْتُمْ أَمْرَيْنِ هَلَكَتَ فِيهِ أُمَّمٌ سَالِفَةٌ قَبْلَكُمْ.

هَذَا حَدِيثٌ، لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ حُسَيْنِ بْنِ قَيْسٍ، وَحُسَيْنُ بْنُ قَيْسٍ يُضَعَّفُ فِي الْحَدِيثِ.

وَقَدْ رُوِيَ هَذَا بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مَوْفُوفًا.

Abdullah b. Abbâs'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.s.) ölçü ve tartı aletiyle iş yapan kimselere şöyle hitap etti: “Siz

³⁰⁴ Tirmizî, Salât, 52, h.no: 221.

الشَّافِعِيُّ، وَإِسْحَاقَ. وَإِذَا رَأَى اخْتِلَامًا وَلَمْ يَرِ بِلَّةً فَلَا غُسْلَ عَلَيْهِ عِنْدَ عَامَّةِ أَهْلِ الْعِلْمِ.

Hız. Âişe'nin (r.anhâ) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah'a, ıslaklık görüp ihtilam olduğunu hatırlamayan kimsenin durumu sorulduğunda “*Gusül yapar*” cevabını verdi. İhtilam olduğunu hatırlayan fakat ıslaklık görmeyen kimse hakkındaki soruya ise “*Gusül gerekmez*” şeklinde cevap verdi. Derken Ümmü Seleme şöyle bir soru sordu: Ey Allah'ın Resûlü! Bunu gören kadın olursa gusül gerekir mi? Resûlullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Evet çünkü kadınlar da erkeklerin benzeridirler.*”

(Tirmizî dedi ki): “Hz. Âişe'nin (r.anhâ) “Islaklık görüp ihtilam olduğunu hatırlamayan...” hadisini bize sadece Abdullah b. Ömer, Ubeydullah b. Ömer'den rivayet etmiştir. Râvilerden Abdullah ise Yahya b. Saîd tarafından hafızası yönünden zayıf görülmüştür. Resûlullah'ın (s.a.s.) ashâbından ve tâbiîn âlimlerinden pek çoğunun görüşü, uyanan kişinin ıslaklık görmesi durumunda gusletmesinin gerektiği üzerinedir. Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler.”

Tâbiînden bazı ilim ehli kimseler ise şöyle demişlerdir: “Eğer ıslaklık, meni ıslaklığı ise gusül gerekir” Şâfiî ve İshâk da bu görüştedirler. İlim ehlinin çoğunluğu, “ihtilam olduğunu görüp de ıslaklık görmeyen kimseye gusül gerekmeyeceği” görüşündedir.”³⁰⁸

Tirmizî, eserinin pek çok yerinde maktû' hadis olarak nitelendirilen türden nice tâbiîn ve tebeü tâbiîn âlimlerinin söz, görüş ve fetvalarına (içtihatlarına) yer vermiştir.

3.5. Cerh ve Ta'dîl İle İlgili Kullanılan İstilahlar

Cerh; hâfızası kuvvetli ve dikkatli bir âlimin, fîsk³⁰⁹ ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvilerin rivâyetine muhalefet etmek gibi rivâyetinde yer alan bir kusurundan dolayı hem kendisinin hem de rivâyetinin eleştirilmesi veya reddedilmesidir. Ta'dîl ise “râviyi, rivâyetinin kabulünü gerektiren sıfatlarla nitelemek” anlamına gelmektedir.

³⁰⁸ Tirmizî, Tahâret, 82, h.no: 113

³⁰⁹ Fîsk; râvinin büyük günah işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmesidir. (Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 80.)

Cerh ve ta'dîl ilmi, hadisın iki ana kısmından biri olan ve aslında sağlam hadis metnine ulaşma amacının gerçekleşmesinde bir araç sayılan isnâdın kontrol sistemidir. Bu sistem sayesinde hadis nakledenlerin (râvilerin) dinî ve ilmî ehliyetleri, dolayısıyla rivâyetlerinin sağlamlığı ortaya çıkar.³¹⁰

Tirmizî, cerh-ta'dîl işleminin bir kısım kişilerce ayıplanıp gıybet gibi algılanmasını eleştirmiş ve bu ilmi, Müslümanlar için yapılan bir nasihat olarak değerlendirmiştir. Cerh-ta'dîl ilmi sayesinde “ehl-i bid'at olmak, yalancılıkla itham edilmek, aşırı derecede hata yapmak” gibi kusurları bulunan râviler tespit edilir ve tanıtılır. İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnet malzemesinin doğru tespiti bu ilim sayesinde mümkün olur. Dolayısıyla bir bakımdan dini korumak da diyebileceğimiz cerh-ta'dîl ilmi, şahıs haklarıyla ilgili konularda şahitlik yapmaktan da öncelikli ve önemli bir meseledir.

Tirmizî, bu ilmin henüz tâbiîn döneminden itibaren başladığını belirterek İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/715), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Evzâî (ö. 159/775), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Vekî' b. Cerrah (ö. 197/813) gibi gerek tâbiînden gerekse tebe-i tâbiînden muhaddislerin bir kısım râvileri cerh veya ta'dîl ettiklerini belirtmiştir.³¹¹

Tirmizî, tahriç ettiği rivâyetlerin sıhhat durumunu belirtirken bazen de rivâyetteki bir kısım râviler hakkında gerek kendi düşüncesini gerekse de Buhârî, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin görüşlerini açıklamıştır. Bu başlık altında *Sünen*'de Tirmizî'nin ve diğer münekkidlerin (bunlar koyu harflerle belirtilecek) râvilerle ilgili değerlendirmelerini ve kullanılan cerh ve ta'dîl lafızlarını zikredeceğiz.

3.5.1. Ta'dîl Bildiren İstılahlar

Ta'dîl bildiren lafızları İbn Ebû Hâtim (ö. 327/939) dört mertebede,³¹² Zehebî (ö. 748/1347) beş mertebede,³¹³ İbn Hacer (ö. 852/1448) ise altı mertebede³¹⁴

³¹⁰ Emin Aşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *DİA*, 1. Baskı, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, Cilt 7, s. 394-401.

³¹¹ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1282.

³¹² İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1. Baskı, Beyrut, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabiyye, 1952, Cilt 2, s. 37.

³¹³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, Cilt 1, s. 4.

zikretmiştir.

Tirmizî, *Sünen*'inde ricâl kitaplarındaki gibi bütün râvileri ta'dîl veya cerh etmeyi prensip edinmemiştir. O gerekli gördüğü yerde râvilerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada Tirmizî'nin kullandığı ta'dîl lafızlarını, Nureddin İtr'in yaptığı gibi İbn Hacer'in altı mertebesine mutâbık bir şekilde mertebelere ayırıp örnekler vereceğiz.³¹⁵

3.5.1.1. Birinci Mertebe

Tirmizî, İbn Hacer'e göre ta'dîl lafızlarının birinci mertebesini oluşturan tafdîl sığalarını râvilerin büyük çoğunluğu bilinmeleri hasebiyle fazla kullanma gereği duymamıştır. *Sünen-i Tirmizî*'de bu tafdîl sığaları çoğunlukla iki veya daha fazla râvinin karşılaştırılmasında kullanılmıştır. İbn Hacer ise bu tafdîl sığalarını "أثبت الناس", "أوثق الناس" (insanların en güvenilir) şeklinde kullanmıştır.³¹⁶ Dolayısıyla İbn Hacer'in birinci mertebede zikrettiği tafdîl sığaları mana olarak Tirmizî'nin kullandığı lafızlardan bir nebze daha üstündür.

Örnek:

Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin Ebûbekir b. Ayyâş'tan daha güvenilir olduğunu belirtmek için **أَخْفَظُ وَأَصْحُ حَدِيثًا** tabirini kullanmıştır.³¹⁷

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), Mansur b. Mu'temir için **أَثَبْتُ أَهْلَ الْكُوفَةِ** (Küfelilerin en sağlamı) tabirini kullanmıştır.³¹⁸

Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866), hadis alanında Basra'da Hâlid b. Hâris gibisini, Kûfe'de ise Abdullah b. İdris gibisini görmediğini ifade etmiştir.³¹⁹

Buhârî (ö. 256/870), **أَخْفَظُ** tabirini kullanarak Süfyan b. Uyeyne'nin Hammâd

³¹⁴ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*, thk: Ahmed Şağif el-Pakistânî, Riyad, Dâru'l-Âsime. t.y. s. 80.

³¹⁵ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 238-241.

³¹⁶ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*, şerh: Ebû Muâz Târik b. Avdallah b. Muhammed, 1. Baskı Riyad, Dâru'l-Muğnî, 2009. s. 499; Ammad Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, çev: Yavuz Köktaş, İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 53.

³¹⁷ Tirmizî, *Tefsirü'l-Kur'an*, 88, h.no: 3357.

³¹⁸ Tirmizî, *Sefer*, 11, h.no: 571; *Buyû'*, 33, h.no: 1256; *İlim*, 8, h.no: 2660; *Menakıb*, 67, h.no: 3715.

³¹⁹ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 3, h.no: 1899.

b. Zeyd'den hadis konusunda daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.³²⁰

Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878), “لَمْ نَرَ بِالْبَصْرَةِ أَحْفَظَ مِنْ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةِ” tabrini kullanarak Basra'da Ali b. Medîni, İbnu'ş-Şâzekûni ve Amr b. Ali'den daha hafız olanını görmediğini belirtmiştir.³²¹

Bu şekilde yaklaşık 12 rivâyette tafdîl sığıları kullanılarak râviler ta'dil edilmiştir.³²²

Tirmizî ayrıca *İlel* bölümünde de bu mertebede bulunan ta'dil lafızlarına yer vermiştir.³²³

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749); ما علمت أحدا كان أعلم بحديث أهل المدينة بعد (Medine ehlinin hadislerini Zührî'den sonra Yahya b. Ebû Kesîr'den daha iyi bilen birini bilmiyorum.)

Yahyâ b. Saîd (ö. 198/813); ما رأيت مثل مسعر كان مسعر من أثبت الناس (Mis'ar gibisini görmedim. O insanların en güveniliridir.) ما في القوم أحد أصح حديثا من مالك بن (Mâlik b. Enes, rivâyet edenler arasında toplumda hadisleri en sahîh olandır. O, hadis konusunda imam yani önder bir şahsiyettir.) ليس أحد أحب إلي من شعبة ولا يعدله أحد عندي وإذا خالفه سفيان أخذت بقول سفيان (Bana göre hadis konusunda Şu'be'ye denk biri yoktur. Ancak Süfyân Şu'be'ye muhalefet ederse Süfyân'ın sözünü alırım.)

Hammâd b. Seleme (ö. 167/783) إن أردت الحديث فعليك بشعبة (Hadis rivâyet etmek istiyorsan mutlaka Şu'be b. Haccâc'a gitmelisin, yani ondan faydalanmalısın.)

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778); شعبة أمير المؤمنين في الحديث (Şu'be hadis

³²⁰ Tirmizî, Et'ime, 5, h.no: 1793.

³²¹ Tirmizî, Salât, 301, h.no: 409.

³²² Tirmizî, Tahâret, 13, h.no: 17; Salât, 241, h.no: 323; Savm, 51, h.no: 756; Edep, 7, h.no: 2747; Fez'ailü'l-Kur'an, 15, h.no: 2908;

³²³ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1289.

konusunda müminlerin emiridir.)

Ali b. Medîni (ö. 234/849); *أني لم أر أحدا أعلم من عبد الرحمن بن مهدي* (Hadisle ilgili Abdurrahman b. Mehdî'den daha bilgin birini görmedim.)

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855); *ما رأيت بعيني مثل يحيى بن سعيد القطان* (Gözlerimle Yahya b. Saîd el-Kattân gibi hadis konusunda uzman birini görmedim.)

3.5.1.2. İkinci Mertebe

Farklı veya aynı iki ta'dîl lafzının ard arda zikredilmesi sonucu oluşan ta'dîl lafızlarını, İbn Hacer ikinci mertebe olarak belirlemiştir.³²⁴ Tirmizî de *Sünen*'inde bu mertebedeki ta'dîl lafızlarına yer vermiştir.

Örnekler:

Tirmizî; *Sünen*'de Abdusselâm b. Harb, Hemmâm b. Yahya, Abdurrahman b. Ebu'z-Zinâd, Amr b. Kays el-Mülâî, Ebû Ahmed ez-Zübeyr gibi râviler için *ثِقَّةٌ* (o güvenilir hafız biridir) tabirini kullanmıştır.³²⁵ Ebû Ahmed için Tirmizî'nin hocalarından Muhammed b. Beşşâr Bündâr ise *”مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ حِفْظًا“* (ezber bakımından ondan daha iyisini görmedim) değerlendirmesini yapmıştır.³²⁶

Tirmizî, Ebû Habîb el-Basrî için *هُوَ جَلِيلٌ ثِقَّةٌ* (O değerli sika biridir.) tabirini kullanırken Yahya b. Saîd'in de ona sika dediğine işaret etmiştir.³²⁷ Tirmizî, ayrıca Muhammed b. Abdülvahhâb, Ca'd b. Osman ve Muhammed b. Abdurrahman için de *شَيْخٌ ثِقَّةٌ* tabirini kullanmıştır.³²⁸

Ehli Hadis tarafından Hâlid b. Abdullah ve Haccâc b. Ebû Osmân es-Savvâf

³²⁴ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*, s. 499.

³²⁵ Tirmizî, *Zekât*, 5, h.no: 622; *Nikâh*, 42, h.no: 1141; *Libâs*, 21, h.no: 1755; *Deavât*, 25, h.no: 3412; *Edeb*, 65, h.no: 2835.

³²⁶ Tirmizî, *Salât*, 193, h.no: 417.

³²⁷ Tirmizî, *Hac*, 6, h.no: 815.

³²⁸ Tirmizî, *Diyet*, 22, h.no: 1420; *Edep*, 62, h.no: 2831; *Deavât*, 104, h.no: 3555.

gibi muhaddisler de **ثَقَّةٌ حَافِظٌ** şeklinde ta'dîl edilmişlerdir.³²⁹ Haccâc için Yahya b.

Saîd el-Kattân ise **ثَقَّةٌ، فَطِنٌ كَيْسٌ** (O zeki ve sika biridir.) tabirini kullanmıştır.³³⁰

Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Muhammed b. Aclân'ı **ثَقَّةٌ مَأْمُونٌ** (çok güveilir) tabiriyle ta'dîl etmiştir.³³¹ Tirmizî de Hâlid b. Hâris ve Kâsım b. Fadl için bu tabiri kullanmıştır.³³²

Ehli Hadis tarafından Abdülmelik b. Ebû Süleymân **ثَقَّةٌ مَأْمُونٌ** tabiriyle ta'dîl edilmiştir. Şu'be b. Haccâc bu râviyi tenkid ederken Süfyân es-Sevrî, Abdülmelik için "ilimde terazi gibidir" manasına gelen **مِيزَانٌ** tabirini kullanmıştır.³³³

Buhârî, Asım b. Muhammed b. Zeyd'i **ثَقَّةٌ صَدُوقٌ** tabiriyle ta'dîl etmiştir.³³⁴

Sünen-i Tirmizî'de bu mertebedeki ta'dîl lafızları yaklaşık 16 farklı râvi için kullanılmıştır.

3.5.1.3. Üçüncü Mertebe

Bu mertebede mübâlağa ve te'kid olmadan bir ta'dîl lafzı kullanılır. Bu mertebedeki lafızları İbn Ebû Hâtim, kendi tertibine göre birinci mertebede kullanmıştır. **حافظ، عدل، ثبت، ثقة، حجة** gibi lafızlar bu mertebedeki başlıca kelimelerdir.³³⁵ Tirmizî bu mertebe ile ilgili çoğunlukla **ثَقَّة** lafzını kullanmıştır.

Tirmizî; İbn Hacer'e göre üçüncü mertebe ta'dîl lafzı olan **ثَقَّةٌ** kelimesi ile *Sünen*'inde Amr b. Yahya el-Mâzinî, Ca'fer b. Hâlid, Humeyd b. A'rac el-Mekkî

³²⁹ Tirmizî, Tahâret, 22, h.no: 28; Hac, 96, h.no: 940.

³³⁰ Tirmizî, Radâ', 14, h.no:1168.

³³¹ Tirmizî, Cuma, 367, h.no: 511; İman, 17, h.no: 2638.

³³² Tirmizî, Birr ve Sıla, 3, h.no: 1899; Fiten, 19, h.no: 2181.

³³³ Tirmizî, Ahkâm, 32, h.no: 1369.

³³⁴ Tirmizî, Cihâd, 4, h.no: 1674.

³³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Cilt 2, s. 37; Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 387.

gibi pek çok râviyi ta'dîl etmiştir.³³⁶

Buhârî de Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd, Abdullah b. Zeyd b. Eslem, Ubeydullah b. Zahr gibi pek çok râvi hakkında **ثِقَّةٌ** ta'dîl lafzını kullanmıştır.³³⁷ Tirmizî, Ehli Hadis'in yanı sıra meşhur muhaddislerden Yahya b. Saîd ve Ali b. Medînî gibi münekkidlerin bu meretebedeki râvilerle ilgili değerlendirmelerine de yer vermiştir.³³⁸

Ayrıca Ebu'l-Haris Muhammed b. Ziyâd³³⁹ için **هُوَ بَصْرِيٌّ ثِقَّةٌ**, Kâsım b. Abdurrahman³⁴⁰ için **ثِقَّةٌ شَامِيٌّ**, Abdurrahman b. Ebu'l-Mevâlî, Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. Abdurrahman için³⁴¹ ise **مَدِينِيٌّ ثِقَّةٌ** gibi buldukları bölgeyi de belirten ta'dîl lafızları kullanılmıştır.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Süheyl b. Ebû Sâlih için **ثَبَّتًا فِي الْحَدِيثِ** tabirini kullanmıştır.³⁴²

Sünen-i Tirmizî'de üçüncü mertebedeki ta'dîl lafızları toplamda yaklaşık 60 râvi için kullanılmıştır.

3.5.1.4. Dördüncü Mertebe

İbn Hacer'in tertibine göre dördüncü, İbn Ebû Hâtim'in tertibine göre ise ikinci olan bu mertebede **“صدق، محله الصدق، لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، لَا بَأْسَ بِهِ”** gibi lafızlar kullanılır. Bu mertebedeki râvilerin rivâyeti araştırılarak yazılır ve itibar için alınır.³⁴³ *Sünen*'de bu mertebeden **“صَدُوقٌ”** ve **“لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، لَيْسَ بِحَدِيثِهِ بَأْسٌ، لَا بَأْسَ بِهِ”** lafızları kullanılmıştır.

³³⁶ Tirmizî, Savm, 58, h.no: 772; Cenâiz, 21, h.no: 998; Libâs, 10, h.no: 1734.

³³⁷ Tirmizî, Tahâret, 105, h.no: 139; Vitr, 11, h.no: 466; el-İsti'zân ve'l-âdâb, 31, h.no:2731.

³³⁸ Tirmizî, Sefer, 29, h.no: 599; Zekât, 31, h.no: 667; Cenâiz, 16, h.no: 992; Tefsîrü'l-Kur'an, 49, h.no: 3269.

³³⁹ Tirmizî, Sefer, 409, h.no: 582; Menâkıb, 19, h.no: 3709.

³⁴⁰ Tirmizî, Salât, 317, h.no: 428

³⁴¹ Tirmizî, Vitr, 349, h.no: 480; Savm, 76, h.no: 800; Zühhd, 8, h.no: 2311; Deavât, 104, h.no: 3555.

³⁴² Tirmizî, Cuma, 24, h.no: 523.

³⁴³ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 387; Canan, *Hadis Usulü ve Tarihi*, s. 492.

(“Sadûk” olmasına rağmen bazı muhaddislerce zabt yönünden eleştirilmiştir.) değerlendirmesini yapmıştır.³⁴⁹ Aynı şekilde Musâ b. Ubeyde de **يُضَعَّفُ فِي الْحَدِيثِ مِنْ** “Sadûk”tur. Ancak hıfz yönünden bazı muhaddislerce zayıf görülmüştür.) şeklinde ta’dil edilmiştir.³⁵⁰ Tirmizî, Cerîr b. Hâzim için de **رُبَّمَا يَهُمُّ فِي** (ara sıra bazı konularda şüpheyeye düşse de “sadûk” biridir.) değerlendirmesini yapmıştır.³⁵¹

Ali b. Zeyd de Tirmizî tarafından yine benzer manaya gelen **صَدُوقٌ إِلَّا أَنَّهُ رُبَّمَا** “Sadûk” biridir. Ancak bazen mevkûf rivâyetleri merfû’ olarak rivâyet etmektedir.) cümleleriyle ta’dil edilmiştir.³⁵²

Buhârî, İbn Ebî Leylâ’ya **هُوَ صَدُوقٌ** demesine rağmen onun sahîh hadisle zayıf hadisi ayırt edemediğini belirterek ondan ve onun gibi olan kişilerden rivâyette bulunmadığını açıklamıştır. Ahmed b. Hanbel ise bu râviyi cerh edip rivâyetinin delil olarak alınamayacağını belirtmiştir.³⁵³ Buhârî, Zeyd b. Ebû Süleym’i **صَدُوقٌ وَرُبَّمَا يَهُمُّ** “**صَدُوقٌ وَرُبَّمَا يَهُمُّ**” sözüyle ta’dil ederken Ahmed b. Hanbel gibi bazı muhaddisler, zayıf olduğunu belirterek bu râviyi cerh etmişlerdir.³⁵⁴

Bu mertebede kullanılan bir diğer ta’dil lafzı “**شيخ**” kelimesidir. Tirmizî, bu mertebede kullanılan “**شيخ**” kelimesi ile beraber râvilerin buldukları beldeleri de belirtmiştir. Tirmizî; Ebû Hamza Abdullah b. Câbir, Mufaddal b. Fedâle, Ebû Abdullah Meymûn, Ömer b. Şâkir, Ebû Nasr Hayseme, Ebû Lubâbe Mervân, Amr b.

³⁴⁹ Tirmizî, Tahâret, 3, h.no: 3.

³⁵⁰ Tirmizî, Radâ’, 13, h.no: 1167.

³⁵¹ Tirmizî, Cuma, 373, h.no: 517.

³⁵² Tirmizî, İlim, 16, h.no: 2678.

³⁵³ Tirmizî, Salât, 154, h.no: 364; Cihâd, 35, h.no: 1715.

³⁵⁴ Tirmizî, Edeb, 43, h.no: 2801.

Dînâr, Muhammed b. Sâlim gibi yaklaşık 8 râvi için “شَيْخٌ بَصْرِيٌّ” tabirini,³⁵⁵ Abdulaziz b. Siyâh için ise “شَيْخٌ كُوفِيٌّ” tabirini kullanmıştır.³⁵⁶

Bu mertebede kullanılan diğer bir terim ise “مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” terimidir. Mukâribu'l-hadis şeklinde ismi fâil olarak okunduğunda ta'dîl belirttiği, mukârebu'l-hadis yani ismi mef'ul şeklinde okunduğunda ise cerhe delalet ettiği söylenmiştir. Ancak bu terim, her iki durumda da sika râvilerle yakın muhtevâda olan yani şâz ve münker olmayan râvi için kullanılıp râvinin ta'dîlini ifade etmektedir.³⁵⁷

Buhârî; Velid b. Rabâh, Seyf b. Hârûn, Ömer b. Hârûn gibi râviler için “مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” tabirini kullanmıştır.³⁵⁸ Muhammed b. Akîl de Buhârî tarafından aynı terimle ta'dîl edilirken bir kısım Ehli Hadis tarafından zabt bakımından eleştirilmiştir.³⁵⁹ Ebû Hamza es-Somâlî ve Abdurrahman b. Ziyâd b. En'üm el-İfrîkî ise Ahmed b. Hanbel gibi bir kısım muhaddislerce tenkit edilirken Buhari'ye göre bu râviler de “مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” râvilerdir.³⁶⁰ İsmâîl b. Râfi', Ashâbü'l-hadis tarafından zayıf görülmüştür. Ancak Buhârî, bu râvi ve Haccâc b. Dînâr için “تَقَّةٌ مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” tabirini kullanmıştır.³⁶¹

Tirmizî, “مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” tabirini çoğunlukla Buhârî'nin değerlendirmesi olarak almıştır. Bu tabir Tirmizî tarafından Bekkâr b. Abdülaziz için kullanılmıştır.³⁶²

Sünen-i Tirmizî'de “مُقَابِرُ الْحَدِيثِ” tabiri toplam 12 râvi için kullanılmıştır.

3.5.1.6. Altıncı Mertebe

Ta'dîl mertebelerinin en düşüğü olan bu mertebedeki râvilerin rivâyetleri

³⁵⁵ Tirmizî, Buyû', 4, h.no: 1209; Fiten, 73, h.no: 2260; Deavât, 36, h.no: 3429;

³⁵⁶ Tirmizî, Menâkıb, 107, h.no: 3799.

³⁵⁷ Suyûtî, *Tedribu'râvi*, s. 178; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 207.

³⁵⁸ Tirmizî, Sefer, 22, h.no: 586; Siyer, 25, h.no: 1579; Tirmizî, Libâs, 6, h.no: 1726; el-İsti'zân ve'l-âdâb, 51, h.no: 2762.

³⁵⁹ Tirmizî, Tahâret, 3, h.no: 3.

³⁶⁰ Tirmizî, Salât, 33, h.no: 199; Et'ime, 35, h.no: 1841.

³⁶¹ Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 26, h.no: 1666; Tefsîrü'l-Kur'an, 44, h.no: 3253.

³⁶² Tirmizî, Siyer, 24, h.no: 1578.

sadece itibar için yazılır. “الحديث، مقبول، يعتبر به، صالح” gibi lafızlar bu merteye için kullanılır.³⁶³

Tirmizî, bu merteye ile ilgili Sâlih el-Mürrî için “وَهُوَ رَجُلٌ صَالِحٌ” (O sâlih biridir.) tabirini kullanmıştır. Bunun yanı sıra Sâlih’in rivâyetleri arasında kendisine uyulmayacak garîb hadislerin olduğunu da açıklamıştır.³⁶⁴

3.5.2. Cerh Bildiren İstılahlar

Cerh bildiren lafızlar da ta’dîl lafızları gibi münekkidlerce mertebelere ayrılmıştır. Cerh lafızlarını İbn Ebû Hâtim, İbnu’s-Salâh ve Nevevî (ö. 676/1277) dört mertebeye, Zehebî ve Irâkî (ö. 806/1403) beş mertebeye, İbn Hacer ise altı mertebeye ayırmıştır.³⁶⁵

Ta’dîl’in en alt mertebesindeki lafızlar ile cerhin en üst mertebesindeki lafızlar birbirine yakındır. Cerh lafızlarının aşağı mertebelerine inildikçe râvinin güvenilirlik derecesi de aynı oranda azalmaktadır. Öyle ki, İbn Hacer’in taksimatına göre cerhin altıncı mertebesindeki râviler “دجال، أكذب الناس، اليه المنتهي في الكذب” (insanların en yalancısı, yalancılıkta son noktaya ulaşmış) gibi en ağır ifadelerle cerh edilmiştir.

Sünen-i Tirmizî’de cerh lafızları kesin çizgilerle mertebelere ayrılmış değildir. Tirmizî, cerh lafızlarını çoğunlukla Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd gibi Ehli hadisın görüşleri olarak zikretmiştir. Bu durum, ta’dîl mertebelerinde olduğu gibi bir râvi hakkında farklı mertebelerdeki lafızların kullanılmasına neden olmuştur. Öyle ki; bazen bir râvi, bir münekkid tarafından ağır lafızlarla cerh edilirken başka bir münekkid tarafından aşırı derecede zayıf görülmemiş olabilir. Çünkü bir râvi için bir kişi zayıf derken başka biri “münkerü’l-hadis, zâhibu’l-hadis, metrûk” gibi tabirler de kullanmıştır. Bu nedenle bir mertebeye zikrettiğimiz cerh lafızlarının ve bu lafızların söylendiği râvilerin, mutlak suretle o mertebeye ait olması gerektiği kanaatini oluşturmamalıdır.

³⁶³ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, s. 388.

³⁶⁴ Tirmizî, *Fiten*, 78, h.no: 2266.

³⁶⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, Cilt 2, s. 37; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehziib*, s. 82; Nureddin Itr, *Muvâzene*, s. 242.

Sünen-i Tirmizî'de “أَكْذَبَ النَّاسَ” gibi tabirlerle aşırı derecede cerh edilen râviler bulunmadığı için bu başlık altında cerh lafızlarını dört mertebede sınıflandırarak zikredeceğiz. Bu mertebelerde çeşitli sebeplerle cerhe maruz kalan râviler için kullanılan lafızlara ve hangi râvinin ne şekilde cerh edildiğine değineceğiz.³⁶⁶

3.5.2.1. Birinci Mertebe

Râvilerdeki hafif zayıflığa delalet eden cerh lafızlarının kullanıldığı bu mertebedeki râvilerin rivâyeti yazılır ve itibâr için bu rivâyetler kullanılabilir.

Sünen-i Tirmizî'de bu mertebedeki râviler için “لَيْسَ بِذَلِكَ الْقَوِيُّ، لَيْسَ بِالْقَائِمِ” gibi cerh lafızları kullanılmıştır. “Laysen bîdâlik el-cavîd, Laysen bîl-câim” (gerektiği kadar güvenilir değildir) gibi cerh lafızları kullanılmıştır. “Hafız değildir” sözü bir cerh lafzı olmasına rağmen râvinin zayıf olmasını gerektirecek kadar ağır bir lafız değildir. Bu nedenle bu ve buna benzer tabirleri birinci mertebede değerlendireceğiz.

“تُكَلِّمُ فِيهِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ فِيهِ مَقَالٌ” gibi râvinin tenkit edildiğini belirten bu ifadeleri de bu mertebede zikredebiliriz.

Örnekler:

Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Kâsım için “لَيْسَ بِالْحَافِظِ” (Hafız değildir.) tabirini kullanarak onu zayıf görmüş ve hakkında olumsuz şekilde konuşmuştur.³⁶⁷

Tirmizî, Sadaka b. Abdullah için “لَيْسَ بِالْحَافِظِ” tabirini kullanmış ve onun rivâyetine muhalif başka bir rivâyetin olduğunu belirtmiştir. Bu râvinin de içinde bulunduğu sened için “فِي إِسْنَادِهِ مَقَالٌ” (İsnadı hakkında eleştiriler vardır.) tabirini kullanmıştır.³⁶⁸ Tirmizî aynı şekilde Hammâd b. Vâkid için de “لَيْسَ بِالْحَافِظِ” tabirini

³⁶⁶ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 242, 243.

³⁶⁷ Tirmizî, *Salât*, 151, h.no: 358.

³⁶⁸ Tirmizî, *Zekât*, 9, h.no: 629.

kullanıp onun rivâyetine muhalif başka bir rivâyetin olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

Ehli hadis tarafından Mufaddal b. Sâlih de “لَيْسَ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ بِذَلِكَ الْحَافِظُ” (Ehli hadise göre istenilen düzeyde hafız biri değildir) şeklinde cerh edilmiştir. Bu rivâyet için ise Tirmizî, hasen sahîh hükmü vermiştir.³⁷⁰ Yine Ehli Hadis tarafından Hâris b. Nebhân “لَيْسَ بِالْحَافِظِ” tabiriyle cerh edilmiştir. Tirmizî bu râvinin rivâyet ettiği hadisin garîb olduğunu ve ehli hadise göre bu senedin sahîh olmadığını açıklamıştır.³⁷¹ Sadaka b. Mûsâ ve Âsım b. Ömer el-Ömerî de ehli hadis tarafından “لَيْسَ بِالْحَافِظِ” terimi ile cerh edilenler arasındadır.³⁷²

Ehli hadis tarafından Müslim b. Keysân el-Mülâî ve Saîd b. Mesleme “لَيْسَ عِنْدَهُمْ بِذَلِكَ الْقَوِيُّ” (istenildiği şekilde kuvvetli değildir) tabiri ile cerh edilmişlerdir.³⁷³ Müslim b. Keysân’ın *Sünen*’de iki rivâyeti bulunurken bu râvi için ayrıca “يُضَعَّفُ” (zayıf görülmüş) ve “تُكَلِّمُ فِيهِ” (hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır.) tabirleri de kullanılmıştır.³⁷⁴

Tirmizî, Hâris b. Vecih için de “شَيْخٌ لَيْسَ بِذَلِكَ” (sanıldığı gibi güvenilir bir üstad değildir) tabirini kullanmıştır.³⁷⁵

Sünen’de toplam on yedi rivâyetin senedinde yer alan Rişdîn b. Sa’d için “مَقَالٌ، وَقَدْ تُكَلِّمُ فِيهِ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ، وَضَعْفُوهُ مِنْ قَبْلِ حِفْظِهِ” (Hakkında olumsuz eleştiriler vardır. Hız bakımından eleştirilmiştir/zayıf görülmüştür.) tabirleri kullanılmıştır.³⁷⁶

Sünen’de üç rivâyeti bulunan Hâris el-A’ver için ise “تَكَلَّمَ / ضَعَّفَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ،

³⁶⁹ Tirmizî, Deavât, 131, h.no: 3571,

³⁷⁰ Tirmizî, Sıfatu cehennem, 8, h.no: 2592.

³⁷¹ Tirmizî, Libâs, 35, h.no: 1775.

³⁷² Tirmizî, el-İsti’zân ve'l-âdâb, 49, h.no: 2759, Menâkıb, 56, h.no: 3692.

³⁷³ Tirmizî, Menâkıb, 46, 77, h.no: 3669, 3728.

³⁷⁴ Tirmizî, Cenâiz, 32, h.no: 1017.

³⁷⁵ Tirmizî, Tahâret, 78, h.no: 106.

³⁷⁶ Tirmizî, Cuma, 17, h.no: 513; Sıfatu Cehennem, 4, h.no: 2581, 2584.

”مَقَالٌ” (Hakkında olumsuz eleştiriler vardır. İlim ehli tarafından zayıf görülmüştür/eleştirilmiştir.) tabirleri kullanılmıştır.³⁷⁷

3.5.2.2. İkinci Mertebe

Birinci mertebede cerh lafızlarının kullanıldığı râvilerden biraz daha zayıf olan râviler için bu mertebedeki lafızlar kullanılmıştır.

Tirmizî, tek rivâyetine yer verdiği Hârice b. Mus’ab için “لَيْسَ بِالْقَوِيِّ” (sağlam değildir) tabirini kullanmış ve bu râvinin Abdullah b. Mübârek tarafından zayıf görüldüğüne işaret etmiştir. Bu râvinin rivâyetine de “غَرِيبٌ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ” hükümünü vermiştir.³⁷⁸

Sünen-i Tirmizî’de iki rivâyetine yer verilen Bişr b. Râfi’ için de Tirmizî “لَيْسَ بِالْقَوِيِّ” (sağlam değildir) tabirini kullanmıştır.³⁷⁹ İki rivâyeti bulunan Süheyl b. Abdullah el-Kutâi de aynı lafızlarla cerh edilmiştir.³⁸⁰

Ashabü’l-hadis tarafından Halil b. Mürre “لَيْسَ بِالْقَوِيِّ” tabiriyle cerh edilmiştir. Buhârî ise bu râviyi “مُنْكَرُ الْحَدِيثِ” tabiri ile cerh etmiştir.³⁸¹

3.5.2.3. Üçüncü Mertebe

İlk iki mertebede cerh edilen râviler için “hafız değildir, istenilen düzeyde kuvvetli değildir, kuvvetli değildir, hıfz bakımından eleştirilmiştir” türünden tabirler kullanılarak râvilerin kusurları dolaylı olarak belirtilmiştir. Ancak bu mertebedeki cerh lafızlarında râvinin zayıf olduğu, hadisinin münker olduğu direk belirtilmiştir. Bu mertebede râviler için cerh lafızlarından “يُضَعَّفُ، ضَعْفَهُ، ضَعِيفٌ” gibi tabirler kullanılmıştır.

³⁷⁷ Tirmizî, Salât, 95, h.no: 282; el-İsti’zân ve’l-âdâb, 35, h.no: 2736; Fezâilü’l-Kur’an, 15, h.no: 2906.

³⁷⁸ Tirmizî, Tahâret, 43, h.no: 57.

³⁷⁹ Tirmizî, Cenâiz, 35, h.no: 1020.

³⁸⁰ Tirmizî, Tefsîrü’l-Kur’an, 70, h.no: 3328.

³⁸¹ Tirmizî, İlim, 12, h.no: 2666; Deavât, 64, h.no: 3473.

Sünen-i Tirmizî'de bazen de “مَجْهُولٌ، لَيْسَ بِمَعْرُوفٍ” gibi terimler kullanmıştır. “Cehâletü'r-râvi” yani râvilerin tanınmadığını belirten bu terimler, râvilerin tenkidinde göz önünde bulundurulmuş on esastan (metâ'in-i aşere) biridir. Râvinin adaletiyle ilgilidir. Râvinin kendisinin veya vasfının bilinmemesi durumlarında kullanılan bu terim, her iki durumda da cerhi gerektirmektedir.³⁸² Suyûtî, bu tür tabirleri cerh lafızlarının üçüncü mertebesinde değerlendirmiştir.³⁸³

Örnekler:

Ehli Hadis tarafından Abdullah b. Lehî'â ve Abdülkerim b. Ebü'l-Muhârik **ضَعِيفٌ** (zayıf) tabiri ile cerh edilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî de Abdülkerim b. Ebü'l-Muhârik'i tenkid etmiştir.³⁸⁴ Hasan b. Umâre ve Yahya b. Ubeydullah da ehli hadis ve Şu'be b. Haccâc tarafından zayıf görülmüştür. Abdullah b. Mübârek ise Hasan b. Umâre'nin rivâyetlerini terk etmiştir.³⁸⁵

Yahya b. Saîd tarafından Abdullah b. Ömer el-Ömerî, Abdullah b. Saîd el-Makbûrî, Hasan b. Ebû Ca'fer, Abdullah b. Busr el-Basrî, Sâlih b. Ebu'l-Ahdar gibi râviler **ضَعِيفٌ** (zayıf) lafzı ve türevleri ile cerh edilmiştir.³⁸⁶

Ahmed b. Hanbel tarafından Mucâlid b. Saîd ve Muhammed b. Kâsım el-Esedî gibi râviler de **ضَعِيفٌ** (zayıf) lafzı ve türevleri ile cerh edilmişlerdir.³⁸⁷

Yahya b. Saîd ve Ahmed b. Hanbel tarafından Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-Afrîkî zayıf görülmüştür. Ahmed b. Hanbel ondan hadis rivâyet etmediğini belirtmiştir. Tirmizî, Buhârî'nin bu râviyi “مُقَارِبُ الْحَدِيثِ” tabiri ile ta'dîl ettiğini ifade etmektedir.³⁸⁸ Mûsâ b. Ubeyde de bu iki muhaddis tarafından zayıf görülmüştür.³⁸⁹

Şu'be b. Haccâc tarafından Yahya b. Ubeydullah ve Ömer b. Ebû Seleme

³⁸² Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 43.

³⁸³ Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, s. 177.

³⁸⁴ Tirmizî, Tahâret, 7, 8, h.no: 10, 12.

³⁸⁵ Tirmizî, Zekât, 13, h.no: 638; Sıfatu Cehennem, 8, h.no: 2601.

³⁸⁶ Tirmizî, Tahâret, 82, h.no: 113; Salât, 86, 134, h.no: 269, 334; Libâs, 40, h.no: 1782; Tefsîrü'l-Kur'an, 21, h.no: 3163.

³⁸⁷ Tirmizî, Nikâh, 26, h.no: 1119; Ferâiz, 2, h.no: 2091.

³⁸⁸ Tirmizî, Salât, 33, h.no: 199.

³⁸⁹ Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'an, 5, 76, h.no: 3039, 3339.

gibi râviler zayıf görülmüştür.³⁹⁰

Vekî b. Cerrâh; Kays b. Rabî'i, **Yahya b. Maîn;** Abdullah b. Ca'fer'i **Abdullah b. Mübârek** de Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'yi bu mertebelerdeki lafızlarla cerh etmişlerdir.³⁹¹

Muhammed b. Beşşâr tarafından Mûsâ b. Mes'ud zayıf görülmüştür. Muhammed b. Beşşâr önceleri onun hadisini aldığını fakat sonraki zamanlarda rivâyetlerini terk ettiğini söylemiştir.³⁹²

Sünen'de, Tirmizî ve diğer münekkidlerce cerh lafızlarından **ضَعِيفٌ** (zayıf) ve türevleri ile 90'a yakın râvi cerhedilmiştir.

Tirmizî; Ebü'l-Mühârik, Ğutayf b. A'yen, Kâ'b ve Ümmü Seleme'nin azatlısı Subeyh için râvinin bilinmediğini ifade eden **لَيْسَ بِمَعْرُوفٍ** tabirini kullanmıştır.³⁹³ O ayrıca Hilâl b. Abdullah, Ebû Mâcid, Abdülmelik b. Allâk, Ebu'l-Câriye el-Abdî gibi yaklaşık 11 râvi için aynı manadaki **مَجْهُولٌ** terimini kullanmıştır.³⁹⁴

3.5.2.4. Dördüncü Mertebe

Bu mertebedeki cerh lafızlarında diğer üç mertebedeki lafızlara nispeten daha ağır ifadeler kullanılmıştır. Bu mertebede **ضَعِيفٌ** (zayıf) ve türevleri ile beraber “**تَرَكَ**”, **مُنْكَرٌ الْحَدِيثِ** gibi cerh lafızları da kullanılmıştır.

مُنْكَرٌ الْحَدِيثِ: “Hadisleri münkerdir” manasına gelen bu terim ile cerh hükmü verilen râvinin hadisleri dini konularda hüccet sayılmaz. Buhârî, diğer cerh ve ta'dil imamlarından ayrı olarak münkerü'l-hadîs lafzını cerhin daha ağır olan beşinci mertebesinde yer alan metrûku'l-hadîs lafzı yerine kullanmıştır. Buna göre onun

³⁹⁰ Tirmizî, Bir ve Sıla, 18, h.no: 1929, Menâkıb, 113, h.no: 3819.

³⁹¹ Tirmizî, Ahkâm, 12, h.no: 1341; Tefsîrü'l-Kur'an, 13, 49, 62, h.no: 3115, 3270, 3310.

³⁹² Tirmizî, el-İsti'zân ve'l-âdâb, 34, h.no: 2735.

³⁹³ Tirmizî, Sıfatu cehennem, 3, h.no: 2580; Tefsîrü'l-Kur'an, 10, h.no: 3095; Menâkıb, 3, 134, h.no: 3612, 3870.

³⁹⁴ Tirmizî, Hac, 3, h.no: 812; Cenâiz, 27, h.no: 1011; Et'ime, 44, h.no: 1856; Kiraât, 3, h.no: 2933.

münkerü'l-hadîs dediği bir râvinin hadisini rivâyet etmek helâl olmaz.³⁹⁵

ذَاهِبُ الْحَدِيثِ: Rivâyetlerinin zayıf olduğuna delalet eden bu terim ile cerh edilen râvi artık adalet vasfını kaybetmiştir. Bu terim ile cerh edilen râvilerin rivâyetleri kesinlikle yazılmaz.³⁹⁶

Müttehemün bi'l-kizb (yalan söylemekle itham edilmek) ve kesratü'l-ğalat (hadis rivâyetinde aşırı şekilde yanılma) mesabesinde olan bu cerh lafızları ile cerh edilen râvilerin rivâyeti kabul edilmez.³⁹⁷ İbn Receb, *Sünen-i Tirmizî*'de tek bir isnadla nakledilen rivâyetlerde ittifakla rivâyetleri terk edilen râvilerin bulunmadığını, *Sünen*'de bu tür râviler ve rivâyetlerin tahriç veya hadisin illetli olduğunu beyan etmek amacıyla zikredildiğini belirtmiştir.³⁹⁸

Örnekler:

Buhârî, Ömer b. Abdullah b. Ebû Has'am hakkında “**مُنْكَرُ الْحَدِيثِ**” tabirini kullanıp bu râvinin ciddi manada zayıf biri olduğunu belirtmiştir.³⁹⁹ Buhârî, Anbese b. Abdurrahman'ı **ذَاهِبُ فِي الْحَدِيثِ ضَعِيفٌ** tabirleriyle, Muhammed b. Zâzân'ı ise **مُنْكَرُ الْحَدِيثِ** ifadesiyle cerh etmiştir.⁴⁰⁰ Buhârî, **تُرِكَ حَدِيثُهُ** (Rivâyetleri terk edilmiştir.) diyerek Muhammed b. Sa'îd eş-Şâmi'yi cerh etmiştir. Bu râvi aynı zamanda Muhammed el-Kuraşî, İbn Ebû Kays, Muhammed b. Hassân gibi isimlerle de bilinmektedir.⁴⁰¹

Ehli İlim, Muhammed b. Ebû Humejd hakkında “zayıf râvidir” hükmü vermişler ve “**مُنْكَرُ الْحَدِيثِ**” tabiri ile cerh etmişlerdir.⁴⁰²

Yahya b. Ma'in tarafından da Ebû Sevre ciddi manada zayıf görülmüştür. Buhârî ise bu râvi için “**مُنْكَرُ الْحَدِيثِ**” tabirini kullanarak onun, amcası Ebû Eyyûb el-

³⁹⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 273.

³⁹⁶ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 427.

³⁹⁷ Nureddin İtr, *Muvâzene*, s. 244, 245.

³⁹⁸ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Cilt 1, s. 395.

³⁹⁹ Tirmizî, *Salât*, 206, h.no: 435.

⁴⁰⁰ Tirmizî, *el-İsti'zân ve'l-âdâb*, 11, h.no: 2699.

⁴⁰¹ Tirmizî, *Deavât*, 115, h.no: 3549.

⁴⁰² Tirmizî, *Cuma*, 2, h.no: 489.

Ensârî'ye isnâd ederek birçok münker rivâyette bulunduğunu ve bu rivâyetlerin alınamayacağını belirtmiştir.⁴⁰³

Ehli hadis tarafından Ebû Nadr Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin rivâyetleri terk edilmiştir. Hakem b. Zuheyr'in rivâyetleri de bir kısım muhaddislerce terk edilmiştir.⁴⁰⁴ Câbir b. Yezid el-Cu'fî de bazı muhaddislerce zayıf görülmüştür. Yahya b. Sa'îd ve Abdurrahman b. Mehdî ise bu râvinin rivâyetlerini terk etmişlerdir.⁴⁰⁵

Ali b. Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler tarafından Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem كَثِيرُ الْعَلَطِ (hadis rivâyetinde aşırı şekilde yanılma) sebebiyle zayıf görülmüştür. Buhârî ise ondan hiçbir şekilde rivâyette bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁶

Tirmizî, Muhammed b. Fadl b. Atiyye ve Atâ b. Aclân için “ ضَعِيفٌ ذَاهِبٌ ” tabirini kullanmıştır.⁴⁰⁷

Sünen-i Tirmizî'de, İsmail b. Ayyâş, Muhammed b. Yezîd gibi yaklaşık 15 râvi için يَرْوِي مَنَاكِيرَ عَنْ فُلَانٍ (Ondan münker hadisler rivâyet ederler.), (Falan kişiden veya kişilerden münker hadisler rivâyet eder.) tarzında münker kelimesinin türevlerinden oluşan tabirler yer almaktadır.⁴⁰⁸

3.6. Fikhî Değerlendirmeler

Tirmizî, *Sünen*'inde kendi ifadesiyle “ma'mûlün bih” yani kendisiyle amel edilen rivâyetleri tahriç etmeyi prensip edinmiştir. Tirmizî, kendisine sorulan sorular üzerine ve önceki muhaddislerin de ihmal etmesi sebebiyle insanların faydalanması için kitabında fakihlerin görüşlerine ve ilelü'l-hadisle ilgili açıklamalara yer vermiştir. O, özellikle amelî konularla ilgili farklı anlaşılmaya müsait hadisleri tahriç ederken tâbiîn ve tebeü tâbiînden önemli şahsiyetlerin fikhî görüşlerine yer vermiştir.

⁴⁰³ Tirmizî, Sıfatu cehennem, 11, h.no: 2544.

⁴⁰⁴ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 6, h.no: 3059; Deavât, 97, h.no: 3523.

⁴⁰⁵ Tirmizî, Salât, 39, 154, h.no: 206, 364.

⁴⁰⁶ Tirmizî, Zekât, 10, h.no: 632; Savm, 24, h.no:719; Hac, 29, h.no: 852.

⁴⁰⁷ Tirmizî, Cuma, 14, h.no: 509, Talâk ve Li'ân, 15, h.no: 1191.

⁴⁰⁸ Tirmizî, Tahâret, 98, h.no: 131; el-İsti'zân ve'l-âdâb, 6, h.no: 2694.

Tirmizî, *İlel* bölümünde kitabında Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübârek, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye gibi fakîhlerin görüşlerini zikrettiğini açıklamıştır. İlelü'l-hadis ilminde ise çoğunlukla Buhârî'nin kendisinden ve *Târîhü'l-kebîr* kitabından, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/877) gibi muhaddislerden faydalandığını belirtmiştir.⁴⁰⁹

Sünen'i derinlemesine incelememiz sonucunda Tirmizî, kitabında fakihlerin veya münekkidlerin görüşlerine yer verdiği “ أَهْلُ الْعِلْمِ، أَهْلُ الْكُوفَةِ، أَهْلُ الْمَدِينَةِ ” gibi ifadeler kullanmıştır. Şimdi bu tabirlerle kimlerin kastedildiğini açıklamaya çalışalım.

أَهْلُ الْعِلْمِ ve أَهْلُ الْفُقَهَاءِ: Tirmizî, bu terimleri yaklaşık 760 defa kullanmıştır. Bu terimler, çoğunlukla fikhî konularla ilgili olup Sahâbî, Tâbiîn ve Tebeu Tâbiîn tabakasındaki fakîhler için kullanılan geniş kapsamlı ifadelerdir. Bu ifâdeler, çoğunlukla Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. Sîrin, Evzâî gibi pek çok âlim için kullanılmıştır.⁴¹⁰ Ayrıca Hz. Ömer, Hz. Osman ve tâbiînden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719) için de kullanılmıştır.⁴¹¹

أَصْحَابِنَا: Bu terim, yaklaşık 20 yerde kullanılmış olup bu kelime ile Mâlik b. Enes, İmâm Şâfiî, İshâk b. Râhûye gibi Ehli hadîs ekolünü temsil eden âlimler kastedilmiştir.⁴¹² Tirmizî, “bizim arkadaşlarımız” sözüyle bir bakıma kendisini de Ehli hadîs ekolüne yakın olarak hissettiğini îmâ etmiştir.

أَهْلُ الْحَدِيثِ: Bu terim, yaklaşık 82 yerde kullanılmıştır. Kullanım yeri olarak çoğunlukla rivâyetlerin sıhhat durumunu ifade etmede ve râvilerin cerh-ta'dîlinde karşımıza çıkmaktadır. Bu terim ile de çoğunlukla Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd, Abdurrahman b. Mehdî, Alî b. Medînî gibi âlimler kast edilmiştir.⁴¹³ Buhârî'nin de

⁴⁰⁹ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1280, 1281.

⁴¹⁰ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1280, 1281; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 426.

⁴¹¹ Tirmizî, *Ahkâm*, 33, h.no: 1370.

⁴¹² Tirmizî, *Sefer (Yolculuk)* 20, h.no: 583; Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 426.

⁴¹³ Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, s. 1285, 1286; Salât, 143, 185, h.no: 347, 408.

bu konu ile ilgili pek çok görüşlerine yer vermesine rağmen onu أَهْلُ الْحَدِيثِ kelimesi ile değil de ismen zikretmeyi tercih etmiştir.

أَهْلُ الْكُوفَةِ: Hindistanlı alim Serhendî (ö. 1034/1624); Tirmizî'nin bu terim ile Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) kastedtiğini, fakat taassuptan dolayı ismini kullanmak istemediğini belirtmiştir. Hindistanlı bir başka âlim Abdülhakk ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) ise Tirmizî'nin bu terim ile "ehli rey ve'l-kıyâs"ı kastetmiş olabileceğini söylemiştir. Ancak Mübârekfûrî, bu iki iddianın da asılsız olduğunu sebepleriyle beraber açıklamış ve sadece Ebû Hanîfe'nin değil, aynı zamanda Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes, İbn Ebû Leylâ gibi ehli ilim tabiri ile kastedilen diğer âlimlerin de bu terim ile kastedildiğini açıklamıştır. Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) de kitabında Hanefî Mezhebine mensub âlimleri kastederek bu terimi sıkça kullanmıştır. Mübârekfûrî; bu terimi Tirmizî'nin de bu minvalde kullanmış olabileceğini söylemiştir.⁴¹⁴ Tirmizî, *Sünen*'de bir kısım Ehli Kûfe arasında Hammâd b. Ebû Süleyman, İbn Ebû Leylâ ve Vekî' b. Cerrâh'ı zikretmiştir.⁴¹⁵

أَهْلُ الْمَدِينَةِ: Yaklaşık 9 yerde kullanılan bu terim, Mâlik b. Enes, Yahya b. Saîd ve Rabî' b. Ebû Abdurrahman gibi âlimler için kullanılmıştır.⁴¹⁶

Şimdi Tirmizî'nin fakihlerin ve ehli hadîsin görüşlerine yer verdiği bir rivâyeti örnek olarak kaydedeceğiz. Bu rivâyet, tezimizin de ana temasını oluşturan Tirmizî'nin hadisleri değerlendirme metodu ile ilgili bariz örneklerden biridir. Bu rivâyeti tahlil ederek şimdiye kadar bahsettiğimiz konuları derli toplu olarak bir arada bulma imkânına sahip olacağız.

Örnek:

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ أَبُو بَدْرِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ أَبِي سَهْلٍ،
عَنْ مُسَّةَ الْأَزْدِيَّةِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: كَانَتْ النَّفْسَاءُ تَجْلِسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
أَرْبَعِينَ يَوْمًا، فَكُنَّا نَطْلِي وَجُوهَنَا بِالْوَرَسِ مِنَ الْكَلْفِ.

⁴¹⁴ Mübârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfe*, s. 423-425.

⁴¹⁵ Tirmizî, *Salât*, 57, h.no: 230.

⁴¹⁶ Tirmizî, *Ahkâm*, 33, h.no: 1370.

هَذَا حَدِيثٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ أَبِي سَهْلٍ، عَنْ مُسَّةَ الْأَزْدِيَّةِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ. وَاسْمُ أَبِي سَهْلٍ، كَثِيرُ بْنُ زِيَادٍ. قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ: عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى ثِقَةٌ، وَأَبُو سَهْلٍ ثِقَةٌ. وَلَمْ يَعْرِفْ مُحَمَّدٌ هَذَا الْحَدِيثَ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ أَبِي سَهْلٍ.

وَقَدْ أَجْمَعَ أَهْلُ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالتَّابِعِينَ، وَمَنْ بَعْدَهُمْ عَلَى أَنَّ الْفُسَاءَ تَدْعُ الصَّلَاةَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، إِلَّا أَنْ تَرَى الطُّهْرَ قَبْلَ ذَلِكَ، فَإِنَّهَا تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي.

فَإِذَا رَأَتْ الدَّمَ بَعْدَ الْأَرْبَعِينَ فَإِنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ الْعِلْمِ قَالُوا: لَا تَدْعُ الصَّلَاةَ بَعْدَ الْأَرْبَعِينَ، وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ الْفُقَهَاءِ. وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَابْنُ الْمُبَارَكِ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ.

وَيُرْوَى عَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: إِنَّهَا تَدْعُ الصَّلَاةَ خَمْسِينَ يَوْمًا إِذَا لَمْ تَرَ الطُّهْرَ. وَيُرْوَى عَنِ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَالشَّعْبِيِّ سِتِّينَ يَوْمًا.

Ümmü Seleme'den (r.anhâ) nakledilen rivâyete göre, o şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) döneminde loğusa kadın kırk gün namaz kılmaksızın evinde otururdu. Biz, yüzümüzde meydana gelen lekeleri gidermek için yüzlerimize Yemen zağferan bitkisi sürerdik."

(Tirmizî dedi ki): Bu hadis garîbdir. Bu rivâyeti, sadece Ebû Sehl → Müsse el-Ezdiyye → Ümmü Seleme (r.anhâ) tarikiyle bilmekteyiz. Ebû Sehl'in adı Kesîr b. Ziyâd'dır.

(Muhammed b. İsmail el-Buhârî dedi ki): Ali b. Abdula'lâ ve Ebû Sehl güvenilir kimselerdir.

Buhârî, bu hadisi sadece Ebû Sehl'in rivâyetinden bilmektedir. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbından, tâbiîn ve sonraki dönemlerin ilim adamları "loğusanın kırk gün namazı bırakması, bu süreden önce temizlenmesi halinde yıkanıp namaz kılmaması gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. (İcmâ' etmişlerdir.)

İlim adamlarının çoğunluğu "Kırk günden sonra kan görülmesi durumunda namazın terk edilmeyeceği" görüşündedirler. Fakîhlerin çoğunluğu bu görüştedirler. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk bu görüştedir.

Hasen el-Basrî “elli güne kadar temizlenmezse namazını elli gün bile bırakabilir” derken, Atâ b. Ebû Rebâh ve Şa’bî bu süreyi “altmış güne” çıkarmışlardır.⁴¹⁷

• Tirmizî, bu rivâyette hadisin sened ve metnini verdikten sonra لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ أَبِي سَهْلٍ (bunu ancak Ebu Sehl’in hadisi olarak bilmekteyiz) tabirini kullanarak hadisin garîb olduğunu belirtmiştir. Farklı senedleri olsaydı “bu konuda şu sahabîlerden nakledilen rivâyetler de vardır” şeklinde açıklama yapardı.

• Ebû Sehl’in kim olduğunu açıklayarak râviyi tanıtmıştır.

• Buhârî’nin Ali b. Abdula’lâ ve Ebû Sehl hakkında kullandığı (ثِقَّةً) ta’dîl lafzına yer vermiştir.

• وَقد أَجْمَعَ أَهْلُ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالتَّابِعِينَ، وَمَنْ بَعْدَهُمْ cümlesi ile bir konuda sahabe, tâbiîn ve tebeü tâbiîn arasında icmâ’ oluştuğuna işaret etmiştir.

• İhtilafı olan konuda ise fikhî görüşü zikrettikten sonra وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ الْفُقَهَاءِ ibaresini kullanarak fakihlerin çoğunun bu görüşte olduğunu, bu fakihlerden kastettiği kimselerin ise Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye gibi müçtehitler olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca çoğu fakihlerin aksine olan görüşleri de zikretmeyi ihmâl etmemiştir.

Bu tür rivâyetler, *Sünen*’de oldukça fazladır. Tirmizî; Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, Evzâî gibi fakihlerin görüşlerine yer verirken aynı zamanda günümüze ulaşmayan mezheplerin ve sonraki dönemlerde sistemli bir şekilde teşekkül edip günümüze ulaşan fikhî mezheplerin ve görüşlerin kaynağı niteliğinde eşsiz bir eser telif etmiştir.

⁴¹⁷ Tirmizî, Tahâret, 105, h.no: 139.

SONUÇ

Ebû İsâ künyesi ile meşhur olan Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Dahhâk es-Sülemî et-Tirmizî, 209/824 tarihinde günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunan Tirmiz’de doğmuş, 279/892 tarihinde Tirmiz beldesinin Bûğ nahiyesinde vefat etmiş büyük bir muhaddistir.

Hadis tarihinde çok önemli bir yere sahip olan tasnif döneminde (hicrî III. asırda) yaşayan İmâm Tirmizî, o devrin büyük âlimlerden dersler almış, dönemin ilim merkezlerinden Buhâra, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Merv, Rey gibi şehirlere seyahatler yapıp o bölgelerdeki muhaddislerden rivâyetlerde bulunmuştur. Hadis ve rivayet ilimlerine dair önemli eserler te’lif etmiştir. Bu eserler, yaşadığı dönemde şöhret bulduğu gibi sonraki asırlarda da ilgi odağı olmuştur.

İmâm Tirmizî, *Kütüb-i Sitte* ismiyle bilinen altı temel hadis kitabından biri olan *Sünen*’in (Câmi’in) müellifidir. O, kitabını te’lif ettikten sonra “*Bu kitabı tasnif ettim. Hicaz, Irak, Horasan ulemâsının beğenilerine sundum. Onlar da beğendiler. Kimin evinde bu kitap bulunursa orada sanki konuşmakta olan Peygamber var demektir.*” diyerek kitabı hakkındaki düşüncesini belirtmiştir. O, ayrıca bu kitabındaki bütün (ahkâm) hadislerle amel edildiğine, iki hadis dışındaki bütün hadislerin pek çok ilim ehli tarafından alınıp kullanıldığına da işaret etmiştir.

Tirmizî, *Sünen*’inde diğer hadis kitaplarını telif eden müelliflerden farklı bir takım metotlar uygulamıştır. Hadis usûlü konularını ihtivâ eden müstakil bir eserin bulunmadığı bir dönemde hadis usûlüne dair önemli bilgiler verdiği *Kitâbu’l-İlel*’i te’lif etmiştir.

Sünen-i Tirmizî’yi değerli kılan önemli etkenlerden bir diğer husus, Tirmizî’nin hadislerin sıhhati ve isnattaki râvilerin durumu hakkında açıklamalarda bulunmasıdır. İlk dönem hadis kitaplarında nadiren rastlanan bu durum, Tirmizî ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Tirmizî, bir bakıma kendisinden sonra te’lif edilen hadis usûlü kitaplarına da kaynaklık etmiştir. Bunun dışında Tirmizî, eserinde hadislerin sened ve metnini zikrettikten sonra hadislerin sıhhat derecesini, râvilerin durumunu, hadislerin farklı tariklerini ve o konu ile ilgili fukahânın görüşlerini zikrederek bu değerlendirmelerden hem havâss tabakasının hem de avâmın istifâde etmesini

sağlamıştır.

Tirmizî, *Sünen*'inde hadislerin sıhhat durumunu “sahîh, hasen, garîb, münker” gibi terimlerle veya “hasen sahîh, hasen garîb, hasen sahîh garîb” gibi mürekkeb lafızlarla açıklamıştır. Bu değerlendirmelerin hadis metniyle karışmaması için de bu ifadelerinin başına kendisinin görüşü olduğunu belirtmek için قال أبو عيسى (Ebû Îsâ dedi ki) ifadesini koymuştur.

Tirmizî, sahâbî râvilerini belirtmek suretiyle bazı rivâyetlerden sonra وفي الباب (Bu konuda falan sahabeden de rivâyet vardır) tabirini kullanarak hadislerin tahricini de yapmıştır. O, zaman zaman illetlerini de açıklayarak rivâyetlerin illetli olan senetlerini tahric etmiş ve hangi senedin daha sahîh olduğunu, bu isnadlardan hangisinin ne tür bir sebeple tercih edildiğini açıklamıştır. Ayrıca şâz, münker, mürsel, mevkûf gibi hadis çeşitlerine de işaret etmiştir.

Tirmizî, cerh-ta'dîl ilminde de derin bir birikime sahip olup bu birikimini *Sünen*'inde okuyuculara sunmuştur. O, bazı rivâyetlerde râvilerle ilgili kendi veya cerh ve ta'dîl ilminde önemli bir yere sahip olan Buhârî, Dârimî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Sa'îd, Ebû Zur'a er-Râzî gibi âlimlerin değerlendirmelerini zikretmiştir.

Tirmizî, özellikle amelî konularla ilgili farklı anlaşılmaya müsait hadisleri tahric ederken tâbiîn ve tebe-i tâbiînden önemli şahsiyetlerin fikhî görüşlerine yer vermiştir. Âlimler arasında icmâ olup olmadığına, fakihlerin bu tür rivâyetlerden ne tür bir fikhî hüküm çıkardıklarına temas etmiştir. O, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. Sîrîn, Evzâî gibi pek çok âlimin ihtilâflı konularda nasıl amel ettiklerini belirtmiştir. Tirmizî; bu fakihlerin görüşlerine yer verirken aynı zamanda günümüze ulaşmayan mezheplerin ve sonraki dönemlerde sistemli bir şekilde teşekkül edip günümüze ulaşan fikhî mezheplerin kaynağı niteliğinde eşsiz bir eser telif etmiştir.

Sünen-i Tirmizî, temel hadis kitabı olması ve zikrettiğimiz bu özellikleri taşıması bakımından diğer hadis kitaplarına göre ön plana çıkmaktadır. Bu sebeplerden dolayı *Sünen*'in lisans ve lisansüstü eğitimlerde hadis metinleri derslerinde okutulması öğrencilerin derslerden üst düzeyde istifade etmesini

sağlayacaktır. Çünkü *Sünen*'i okuyan öğrenci, senet ve hadis metinleri bilgisi dışında hadis ilminin diğer alanlarında da bilgi sahibi olacaktır. Bu sayede hadis usûlü derslerinde öğrenilen bilgilerin örneklendirilmesi sağlanacak ve bu bilgilerin pratiğe aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulfettâh Ebû Ğudde, *Tahkîku ismeyi's-Sahîhayn ve ismi Câmi'i't-Tirmizî*, 1. Baskı, Halep: Mektebetu'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, 1993.
- Adâb Mahmud el-Hemş, *el-İmâm Tirmizî ve menhecuhu fî kitabihî'l-Câmi'*, 1. Baskı, Umman: Dâru'l-Feth, 2003.
- Ağırman, Cemal, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", *CU İFD*, s. 55-107, 2006.
- Ahmed Muhammed Şakir, *el-Baisu'l-hasîs şerhu İhtisâru Ulumi'l-hadîs li İbn Kesîr*, thk: Ali b. Hasen, 1. Baskı, 2 Cilt, Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996.
- Ammad Ali Cuma, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, çevr: Yavuz Köktaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Aşıkutlu, Emin "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, cilt 7, s. 394-401.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, thk: Muhammed Tamir, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2011.
- Canan, İbrahim, "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", *A.Ü.İ.F.D.*, Sayı 3., Ankara: Sevinç Matbaası, 1979.
- ----- *Hadis Usulü ve Hadis Tarihi*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, 8. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- ----- "Câmi'u's-sahîh" *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, cilt 7.
- ed-Dihlevî, Abdulazîz b. Şah Veliyyullah *Bustânü'l-muhaddisîn*, çevr: Muhammed Ekrem en-Nedvî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, t.y.
- Dilek, Mehmet, *Hadis Tahriç Şartları Açısından Kütüb-i Sitte*, 1. Baskı, İstanbul: İpek Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebû Dâvûd*, thk: Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1988.

- Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelu't-Tirmizî el-Kebîr*, thk: Seyyid Ebu'l-Meâtî en-Nûrî, 1. Baskı, Beyrut: Mektebetu'n-Nahda el-Arabiyye, 1989.
- İbn Seyyidu'n-Nâs, Ebu'l-Fettâh Muhammed el-Ya'mûrî, *Nefhu's-Şezi fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, 1. Baskı, 2 Cilt, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1989.
- Hâkim en-Nisabûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, 2. Baskı, thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1977.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Me'âlimü's-Sünen*, 1. Baskı, 4 Cilt, Haleb: Matbaâtü'l-İlmiyye, 1932.
- İyâd Hâlid et-Tabbâ', *el-İmam et-Tirmizî Hâfiz Nâkıd Fakîhu's-Selef ve Câmi'u's-sünen*, 1. Baskı, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
- İbn Dakîku'l-İyd, Ebu'l-Feth Takiyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-İstılâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, t.y.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1. Baskı, 9 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabiyye, 1952-1953.
- İbnu'l-Esîr el-Cezerî, Mecduddîn Ebu's-Saâdât Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, thk: Abdulkadir el-Arnâvût, 12 cilt, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1969-1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk: Adil Mürşid, 4 cilt, yy. Müessestü'r-Risâle, 1995.
- ----- *Takrîbu't-Tehzîb*, thk: Ahmed Şağif el-Pakistânî, Riyad: Dâru'l-Âsime, ty.
- ----- *Nüket alâ kitâbi İbnu's-Salâh*, 3. Baskı, Riyad: Dâru'r-Râye, 1994.
- ----- *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk: Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım, 1. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî, *Kitabu's-sikât*, thk: Abdulmuîd Han, 1. Baskı, 10 cilt, Haydarabâd: Dâiratu'l-Ma'ârif el-Osmâniyye, 1973.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2 cilt, Lübnan: Beytu'l-Efkâr ed-Düeliyye, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, thk: Yasir Hasan vd., 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- İbn Nukta, Muhammed b. Abdulğani el-Hanbelî Ebû Bekr İbn Nokta, *Kitâbu't-takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Sünen ve'l-mesânîd*, thk: Ebû İdris Şerif b. Salih et-Tâşâdî, 1. Baskı 2 cilt, Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, 2014.
- İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelü't-Tirmizî*, thk: Nureddin Itr, y.y. Dâru'l-Melâh, t.y.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî, *Arîzâtu'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, 13 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, t.y.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, *Ulûmu'l-hadîs*, thk: Nureddin Itr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kandemir, M. Yaşar “Tirmizî”, *DİA*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2012, cilt 41.
- ----- “Sünen”, *DİA*, 1. Baskı, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, cilt 38.
- Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, thk: Muhammed Behcet Baytâr, 2. Baskı, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütüb el-Arabiyye, 1961.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, 6. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- el-Makdîsî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu eimmeti's-sitte*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1983.
- el-Mizzî, Cemaluddin Ebu'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk: Beşşar Avvâd Ma'ruf, 35 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-ahvezî bi Şerhi Câmi't-Tirmizî*, 10 cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk: Yâsir Hasan. 1. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2012.

- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, thk: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, 1. Baskı, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1999.
- Nureddin Itr, *el-İmâm Tirmizî ve'l-muvâzenetu beyne Câmi'ihî ve beyne's-Sahîhayn*, 1. Baskı, y.y. Matbaatu'l-Cennet, 1970.
- el-Ömerî, Ekrem Ziya, *Turasu't-Tirmizî el-ilmî*, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1992.
- Polat, Selahaddin, *Mürsel Hadis ve Delil Olma Yönünden Değeri*, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- ----- “Mürsel” *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, cilt 32.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk: Abdullah Ömer el-Bârûdî, 1. Baskı, 5 cilt, Beyrut, Dâru'l-Cinân, 1988.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebûbekr, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1. Baskı, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, t.y.
- Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstilahları*, çev: M. Yaşar Kandemir, 5. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Tâhir Ezher el-Hazîrî, *el-Medhal ilâ Câmi' İmâm Tirmizî*, 1. Baskı, Kuveyt: Mektebu's-Şuuni'l-Fenniyye, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, thk: Yâsir Hasen vd. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- ----- , *Tesmiyetu ashâbi Resûlillah (s.a.s.)*, thk: Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Dâru'l-Cinan, 1986 ve 1990.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- ----- “Hasen”, *DİA*, 1. Baskı, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, cilt 16.
- Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, 4. Baskı, 2 Cilt, İstanbul: Damla Yayınları, 2000.
- Yusuf b. Muhammed ed-Dehîl, *Suâlâtü't-Tirmizî li'l-Buhârî*, 1. Baskı, 2 Cilt, Medine: İmâdatu'l-Bahsi'l-İlmî, 2003.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 2. Baskı, İstanbul: İFAV

Yayınları, 2014.

- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru a'lâmin-nübelâ*, thk: Hassan Abdulmennân, 3 Cilt, Lübnan: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2004.
- ----- , *Mîzân 'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, 4 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- ----- , *Tezhîbu Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk: Eymen Selâme, 1. Baskı, 11 Cilt, yy, Faruku'l-Hadîsiyye, 2004.
- ----- , *Tezkiratu'l-huffâz*, 4 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, ty.